
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Irena Vaišvilaitė

Mielas redaktoriau,

Rašau Tau pratęsdama mūsų pokalbį apie Žolinę, kurios dėka šiemet turėsime net keturias laisvas dienas. Minėjai, kad nuo 2000-ųjų metų, kai Lietuvos Respublikos Seimas bažnytinę Švenčiausios Mergelės Marijos Dangun ėmimo iškilmę paskelbė švente, vis atsirasdavo viešai abejojančių šiuo sprendimu. Klausėi, ar geresnis supratimas apie tai, kas gi švenčiama, galėtų Žolinę labiau išpopuliarinti. Tavo klausimas paskatino susimąstyti ir net atlikti nedidelį tyrimą. Tuo, ką sumaščiau ir sužinojau, ir norėčiau pasidalyti.

Prisiminiau pernykštę Žolinę. Per šventes man smalsu klausyti Lietuvos radijo, kurio redaktoriai visada stengiasi surasti kokių nors įdomių ir informatyvių šventės aspektų. Tačiau akivaizdu, kad Švenčiausios Mergelės Marijos Dangun ėmimo tema – sunki. Apie liaudiškus Žolinės papročius žurnalistai kalbino vieną etninės kultūros specialistę. Ji daugiausia kalbėjo apie žolynų šventinimą ir apie bendruomenės susiejimus. Dar buvo pasakojama apie atlaidus Pivašiūnų Dievo Motinos šventovėje. Daugiau temų neatsirado. Tada ir pagalvojau, kuo gi Žolinė skiriasi nuo kitų religinių švenčių, išitvirtinusių ir populiarių sekuliarioje erdvėje.

Kalėdos, Velykos, Motinos diena, Vėlinės, Naujieji metai sukelia ant kojų šimtus tūkstančių žmonių, atveria erdvę verslui, sumaniai ne tik išnaudojančiam mūsų poreikius ir įpročius, bet ir juos keičiančiam. Kaip čia neprisiminsi vieno prekybos tinklo reklamos: „Kalėdos prasideda čia“.

Net nieko nežinantis apie Kalėdas ar Velykas turi savą, dažnai iš šeimos paveldėtą supratimą, kaip jas švęsti. O jei neturi – jam tokį supratimą pasiūlo verslas, švenčių rengėjai arba žiniasklaida. Tradicinius Velykų ir Kalėdų patiekalus ir papročius papildė importuojamieji iš svetur. Per Jonines tautiečiai, kurių dažnas nieko nežino apie šv. Joną Krikštytoją, paskutinįjį pranašą, kurio gimimas minimas šviesiausią metų dieną, jau ne tik naktinėja gamtoje prie laužų, plukdo vainikus, bet ir kepa kuriame nors prekybos tinkle įgytus kepsniukus....

O štai per Žolinę verslui ir populiariai kultūrai lyg ir nėra ko griebtis. Kodėl? Juk Žolinė turi savo papročius. Lietuvos Seimui pasiūlymą švęsti Žolinę teikė ne tik Lietuvos Katalikų Bažnyčios vyskupų konferencija, bet ir Lietuvių etninės kultūros draugija. Vyskupų konferencija paprastai siūlė paskelbti Švenčiausios Mergelės Marijos ėmimo į dangų iškilmę (Žolinę) – nedarbo diena, o Lietuvių etninės kultūros draugija pateikė daug ilgesnį pagrindimą. Ji norėčiau pacituoti:

Žolinė – tai viena didžiausių šv. Mergelės Marijos švenčių. Žolinių atlaidai ir šiandien Lietuvoje sutraukia daug žmonių. Europos tautų papročiai ir tikėjimai rodo, kad ši bažnytinė šventė prisitaikė nemažai senesnių tradicijų, susijusių su svarbiausių lauko darbų pabaiga, su vasaros ir rudens sandūra. Žolinė – bendruomenės šventė, per atlaidus seniau suvažiuodavo visa giminė. Tai gilios senovės paprotys.

Nekomentuosiu šio keisto minties rezginio, tik pastebėsiu, kad „senesnėse Žolinės tradicijose“ norima išžiūrėti pagoniškosios religijos liekanas. Tokios pozicijos itin tvirtai laikosi Lietuvos Romuva, savo apeigas didžiajai deivei Ladai konstruojanti iš Žolinės papročių. Kodėl mūsų etnografojai nemano, jog Lietuvoje galėjo susiklostyti nuo pagonybės nepriklausomi krikščioniški žemdirbių papročiai – nežinau.

Beje, žolynų, ypač vaistažolių šventinimas iki šiol gyvuoja Vokietijoje ir Lenkijoje... Lietuvoje per Žolinę buvo priimta pirmą kartą kepti naujo derliaus duona. Šis paprotys aprašomas ir beveik visoje katalikiškoje Europoje. Itin įdomu, kad per giminės ar bendruomenės susibūrimus Lietuvoje būdavo prisimenami giminės mirusieji. Būta ir su Žoline susijusių tikėjimų – apie Tverečių manyta, kad per šventę iš daržo išrovus usnį, ją bažnyčioje pašventinus ir vėl daržan pasodinus, galima atsikratyti šių įkyrių piktžolių...

Šie papročiai susiję su žemdirbių bendruomenės patirtimi. Kitaip nei Velykų ar Kalėdų atveju, atrodo, neturime Žolinės papročių, kurie liestų šeimos gyvenimą, asmeninę, egzistencinę patirtį. O būtent į šeimos gyvenimą arba į egzistencinius dalykus apeliuoja minėtos populiariosios šventės. Kalėdas nesunku paversti šeimos ir dovanų švente, Velykas – pavasario ir atsinaujimo, atgimimo... Todėl per šias šventes žmogus yra lengviau pasiekiamas verslui bei populiariai kultūrai. O kokia Žolinės žinia? Ką ji sako tikinčiam žmogui ir kaip galėtų pasiekti netikintįjį?

Švč. Mergelės Marijos Dangun ėmimo dogma Katalikų Bažnyčioje labai nesena – ją 1950 m. paskelbė popiežius Pijus XII. Ši dogma teigia, kad nuo savo mirties akimirkos Marija yra visiškai Jėzaus Kristaus prisikėlimo dalininkė. Kaip ir jos sūnus Jėzus, Marija visu savo žmogiškumu – tai yra su kūnu ir siela – yra dangaus šlovėje.

Tad ši dogma simbolizuoja visų mūsų pašaukimą ir viltį – prisikėlimą, Marijai jau tapusį tikrove. Nors dogma sufomuluota tik praėjusiojo amžiaus viduryje, tikėjimas Marijos Dangun ėmimu siekia ankstyvuosius krikščionybės laikus. Pati Dangun ėmimo šventė daug senesnė už dogmą. Lietuvoje ji plačiai švęsta jau XVII a. Būtent todėl manau, kad Žolinės papročiai yra krikščioniškesni negu manoma. Ir būtent nenoras ar nesugebėjimas juose pamatyti krikščioniškąjį turinį neleidžia mums „įsisavinti“ Žolinės.

Bažnyčia tiki, kad Jėzaus Kristaus Prisikėlimas palietė visą sukurtą pasaulį – visą kosmosą. Apie tai įtaigiai byloja apaštalas Paulius: Prisikėlimas yra pergalė prieš nuodėmę ir mirtį. Marija, iš kurios žmogiškumo savąjį žmogiškumą gavo Išganytojas, yra pirmas žmogus, patyręs Prisikėlimo vaisius. Ankstyvosios krikščioniškos legendos Žolinę tiesiogiai susieja su Velykomis – pasakojama, kad atėję prie Marijos kapo apaštalai jame neradę Dievo Motinos kūno. Kapas buvęs pilnas gėlių.

Marija yra mūsų likimo Dievo planuose kelrodė žvaigždė. Ši visiškai išganyta, tai yra išgelbėta iš nuodėmės ir mirties moteris, jau yra naujoji kūrinių. Tad Marijos paėmimas į dangų yra galutinė žmogaus asmens orumo išraiška. Mūsų irgi laukia toks pašlovinimas, asmeninio prisikėlimo kūnu ir siela džiaugsmas. Būtent žmogaus ir gamtos atpirkimą, pagydimą ir esminį atnaujinimą švenčia senieji Žolinės papročiai. Mano minėtas usnies šventinimas, viliantis, kad pašventinta piktžolė „pagydys“ visą daržą, irgi yra valstietišškai suprastas Žolinės esmės pavyzdys.

Per Žolinę valgoma naujo derliaus duona, šventinami vaistiniai, gydomieji žolynai, prisimenami mirusieji, kurių prikėlimu viliamasi. Žolinė yra bendruomenės šventė, nes Marijos Dangun ėmimas yra ne tik atskirų asmenų, bet ir Bažnyčios – Dievo suburtos tautos šventė. Bažnyčia irgi viliasi visiškai bei iki galo susivienyti su Dievu. Metų laikas, žemdirbystės ciklo laikas, vasaros darbų pabaiga, užauginto ir sunokinto derliaus džiaugsmas padėjo žmogui giliau išgyventi tai, kas švenčiama per Žolinę.

Kaip išversti šią žinią į miestiškos populiariosios kultūros kalbą? Nežinau. Bent manau, jog Bažnyčioje būtina gilesnė mariologinė katechezė, liaudiškojo pamaldumo Dievo Motinai gilinimas ir aiškinimas, pagarbiai priimant seną tiesą: *lex orandi – lex credendi*. Atrodo, kad Lietuvoje katalikai nuolankiai priėmė nuostata, jog mūsų senieji papročiai yra pagonybės reliktas ir krikščioniškojo turinio juose neieško. Tad liaudiškojo maldin-

gumo studijos, beje, labai menkos, atskirtos nuo papročių tyrinėjimo. Katalikai nesiima aktualizuoti savojo paprotinio paveldo, jo atsisako.

Pastarųjų metų pamišimas dėl „Da Vinčio kodo“, manau, puikiai parodo tvirtos ir liturgija pagrįstos mariologijos būtinybę. Juk ne Marija Magdalena, o Mergelė Marija yra tikrasis indas, „taurė“, nešiojusi Jėzaus Kristaus „kūną ir kraują“. Jos išskirtinio ryšio su Dievu dovana mes gauname per sakramentus – didžiąsias krikščionybės paslaptis, vedančias mus keliu, kurį nuėjo Marija.

Dano Browno rašinio populiarumas parodė, jog mūsų karta alksta sielas gaivinančios paslapties. Negaudami išganančių tikėjimo paslapčių maisto, žmonės maitinasi konspiracinių teorijų, istorinės tiesos ir teologinių iškreipimų kamsalu. Užtuot pasidavus šiai srovei ir ėmusis kritikuoti šios ir kitų knygų paklydimus, gal derėtų pasvarstyti, dėl ko atsiranda tokie fenomenai. Nors Browno kaltinimas, kad Bažnyčia nuslėpė tiesą apie Jėzų – juokingas, ginčai dėl Žolinės šventės reikalingumo Lietuvoje skatina susimąstyti – kodėl pavadinimas „Marijos žemė“ daliai tautiečių tapo pajuokos kliše. Ar ne todėl, kad didžia, kvapą užimančią Marijos gyvenimo paslaptį kažkaip sugebėjome nukenkinti ir pasaldinti? O gal todėl, kad Marijos gyvenimą atskyrėme nuo savo gyvenimų, nutarę, jog neturime su ja nieko bendra?

Tad, mielas Redaktoriau, į Tavo klausimą, kas galėtų išpopuliarinti Žolinę, neatsakiau. Bet pabaigai norėjau parašyti apie „savo Žolinę“. Ši išskilmė man neatsikiriama nuo pirmo karto, kai prisimenu jos šventimą.

Buvau gal aštuonerių metų. Tėvai tada gyveno prie Nevėžio, Čiūruose, netoli Vadakėlių. Vieną karštą vasaros dieną mama prisiskynė žolynų ir, pasakiusi, kad eisime į Žolinės atlaidus Krekenavoje, išsivedė mane dulkėtu keliu palei užliejamas, kvepiančias ir dūzgiančias pievas, pro apleistus dvarus ir pusiau sulaukėjusius jų parkus. Kelias buvo ilgas – beveik 10 kilometrų. Atsimenu karštį, menkai debesuotą dangų, Vadaktų dvaro ribas ženklinančius kryžius su užrašais. Bet labiausiai atsimenu, kaip lėtai artėjo Krekenavos bažnyčios bokštai. Nusiplūčiau. Pagaliau pasiekėme liepomis apsodintą šventorių. Atsigėrėme, nusivalėme dulkėtus batus ir įėjome į pilnutėlę bažnyčią. Žmonių buvo labai daug. Virš jų visų – stovinčių, klūpančių, keliais einančių, altoriuje švietė be galo gražus Dievo Motinos su kūdikiu ant rankų paveikslas...

Tos Žolinės kelionė pas Paimtąją į dangų man giliai susijusi su tuo, kaip suprantu šią išskilmę – kaip mūsų gyvenimo kelionės šventę. Neseniai, po ilgos pertraukos, vėl aplankiau Krekenavą. Beveik niekas nepasikeitė nuo mano vaikystės laikų – tos pačios liepos šventoriuje – kai kurios dar čia klebonavusio Maironio sodintos. Ta pati iškili bažnyčia, kurios altoriuje vis taip pat švyti Mergelės su kūdikiu atvaizdas. Tiesa, klebonas sako, jog Krekenavos atlaidai anksčiau trukdavę aštuonias dienas, o dabar tęsiasi tik trejetą, bet maldininkų per tas tris dienas gausiai susirenka. Tad tikėjimas, kurį švenčiame per Žolinę, tikėjimas, kuriuo gyveno mūsų protėvių kartos – gyvas. Tą liudija ir kryžius, Krekenavos bažnyčios šventoriuje pastatytas atminti aštuoniems krekenaviškiams: 1940-aisiais Krekenavos žmonės nuo sovietų pareigūnų gynė bažnyčią. Aštuoni jų buvo areštuoti, išvežti ir į namus nebegrižo. Švenčiant 2000-ųjų Jubiliejų, jų vardai įrašyti į XX a. tikėjimo liudytojų sąrašą. Sąrašą tų, kuriems kelią parodė Paimtoji į dangų.

DIENORAŠTIS

Vaclovas Aliulis MIC

2006 m. birželio 5 d., pirmadienis. Pirmą kartą Marrijos radijui apie Šv. Raštą kalbėjau studijoje šalia Kau-no Arkikatedros. Galimybė atsirado pakeliui į Pažaislį, Ramybės Kalną.

Kiek čia gražumo ir ramumo! Nesuprantu, kodėl lig šiol niekas manęs neragino prašytis, kad šventojo Karalaičio sesutės priimtų atostogų metui. O štai jaunas bendradarbis Tomas ir pasiūlė, ir atgabeno. Dieve, duok jam sveikata ir visokių gėrybių!

Radijyje persiritome per Senojo Testamento istorines knygas, liko Makabiejai, kuriuos ne visi pripažįsta įkvėptais. Peržengėme išminties bei pamokomųjų knygų slenkstį. Pirmąsyk gyvenime buvau priverstas atidžiai apžioti Jobo knygos visumą. Atskiri dramos veiksmi šauda kas sau, kai neturi prieš akis visumos. Kodėl kenčia teisusis? Atsakymo nėra. Neklausk ir nelauk atsakymo, palik jį visažiniam Visagaliui. Žinok, kad Jis turi savų motyvų ir savų planų, bet neprivalo tau aiškintis, kaip neprivalėjo su tavimi tartis, kurdamas Visatos galybes slapybes ir tave patį. Lauk ir tikėkis. Ateis išgelbėjimo ir dosnumo valanda.

Toliau pamažu susipažįstame su įvairiomis psalmių grupėmis: šlovinimais, dejonėmis, karališkosiomis/mesijinėmis, didaktinėmis...

Birželio 8 d., ketvirtadienis. Pažaisliečių sesės Vilniuje mane įspėjo: pasiimkit šiltų drabužių, Pažaislyje šalta!

Galgi viduvasarį nesušalsiu, užtenka, kad pavasarį nušalau mūsų šiltame būste Žvėryne?

Tikrai apstu šaltos drėgmės vienuolyne, bažnyčioje ir tame kamaldulio namelyje, kuriame mane apgyvendino. Dar nesustirau, seselė *kultūros ministrė*¹, Maskvos Lomonosovo universiteto absolventė, pakūrena židinį. Dažnai prisimenu gerąsias Paparčių seseles betliejietes. Kadaisė šitame pačiame *NŽ-A* aš jas pašpilkavau, o jos ne tik priėmė ir antrą vasarą pabūti, bet dar pasveikina per Kalėdas, pasidalija žiniomis apie savo iškilmes. Sesių kazimieriečių papročiai susiklostė per „XX amžių“, o *betleemitės* gaivina XI a. gyvenimo būdą.

¹ Daugiausia šviečia ekskursantus, laiko ryšį su festivalio rengėjais, rūpinasi svečiais.

Jei Viešpats kurias sielas šaukia į tokį kelią – tebūna jos laimingos ir šventos, juo keliaudamos.

Džiaugiuosi, kad po daugelio metų vėl turėsiu maldingą birželį. Be skubos ir be formalumo tyras lyriškas Jėzaus Širdies litanijos giedojimas pavakare koplyčioje sugražina moksleivio, klieriko, jauno kunigo išgyvenimus.

Birželio 10 d., šeštadienis. Apsilankė iš Petrašiūnų kapucinų bendrijos tėvas Adomas, a. a. t. Stanislovo bendrakursis. Šviesiai mūsų bendrauta seminarijoje, Molėtuose ir daug kur. Kukliai šventas be reklamos. Atvežė sesutėms rytoj išplatinti glėbį spaudos: „XXI amžiaus“ su mano dar nematytu „Kataliku“, „Kregždutės“, „Žemaičių saulutės“ ir kitų leidinių. O, kad visi 700 ar bent pusė Lietuvos kunigų taip skleistų katalikišką spaudą kaip tėvas Adomas ar kunigas Vyngintas iš šiaurinio Vilniaus arkivyskupijos smaigalio, ji klestėtų.

Puiki ta „Ž. saulutė“, kodėl aš jos nebeprenumeruoju?! Nauja įdomybė: joje dažnai spausdinami tikro esė stiliaus čia nuolat sutinkamos jaunos sesutės kūrinių. Aš nedrįstu taip dailiai ir giliamintiškai rašyti, o ji drįsta. Daržuose ar prie bičių triūsudama sumąsto, *kompiuku* subaksnoja, ir mielai priima ne tik „Saulutė“, bet ir „Bernardinai“, ir pati „Mažoji studija“. Nekaltas Dievo vaikas ir gitarą skambiai kalbina, ir ne ji viena.

Tėvas Adomas iš savo atvežtos spaudos pirmiausia pasiūlė žiūrėti „bedieviškų pirmųjų komunijų“ temą, kurią neseniai „Bernardinams“ mestelėjo Alma Stasiulevičiūtė. Turbūt neiškėsiu neįsiterpęs į svarstymą. Klausimas vėl iškils mokslo metų pradžioje, kai kunigai, katechetės ir katechetai pradės rengti sakramentams naujus būrius vaikų. Prisipažinsiu: aš nežiūriu taip tragiškai į tai, kad Pirmosios komunijos šventėje apstu pompos. Ką daryti, kad pompa nenustelbtų turinio? Tegu parengimo Pirmajai komunijai metu vaikai bus pratinami sąmoningai, kūrybingai melstis, tai pasimels ir Komuniją priėmę, ir toliau jų tikėjimas taip greit neužges. Jeigu vaikas bus kelis mėnesius asmeniškai meldęsis, tai bent retkarčiais širdimi pasimels ir bręsdamas, ir jaunystėn įžengęs, nors poterėlius būtų pamiršęs. Jame savo laiku lengviau prabus religinis gyvenimas, pavyzdžiui, Santuokos proga.

Birželio 11 d., sekmadienis, Švč. Trejybė. Begalinė Būtis – Begalinis tos Būties savęs Pažinimas, absoliučiai Ją atspindintis, Jai lygus – ir Begalinė Meilė, vienijanti Begalinę Būtį ir Begalinį Jos Atspindį: T R E - J Y B Ė. Vargingas teologų mėginimas išreikšti neišreiškiamą Tėvo, Sūnaus ir Dvasios slėpinį.

Dievas vienintelis, bet ne vienišas. Be galo intensyvus *vidinis judesys*, dialogas, meilė.

Bičiulė tikybos mokytoją vaikai spiria prie sienos: „Iš kur atsirado Dievas?“ – „Kas yra, tam nereikia atsirasti. Prieš 50 metų mūsų mokyklos nebuvo, ją pastatė, ir jai nereikia atsirasti. Prieš šešis ar septynis milijardus metų nebuvo mūsų Žemės, ji atsirado, ir nebereikia atsirasti. Dievas visada buvo, yra ir bus – Jam nereikėjo atsirasti. Tik tokia būtis ir yra Dievas, kuri neatsiradusi ir nesibaigianti. Visa kita – iš Jo galybės egzistuoja ir egzistuos tiek, kiek Dievas palaikys buvimą“.

Čia bažnyčioje gražiai prisirinkę gražių žmonių. Užpildo suolus pagrindinėje erdveje po didingu kupolu ir dar lieka įvadinei bažnyčios daliai, kurios nepavadinsi prieangiu.

Žmonės „neklauso Mišių“, dalyvauja. Matau iš lūpų, kad atsakinėja, gieda. Publika solidi, su savigarba. Ne tik iš artimų Petrašiūnų, bet ir iš įvairių Kauno vietų. Ką patraukė Pažaislio grožis, ramybė, ką sesučių giesmės.

Vakare priešais bažnyčią koncertas iš Pažaislio festivalio programos: jaunieji Rusijos virtuozei. Po galingomis liepomis išrikiuoti keli šimtai kėdžių. Pievoje už klausytojų nugarų matau kelis vaikų vežimėlius, vaikščiojantį jauną tėtį su vaikučiu glėbyje. Paklausiau dalies koncerto, prisiglaudęs nuo vėjelio „užkulisiuose“. Visą išklausiusieji gėrėjosi. Tik nedidelė dalis Pažaislio festivalio koncertų vyksta pačiame Pažaislyje. Jų programa aprėpia kelis rajonus. Pažaislis jiems teikia vardą ir nuotaiką.

Birželio 13 d., antradienis. Netikėtas svečias iš Kauno – kun. teol. dr. Romualdas Dulskis. Dievo sukurtas būti mokslininku: plika kakta, vešli iškila banguojanti šėveliūra, sukauptas žvilgsnis. Prieš trejetą metų per atostogas Birštone buvau gavęs paskaityti komp(iut)rašti knygos „Pašaukimų teologija ir pastoracija“. Pritariau, šen ten žnybtelejau, padėkojo. Dabar atvežė tą savo veikalą praplėstą ir perrikiuotą pagal aksiomą *vocatio ex invocatione* – pašaukimas iš šaukimosi (meldimosi). Kiek žinau, pirmą kartą lietuvių kuriamoje dvasinėje literatūroje turėsime sistemingai išdėstyta maldos esmės ir jos laipsnių mokslą, todėl vadovėlis vadinsis „Maldos teologija ir pašaukimai“.

„Suuostė“ mielasis mokslavysis, kad aš (nemokėdamas pats knygų kurti) jau keletas metų specializuojusi rašyti kitų žmonių knygoms recenzijas, pratarmes, užsklandas, tad ir paprašė pratarmėlės. Darsyk peržiūrėjau pirmąją knygą, kad geriau sugaučiau, kas nauja

ir kuo visa antroji knyga nauja. Malonu, kad dėstoma klasiškais pavyzdžiais: Teresė, Ignacas, Salezas ir kiti maldos rūšių bei laipsnių mokytojai. Maža to, taip pat Rytų krikščionių, musulmonų, induistų, budistų, konfucininkų dvasingumo bruožai.

Trečdalį knygos sudaro didžiųjų maldos žmonių įgyvendinto maldingumo-šventumo paveikslai. Tai bus Tomas Akvinietis – mokslo ir maldingumo darna, silpnai raštingas išminčius (išmintė?) Kotryna Sienietė, valstybininkas Thomas More'as, architektas Antonio Gaudì,

Romualdas Požerskis. Pažaislis. 2005. Fotografija

stačiatikių šventasis Serafimas Sarovietis. Mano galva, tiktų į gretą mūsų Jurgis Matulaitis. Teol. dr. Elżbieta Matulewicz įtikinamai dėsto, kad Petrapilio–Friburgo laikotarpiu (apie 1911–1912) jis bus pasiekęs tą maldos laipsnį, kuris vadinamas *dvasinėmis sužadėtuovėmis*, o Vilniaus laikais (1918–1925) jo pasiaukojimas, ištvėrmė, nuožmiai puldinėjamo nesudrumsčiama ramybė rodo *mistinių sutuoktvių* būseną².

² Matulewicz, E., „Palaimintojo Jurgio Matulaičio mistika“, in: *Palaimintojo Jurgio Matulaičio dvasios sklaida*, Kaunas, 2003, p. 71–91.

Birželio 15 d., ketvirtadienis. Patekau į mėnesinę iškilmę Gražiosios Meilės Motinos garbei. Šiuo retu titulu paženklintas garbingasis Pažaislio Marijos paveikslas. Pamaldoms vadovavo jaunas energingas tėvas kapucinas Vincentas. Skambiu balsu ir gyvu ištikinimu skelbia Dievo žodį, kaip Dvasia kreipia. Jis man padovanojo kelis numerius savo redaguojamo žurnalo „Tėvo Pijaus balsas“, leidžiamo italų *Voce di Padre Pio* pavydžiu. Pirmoji reakcija: kapuciniai skelbia tėvą Pijų, saleziečiai Joną Boską, jėzuitai – Ignacą Lojolą, o kas Viešpatį Jėzų? Paskui, pasklaidęs, atsitokėjau. Visi jie skelbia Jėzų su Jo draugais.

Esu verčiamas šviestis ir lavintis. Tėvas Adomas atvežė *atostogų pasiskaitymui* Vytauto Bičiūno knygą „Kaunas 1030–1930“. Vos atvykus, sesučių motinėle pasiūlė Halinos Kairiūkštytės-Jacynienės monografiją apie Pažaislio ansamblį ir puikų albumą, o dabar dar pridėjo Taišeto lagerių albumą. Prieš pusę amžiaus yra ten *studijavusi* penketą metų kaip „Aušros Vartų Marijos kolegijos“ narė. Nuotraukose stebina kalinių ir tremtinių savigarba. Orūs, ryžtingi vyrai, valiūkiškai besišypsanti merginėlė ant sušalusio mėšlo krūvos (kuria ką tik rankomis sukrovė). Sunkus darbas, menkas maistas, atšiaurus klimatas, Tėvynės ilgesys – viską galima perskaityti eilutėse ir tarp eilučių, ir... išgrauš... Didis gėda mūsų išlepimui ir nepabaigiamam niurzgėjimui.

Šią savaitę namelio šildymu rūpinasi saulė močiutė.

Birželio 18 d., sekmadienis, Devintinė. Būrelis jaunesniųjų, stipresniųjų sesių iš pat ryto patraukė į Kauną dalyvauti Dievo Kūno procesijoje iš Igulos bažnyčios į Katedrą. Grįžusios pasakoja: šventybės dvelkimas apgaubė Laisvės alėją, prie staliukų susėdę žmonės nuščiavo procesijai praeinant. Gal prisiminė slapta pirmąją komuniją sovietmečiu ar gėlių barstymą kur nors nuošaliame bažnytkaimyje per atlaidus?

Grįžtu prie „bedieviškų pirmųjų komunijų“. Sekuliarėjančioje visuomenėje *bedievėja* visos religinės šventės ir tradicijos. Kūčios, krikštynos, jungtuvės, iš dalies ir laidotuvės švenčiamos dėl išorinės formos, ne dėl jų dvasinio turinio. Neseniai girdėjau klasišką naujenybę. Sunkiai serga senas tėvas, tai *nejaudinsime* jo, siūlydami sakramentus. Palauksime, kai bus be sąmonės, tada atvešime kunigą, kad *pateptų*, ir nebus abejonės dėl bažnytinių laidotuvių...

Ar bus vaikui Pirmoji komunija dvasinė puota, labai priklausys nuo tėvų požiūrio (gal prieš kelis mėnesius pradės dukrytei kalbėti apie puošnią suknutę ir velioną) ir nuo kunigų, katechetų/čių: ar rengs džiugiam susitikimui su didžiuoju Vaikų Draugu ir Žmonijos Gel-

bėtoju, ar tik sausai kals katekizmo formules.

Man neįaukiai skamba apibrėžimas: „Švenčiausias Sakramentas yra tikras Jėzaus Kristaus Kūnas ir Kraujas duonos ir vyno pavidalais“. Viskas tiesa ir viskas visiškai negyva. Kūnas sau, Kraujas sau, tarsi gulintis lavonas ir šalia indas su krauju. Evangelijose „kūnas ir kraujas“ (pvz., *Mt* 16, 17) reiškia tikrą, gyvą, žemišką žmogų. Sakykime: priimsi Komuniją – Jėzus tave meiliai priglaus (plg. *Mk* 10, 13–16) ir tu Jį turėsi taip arti, kaip mamytė tave turėjo laukdamasi! Komuniją priimančiam vaikui skriauda, jei niekas jo nepamoko ir nepadrašina tyliai su Jėzumi pabūti, Juo pasidžiaugti, savais žodžiais Jam šį tą pasakyti. O geros mintys, kurios tada ateis, bus Jėzaus atsakymas.

Šiomis dienomis patyriau atvirksčią pavyzdį. Pikčiurna tėvas piktumu ir barimu *privarė* penkis savo vaikus prie klausyklos ir altoriaus, tai sakramentai tapo jiems pasibaisėtini ir tik viena duktė liko ar vėl tapo praktikuojanti katalikė, sutikusi studijų draugę ne iš *piktųjų katalikų* kategorijos.

Birželio 21 d., trečiadienis. Iš tėvo Adomo pasiūlytos Kauno istorijos labiausiai įkrito du dalykai. Pirmąsyk radau taip vaizdžiai aprašytą Napoleono armijos bėgimą iš Rusijos 1812-ųjų pabaigoje. Šaltis, badas, suirutė, plėšimai ir, užtikus degtinės statinių – beviltiškas gėrimas... Kone šimtu metų vėliau, XX a. pradžioje – įspūdingas lenkiško ir rusiško Kauno vaizdas. Vienoje kitoje bažnyčioje yra ir lietuviškos pamaldos, ko daugiau tiems litvinams reikėjo? Bet matai, Basanavičiaus ir Maironio sukurstyti, jie užsinorėjo *lietuviškos, tautiškos Lietuvos!* Koks nesusipratimas, juolab iš XXI a. *pilietiškosios* perspektyvos žiūrint...

Birželio 22 d., ketvirtadienis. Ne tik broliai bernardinai glaudžia savo pastogėje „Bernardinus“, bet ir tėvai jėzuitai priėmė po savo sparnu „Naująjį Židinį-Aidus“ ir „Aidų“ leidyklą. Bravo!

Šviečiuosi toliau. Dvi seselės Aleksandravičiūtės, Jono Aisčio sesutės³, davė paskaityti jo „Milfordo gatvės elegijas“. Prisirašiau smulkiomis raidėmis du puslapius Aisčio iškalbingų sentencijų ir išmintingų pastebėjimų. Pavyzdžiui: „Paprastai, kam gamta pagaili išmonės, tam su kaupu atsaiki uvertaus žvitrumo“ (p. 436). Pastarųjų dviejų žodžių reikšmės sesutės negalėjo paaiškinti, turėsiu namie žiūrėti žodyno⁴.

Dar žiupsnis sarkazmo – politikai: „Tiek yra žioplų ir kvailių šiame ašarų klonyje. Jie samanomis apaugtų, jei jų demagogai už nosies nevedžiotų [...] ateityje tie, kurie žadės visai panaikinti mokesčius ir neatsisakys algos, turės didžiausią pasisekimą“ (p. 358).

³ Paklausiau, ką reiškia jų brolio vartotas priepavardis „KOSSU“, atsakė nežinančios. Kadaiše sklido tokia egzegezė: tai buvęs jo simpatijų

sąrašas: Kostė, Onė, Sorė ir Uršulė. Originalu.

⁴ Nuožmaus miklumo (DLKŽ).

Už meninės kalbos tikrumą: „Neturėjimas skonio tikrai yra nuodėmė prieš Šventąją Dvasią, ir iš jos išrišti tikrai negali nė pats Rymo popiežius“ (p. 90). Už skonio neturėjimą kliūva ir žymiesiems kalbininkams, išvertusiems garsių autorių pasakas negyva, sterilia kalba. Kritikuoja Michailo Čechovo „Hamleto“ pastatymą Valstybės teatre (apie 1932 m.), kur žodį pakeitė judešys, dekoracijos, efektingos masinės scenos: „Pakeisti tragedijos esmė ir palikti Šekspyro etiketę – būtų per daug akiplėšiška“ (p. 120). Ką pasakytų Aistis apie tūlus šiandien laurus skinančius režisierius?

Aistis apie 1933 m. kartu su Antanu Miškiniu vanojo pirmosios Nepriklausomybės laikų valdininkija, kad ji nusigręžusi nuo kaimo. Miesto ausis apaugo taukais ir jai grasus poezijos balsas: „Jai reikia linksmybės, ji vargo nežino ir nenori nieko girdėt apie jį. Sodžiui gi liko ta pati našta, jis neturi laiko atsitiest“ (p. 61). Jam liūdna dėl besiskverbiančios, neišvengiamos miestiškos civilizacijos, kai jauna moteris, užuot laisčiusi gėles, priversta barškinti skaitytuvais. „Mes vis dar buvome linkę matyti valstybės vyrus rudinėse, o seseris languotiniuose sijuose, bet gatvėse švilpiantys limuzinai nesustodavo, kad praleistų pėsčius einančius veteranus, kurie statė sostinę“ (p. 59). Bara smetoninių laikų opozicija, kuri tik murmėjo, bet nieko nedarė valstybės tvarakai pakeisti.

Išblokštas iš tėvynės, anuos laikus ir savąjį metą regi kitu požiūriu. Istorinėje peržvalgoje nuo pat kunigaikščių Lietuvos sako: „nebuvo laikų, tokių didvyriškų, kaip nepriklausomybės laikai“ (p. 356), ir: „Tautinė sąmonė šiandien bene pasiekusi visoje jos istorijoje aukščiausią laipsnį“ (p. 388). Pliekia išėivijos *veiksnių* tuščius vaidus ir susiskaldymą. Atgimimo metais įspėja neskubėti karti komunistų, duoti jiems galimybę atitaisyti padaryta pikta: „Nėra, gerbiamieji, tokio nusikaltimo, kurio žmogus negalėtų išpirkti“ (p. 470).

Ištaręs A, neišvengiau B: pasigyres išrašais iš Jono Aisčio publicistikos, neatsispyriau pagundai kai kuriais pasidalyti.

⁵ Ją yra baigusi nekaltybės kankinė, kandidatė į palaimintuosius ir šventuosius Elena Spirgevičiūtė.

⁶ Šią vasarą per Žolinę ji duos pirmuosius metinius įžadus, o kita, se-

Birželio 23 d., penktadienis. Pažaislio kamaldulių vienuolyne rinkdavosi 1831 m. sukilimo Kauno štabo nariai. Sukilimą numalšinus, vienuolyno vyresnysis su kitais penkiais vienuoliais buvo ištremti į Kijevo guberniją, bažnyčia su vienuolynu atiduota stačiatikių vienuoliams, kurie čia šeiminkavo iki 1915 m. ir daug ką perdirbo pagal savo tradicijas. Atsiskyrėlių namečiai buvo apleisti, dešimt jų sugriuvo, beliko trejetas. Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos valdžia atidavė vienuolyną ir bažnyčią Šv. Kazimiero seserų vienuolijai, pasižymėjusiai JAV lietuviškų mokyklų steigimu ir vedimu. Išsiugdžiusios stiprių pedagogių, Kaune vadovavo prestižinei „Saulės“ gimnazijai⁵.

Vos ne pusę amžiaus buvusios išsklaidytos, įvairiais darbais darbeliais vertusios, legaliai ir nelegaliai apaštalavusios seserys po 1990 m. susitelkė į 4 bendruomenes Kaune ir 3 Vilniuje. „Katalikų Žinynas 2006“ nurodo: 49 amžinųjų įžadų seserys, 4 laikinųjų, 1 novicija⁶. Tikslas: vaikų ir jaunimo auklėjimas, evangelizacinis bei socialinis darbas. Stiprus būrys tvirtų jaunų, išsilavinusių seselių: vargonininkė, architektė, istorikė, lite-

Romualdas Požerskis. Pažaislis. 2005. Fotografija

ratė, pedagogikos ir socialinio darbo specialistės ir t. t. Labai norėčiau, kad ištvertų pašaukimo kelyje ir Dievo vaikų tarnyboje tos visos, kaip sakydavau, šaunios sesės ilgakasės (ar su kuodais, ar su krentančiais į akis kirpčiais)⁷.

Motinėlė susirūpinusi, kad aukštosios studijos labai įtraukia seselių dėmesį, gali nukentėti maldos gyvenimi-

niai man pažįstama, amžinuosius.

⁷ Praėjo laikai, kada vienuolės gobtuvas paslėpdavo plaukus iki psalutinės sruogos.

mas, draugystė su Kristumi. Sakau motinėlei: neturėtų nukentėti, jos gi turi geresnes sąlygas negu daugumas pasauliečių merginų. Toms ir į pasimatymus lakstyti, ir daugeliui bent iš dalies užsidirbti pragyvenimui, o jūsiškės viskuo aprūpintos, ir jų Sužadėtinis pasiekiamas kiekvieną minutę!

Paklausiau vieną rimtą seselę, tremtinių vaiką: „Ar jautiesi laiminga šiame pašaukime?“ – „Laiminga. Jei nesijausčiau laiminga, aš čia nebūčiau.“ – „Betgi žinai, gali užėti sausros metas, kada nejausi palaimos.“ – „Žinau, žinau, tėveli, jau dešimt metų vienuolyne.“ Supratau: sesės apsisprendžia ne pagal besikeičiančias momentines nuotaikas, o pagal gyvenimo visumą.

Birželio 26 d., pirmadienis. Viena vyresnio amžiaus sesuo, kurią pažįstu kaip turinčią literatūrinių polinkių, klupsčia su pirštinėmis ravi grindinio juosta apie atsiskyrėlių namelius. „Jūs turbūt lituanistiką baigusi?“ – „Neleido kadaise vyresnybė į universitetą. Sakė: nieko gero ten negirdėsi, tik apie marksizmą ir materializmą.“ Ji nenusiminusi, su literatūra vis tiek galėjo daug bendrauti ir grožio jausmas nepaliko. Tad ir ravi mielu noru.

Pažįstu kitos vienuolijos vieną vadovių, kurios prieš pusę amžiaus taip pat vadovybė neišleido Maskvon į aspirantūrą, kadangi negalėsianti pildyti visų vienuolės pareigų. Nieko, prasimušė ir Vilniuje, sėkmingai dirbo ir tebedirba pamėgtoje specialybėje.

Jau minėjau veiklią sesę, baigusią biologiją Lomonosovo universitete: netapo materialiste ir neprarado pašaukimo. Jai buvo leista studijuoti Maskvoje vėliau, patikėjęs savųjų atsparumu.

Prisiminimas iš pirmųjų kunigo tarnybos metų. Stropi Senosios Varėnos bažnyčios lankytoja Marijona Galinienė iš Mitraukos kaimo 1946 m. parsivežė sūnų iš Vilniaus, iš amatų mokyklos, sužinojusi, kad jis verčiamas stoti į komjaunimą. Tų laikų nuostoliai daugeriopi: daugelis darė karjerą, eidami į kompromisus su sąžine, daugelis buvo nustumti ar patys traukėsi į nuosąlę, dar kiti tarytum išsilaikė nepažeisti, bet irgi yra nuskriausti, negavę krikščioniško švietimo ir ugdymo.

Birželio 27 d., antradienis. Karalaičio sesės neišsilepinusios, jų darbštumas neapsakomas. Be samdomų darbininkų prižiūri didžiulį vienuolyną su bažnyčia, erdvų šventkiemį⁸, platų sodą ir daržą. Visuomenėje pareigų turinčios seselės daug triūsia ir namie bei apie namus (nesusiraukusios). Trys per įžadus yra gavusios pranašų vardus: Eliją, Izaiją ir Jeremiją. Tvirčiausioji iš jų – traktorininkė. Na, ne artoja, bet šienautoja.

⁸ Mūsų išeiviai pasiūlė tokį taiklų pakaitalą *šventoriui*.

Išskyrus didžiausio karščio valandas, burzgia ir burzgia jos traktoriukas viename ar kitame sodo plote ar daržo pakraštyje. Visos sesės padieniui gamina valgi bendruomenei. Mielos, paslaugios senutės seselės, vargų išmėgintos.

Bolševikai buvo išvarę iš Pažaislio vienuoles ilgiems laikams, bet vienos nepajėgė, nedrįso. Daržo viduryje nuo laikų prieš Antrąjį pasaulinį karą tebestovi ant aukšto postamento šventosios karmelitės Kūdikėlio Jėzaus Teresės statula. Ramybės kupinas veidas, rankos spaudžia prie krūtinės kryžių su rožių puokšte. Tai kazimierietės skulptorės Leonardos Šmulškštytės kūrinys. Atlaikiusi visas vėtras, šalčius ir permainas, Teresėlė ir vėl su mylinčiomis ją sesėmis, taip pat kuriančiomis šventą būvį.

Ar jaučiamas Pažaislyje šventumo kvapas? Taip. Kasdien šv. Mišios su darniu giedojimu, bendros maldos rytą, vidudienį, vakarui ir nakčiai. Bet kuriuo laiku užsukęs į koplyčią rasi besimeldžiančią vieną ar kitą seselę, kuri tuo metu laisva nuo pareigų ar nebedarbinga. Vienuolynams būdingos tylos per dieną nedaug, prie stalo nėra bendro skaitymo, laisvai pabendraujama. Porą kartų per savaitę privaloma bendra atvanga po vakarienės – seseriškas pasibuvimas. Tikiu, kad galioja griežtoji tyla nuo vakarinių iki rytinių maldu.

Pasižiūrėjęs pastatų ir žemės sklypo, pasakysi: Šventojo Kazimiero seserų vienuolija turtinga! Taip, viso ansamblio *prekinė vertė* iš tikro didžiulė, sunkiai apskaičiuojama, bet toli gražu ne produktyvi. Atvirkščiai, reikalaujanti didelių investicijų. Visagalė ir visaturtė (liaudies manymu) valstybė tai suranda, tai nesuranda lėšų architektūros ansamblio konservavimui/restauravimui. Kauno miesto savivaldybė skiria lėšų paradinės tvoros, o Kultūros ministerija – šildymo centro remontui. Jau tris žiemas geradarės rūpinasi bažnyčios šildymu. Seselės išsilaiko iš savo kuklių uždarbių ir pensijų, remia jas seseriška Amerikos šv. Kazimiero kongregacija, bet ši parama pirmiausia eina architektūros ansambliui. Seserys šalia savo dvasinės tarnybos kukliomis jėgomis ir ištekliais atlieka labai svarbų ir nelengvą patarnavimą Lietuvos paminklosaugai. Jos taip pat yra puikios ekskursijų vadovės, gebančios atskleisti lankytojams religinių dailės kūrinių prasmę ir dvasią. Motinėle rūpinasi, kad jos nepervargtų, tad nustatytas lankymas tik iki 17 valandos.

Birželio 28 d., trečiadienis. Galėčiau dar savaitę atostogauti, bet artinasi LKMA XX suvažiavimas, traukia širdį pasisukinėti tarp mokslo žmonių. Taigi namoo...

Dėkui už atgaivą Gražiosios Meilės Motinai, mūsų Karalaičiui ir jo sesutėms. ❧

AR PATRAUKLUS ISTORINIS VILNIUS TURISTAMS?

Mindaugas Paknys

Dar didysis kunigaikštis Gediminas kadaise kvietė į Vilnių pirklius ir amatininkus. Paskui šiuos vyko ir kunigai, ir Vokiečių ordino riteriai. Vėliau pradėjo važiuoti ir turistai. Tiesa, sunku įsivaizduoti, kaip XIV a. atrodė Vilnius atvykėliams, pirmieji svečių išpūdziai užfiksuoti tik XV a. ir tik apie valdovo pilį. Nežinome ir to, kaip į svečius reaguodavo vilniečiai. Šiandieniai miesto prioritetai aiškūs – vis daugiau atvykstančių turistų „palieka“ mieste savo kapitalą ir taip paremia tiek miestiečių verslus (kavines, pramogas, parduotuves ir kt.), tiek valstybės biudžetą. Čia norėčiau apžvelgti ne įprastinius patogumus turistams viešbučiuose, kavinėse ar pramogų centruose, bet tai, kaip stengiamasi supažindinti svečią su istoriniu paveldu,

kokių paslaugų šioje srityje jis gali tikėtis.

Norint pritaikyti turistui Vilniaus miesto istorinį paveldą, reikia, mano galva, trijų esminių dalykų. Pirmia, miestas turi būti tyrinėjamas, antra, parengiamas turisto akiai ir poreikiams, trečia – ieškoma naujų objektų, naujų galimybių sudominti miesto svečią ar patį vilnietį.

Miesto tyrinėjimai turi užtikrinti, kad bus pastebėti vertingiausi miesto objektai, tinkamai atlikta restauracija, bus bandoma pažinti jų savitumą ir istoriją. Deja, šioje srityje teturime paskiras mokslininkų iniciatyvas, tyrinėjimų temomis pasirenkant konkrečius objektus, papročius ar savivaldos veiklą. Žinoma, dera nepamiršti pagausėjusių miesto tyrimų (visų pirma tu-

Andrius Narvičius. Mano Katedra. 2006. *Camera obscura, pinhole*. It kolekcija

riu galvoje Antano R. Čaplinsko knygas apie Vilniaus gatves), vadovų po Vilniaus vietas ar vilniečių biografijas (Tomo Venclovos knygos), atsiranda ir mažesnių vadovų po konkrečias Vilniaus šventoves. Vis dėlto savivaldybės remiama knygų leidybos programa visų pirma orientuota į miesto reprezentaciją (tai taip pat, be abejo, svarbu), o ne į miesto pažinimą. Galima prisiminti, jog tik pradėjus statyti Valdovų rūmus, susirūpinta jų istoriniais tyrimais. Tuo tarpu pačiam Vilniaus sisteminiam pažinimui iniciatyvos trūksta, nors senamiestis nuo 1994 m. įtrauktas į UNESCO pasaulio kultūros ir gamtos paveldo sąrašą. Gausiau atliekami tik archeologiniai darbai, be kurių, pajudinus netyrinėtą senamiestio plotą, apsieiti paprasčiausiai negalima. Šiuo atveju archeologinės žinios neabejotinai svarbios, leidžia pažinti miestą, tačiau be platesnių mokslinių tyrimų darbų taip pat neįmanoma apsieiti.

Dera pripažinti, kad mieste paskutiniu metu gausėja ir restauruotų bei pažymėtų paminklinių vietų, ir viešosios informacijos turistams. Tai galėtų priskirti miesto parengimui turistams. Senamiestyje statomos prabangios bronzinės lentos su įvairiakalbiais tekstais apie konkrečius paminklinius Vilniaus objektus – buvusius vartus, bažnyčias, vienuolynus. Idėja objekto aprašymą ne pakabinti ant paties objekto sienos, bet jį toliau atitraukti yra nebloga – skaitant tekstą galima žvilgsniu patyrinti ir bažnyčios ar vienuolyno sie-

nas, tūrį ar bokštelius. Be to, paskambinus ant tokių informacinių lentų nurodytais telefonais, galima gauti išsamesnes gido paslaugas, susipažinti su objektu tiesiog vaikstant po jį su telefonu prie ausies. Keletas stendų, kuriuose pristatomas dingęs Vilnius – mažiau vykę. Senos archyvinės prastos kokybės nuotraukos labiau tinka kaip muziejaus eksponatai, bet vargu ar gali sudominti Vilnių menkai pažįstantį turistą, priversti jį sustoti prie stiklinių, kartais ir išdaužytai ar aprašinėtais stiklais stendų. Sunaikinto, dingusio Vilniaus pristatymas kol kas egzistuoja tik internete, tačiau vertėtų pasirūpinti, kad atvykę svečiai turėtų taip pat geresnių galimybių pažinti ne tik šiandienį, bet ir buvusį Vilnių. Tam visų pirma reiktų gana išsamios ekspozicijos, o atskiri stendai turėtų schemiškai, rekonstrukciškai ir aiškiai, o ne aprūkusiomis nuotraukomis, parodyti išnykusius pastatus, aikštes, gatvių dalis ar paminklus. Neabejoju, jog turistams pasiūlytas pažinimo maršrutas po dingusių Vilnių būtų patrauklus ir sulauktų dėmesio.

Miesto objektų restauracija, kaip dažniausiai ir būna, labiausiai priklauso nuo pinigų. Jei objektas užsakovams kelia daugiau interesų, pasistengiama pastatus suremontuoti ar restauruoti greičiau. Ilgą laiką vienoje gražiausių Vilniaus barokinių bažnyčių – Šv. Kotrynos bažnyčioje karaliavo voratinkliai ir dulkės. Tačiau išsprendus panaudojimo problemą (koncertams ir vie-

Andrius Narvičius. Mano Ona. 2006. *Camera obscura, pinhole*. It kolekcija

šioms renginiams), pastatas atgimė naujomis spalvomis. Tuo tarpu vienas svarbiausių miesto veidų – Katedros pagrindinis fasadas – ir toliau stovi atsilaupiusiais karnizais, nes nesutariama, kas (Vyriausybė, Vilniaus savivaldybė ir Vilniaus arkivyskupija) kokiomis dalimis turėtų remti pastato priežiūrą. Ne ką geresnė padėtis ir su stačiatikių cerkvėmis, kurios atspindi miesto specifišką ir dėl to itin svarbią stačiatikybės ilgaamžę tradiciją Vilniuje. Beje, stačiatikių cerkvių ir vadinamosios rusiškos miesto dalies tyrinėjimai tokie skurdūs, kad iki šiol dažniausiai remiamasi XIX a. rusų tyrinėtojų atliktais, tačiau klaidų ir ideologinių nuostatų deklaravimo neišvengusiais darbais.

Nuo visų aukščiau išdėstytų veiklų, ko gero, priklausau sėkminga Vilniaus turizmo informacijos centro veikla. Anksčiau įsikūręs sunkiai pastebimose vietose mieste, dabar centras persikėlė į Rotušę. Galima manyti, kad jo veikla taps labiau pastebima, nes būtent Rotušės aikštė, o ne kuris nors iš Pilies ar Vilniaus gatvės namų (ankstesnių centro vietų) yra viena pagrindinių svečių būriavimosi vietų.

Taip pat svarbu ne tik saugoti tai, kas vertinga ar restauruota, bet ir rengti naujas turistines vietas bei pramogas ir miesto svečiams, ir gyventojams. Miesto atsinaujinimo reikia ir patiems gyventojams, ir norint paskatinti turistus atvykti čia antrą, trečią ar septintą kartą. Tie patys Valdovų rūmai, dėl kurių statybų buvo ilgai diskutuota, atrodo, nebus skirti nei pirmiesiems, nei antriesiems. Pastatas, regis, visų pirma bus naudojamas reprezentaciniams tikslams, o turistus turės linksminti iš esmės išorine butaforija ir tik rūsiuose demonstruojama autentika. Nors iš pradžių aktyviai buvo skelbiama, jog tai taps svarbiu turistiniu traukos centru, dabar tai pamirštama. Gedimino bokštas, kadais pagrindinis Vilniaus turistinis simbolis, šiandien akivaizdžiai užgožiamas miesto turizmo kontekste.

Rūpinantis senamiesčiu, mažiau dėmesio lieka toliau nuo centro esantiems objektams. Tuo tarpu tarp jų taip pat galima rasti puikių lankytinų objektų. Konkretiškai turiu galvoje Sapiegų rūmus Antakalnyje. XVII a. pabaigoje įrengti rūmai išlaikė bene daugiausia autentikos tarp visų Vilniuje ar šalia jo statytų LDK reprezentacinių pastatų. Be to, šalia buvo didžiulis parkas, kurio galutinai nenuniokojo ir čia buvusios įkurdintos kareivinės. Kiekvienas miestas stengiasi išsaugoti užstatomo ploto ir laisvos erdvės harmoniją, o dažnas Europos didmiestis yra išlaikęs miesto centre ar šalia jo esantį poilsiui skirtą parką. Tačiau pasivaikščiojimo vietų, be vis dar nesutvarkyto Sereikiškių parko, istoriniame Vilniuje nėra. Todėl tikrai laikas būtų susirūpinti, kur miesto svečiai ir nuolatiniai gyventojai miesto centre galėtų maloniai leisti laiką su šeimomis. Sapiegų rūmų (pavyzdžiui, su muziejaus ekspozicija) ir parko vieta

atrodo labai patraukli, tačiau nedera pamiršti ir senamiestyje esančių erdvių. Dar XIX a. Rotušės aikštėje buvęs mini sodelis su prižiūrimais medžiais ir gėlynais, o jų saugumą garantavo aukštos tvoros ir nakčiai rakinami varteliai. Šiais laikais, žinoma, saugumą galima garantuoti ne tik su tvorų, bet ir su kitokių priemonių pagalba. Tačiau verta atkreipti dėmesį, kad mieste išlikusios, tačiau kol kas sėkmingai nepanaudojamos erdvės (Rūdininkų aikštė, Arklių – Karmelitų aikštė ir kt.) neturėtų būti užstatytos ar išnuomos. Anksčiau miesto siauros gatvelės išeidavo į platesnes sankryžas ar aikštes, idant būtų įmanoma apsukti vežimus ir kariatas. Lygiai taip pat svarbu prisiminti, kad po miestą vaikščiančiam turistui tikrai nepakaks parduotuvių vitrinomis, prekystaliais ar kavinių stalais ribojamų siaurų šaligatvių.

Svarbu rengti ir naujus arba kitokius nei dabar miesto pristatymus. Originalūs Vilniaus vaiduoklių ar viduramžių riterijos pristatymai, o šv. Kazimiero ar šv. Pranciškaus švenčių progomis rengiamos mugės leidžia susipažinti su amatininkų meistryste, kai kuriais senoviškais gamybos būdais. Vis dėlto miestiečių kasdienybė, jų tradicijos ir įvairialypiškumas lieka nepristatytas. Vadovuose po miestą ar atskiruose bažnyčioms skirtuose leidiniuose dažnai pasakojama bažnyčių istorija, išlikusios meninės vertybės, tačiau, pavyzdžiui, maldingų vietų vadovo vis dar stokojama. Būkime atviri – nemažą turistų dalį sudaro ne tik norintieji susipažinti su unikalia Vilniaus istorija ar nepakartojamos Lietuvos sostinės barais, bet ir vykstantieji aplankyti maldingas vietas. Jų Vilniuje netrūksta – malonėmis garsėjantys paveikslai, šv. Faustinos veikla pažymėtos vietos. Būtent tokias vietas lankantiems svečiams neretai tenka orientuotis pagal prieš pusšimtį metų paskelbtus leidinius. Galima numanyti, kad Vilnių piligriminiais tikslais lankantieji teikia mažiau finansinės naudos miestui, tačiau norėtųsi tikėtis, kad miesto turizmo infrastruktūra rengiama visiems apsilankantiems.

Šiuo nedideliu tekstu nebuvo stengiamasi nurodyti opiausias problemas ar įvairiapusiškai apžvelgti Vilniuje turistams teikiamas paslaugas. Klausimas, ar rūpinamasi išsaugoti ir tinkamai pristatyti Vilniaus istorinį paveldą, ar tik norima pasinaudoti juo reprezentaciniais tikslais, – lieka kol kas neatsakytas. Norint įsivaizduoti, kaip istorinis miesto paveldas atrodys po dešimtmečio, dera pradėti galvoti ir planuoti jau dabar. Perleidus brangų senamiesčio žemės sklypą, galima naujai išdažyti ne vieną senamiesčio pastatą. Tačiau ar trumpalaikė, „puošni“ investicija kompensuoja spartesnę Vilniaus erdvių mažėjimą? Juk požeminės aikštelės puikiai tinka automobiliams parkuoti, bet vargu ar tiks poilsio ar pasivaikščiojimo vietoms įrengti. ❧

Izraelis ir taikos dvasia

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Vėl smurto proveržis Artimuosiuose Rytuose. Vėl labiausiai nukenčia nekalti civiliai gyventojai. Vėl Vakarų vadovaujama tarptautinė visuomenė nepajėgia veikti veiksmingai. Dar viena „pergalė kovojant“ su terorizmu padarys pasaulį dar mažiau saugų.

Tiesioginės naujos krizės priežastys yra *Hamis* ir *Hezbollah* organizuoti Izraelio karių pagrobimai bei neproporcingai smarkūs Izraelio antpuoliai Gazos ruože ir Libane. Atrodo, nekaltų nėra. *Hezbollah* veiksmai nebuvo išprovokuoti, o organizacijos vadovai turėjo žinoti, kad Izraelis reaguos griežtai ir bus daug aukų. Įvairios palestiniečių grupuotės nesiliauja puldinėjusios Izraelį savo gamybos raketomis *Qassam*. Raketos gali skristi tik apie 12 km su mažu užtaisų ir nėra padarusios didesnės žalos. Izraeliui tenka didžiausia atsakomybė už dabartinę padėtį ir nesiliaujančių smurto ratą. Iš dalies todėl, kad jis tęsia palestiniečių teritorijos okupavimą ir nesiryžta rimčiau derėtis dėl atsitraukimo, be to, jis proporcingai naudoja jėgą prieš palestiniečius ir kitus priešus.

Veiksmų Gazos ruože ir Libane negalima vadinti karu. Karuose anksčiau ar vėliau kariauja karys su kariu, kariuomenė su kariuomenė. Paskutinis karas Artimuosiuose Rytuose įvyko 1973 m. Dabar vienos pusės ginkluotosios pajėgos puola kitos pusės civilius gyventojus bei naikina jų turtą ir teritoriją. Per pirmąsias šešias Libano konflikto dienas Izraelio ginkluotosios pajėgos nužudė per 200 žmonių, iš kurių 10 buvo Libano kariai ir berods 5 *Hezbollah* kovotojai. Skaičiai nėra visiškai tikslūs, bet nėra abejonės, kad civilių aukų buvo

nuo 5 iki 10 kartų daugiau negu karių. Ir vėliau šis santykis mažai pakito. Padaryta milžiniška kelių milijardų dolerių vertės žalos. Nors Izraelis kalba apie „teroristų infrastruktūros“ naikinimą, jis labai plačiai interpretuoja šią sąvoką, naikindamas oro uostą, tiltus, kelius, jėgaines, degalines, pienines, gyvenamuosius namus. Nuo kolektyvinės bausmės, dažnai taikomos palestiniečiams, ši kartą nukenčia libaniečiai.

Savo ruožtu *Hezbollah* paleido raketą į Izraelio miestus ir gyvenvietes. Nors jos gali gana toli skristi, bet nėra nei galingos, nei tikslios, tad nužudė palyginti mažai civilių gyventojų – per pirmąsias šešias dienas 12. Palestiniečių grupuotės irgi tiesiogiai puola civilius, siųsdamos bombomis apsiginklavusius savižudžius į Izraelį.

Izraelis nuolat pabrėžia, kad jo ginkluotosios pajėgos tiesiogiai nepuola civilių gyventojų. Apskritai tai tiesa ir pagirtina, nors būta atvejų, kad Izraelio kariai sąmoningai taikė į civilius. Kita vertus, tyčinio žudymo vengimas nereiškia, jog Izraelio veiksmai yra nepriekaištingi. Toli gražu ne, dažnai jo ginkluotosios pajėgos imasi nusikalstamai rizikingų veiksmų, naudodamos galingus ginklus prieš taikinius tirštai gyvenamose vietovėse, nors tikimybė labai didelė, kad nukentės nekalti žmonės. Teismas neišteisintų žmogaus, lėkusio automobiliu 100 km per valandą miesto gatvėmis, net jei jis įrodytų, jog neketino nužudyti pėsčiojo, kurį jis pervaziavo. Jo elgesys savaime būtų nusikalstamai neatsakingas.

Jei patirtis rodo, kad priemonės nėra tokios saugios, kaip buvo įsivaizduojama, tai reikia jų atsisakyti,

norint toliau skelbti pagarbą nekaltų žmonių gyvybei. Bet bejėgio Libano puolimo ir nesiliaujančių antpuolių prieš palestiniečius akivaizdoje negalima manyti, jog civilių žudymas yra atsitiktinumas arba nelaimingas atvejis. Izraelio žmogaus teisių organizacija *Btselem* apskaičiavo, kad per antrąją *intifada* nuo 2000 m. rugsėjo iki 2005 m. rugsėjo Izraelio ginkluotosios pajėgos nužudė 3218 palestiniečių Gazos ruože ar Vakarų Jordano krante. 657 iš jų buvo jaunesni negu 18 metų, 187 buvo valdžios organizuotų pasikėsinimų aukos, o dar 296 žuvo, Izraeliui mėginant nužudyti kitus palestiniečius. Nenurodyta, kiek žuvusiųjų buvo civiliai gyventojai, bet kitos organizacijos mano, kad gerokai daugiau negu trečdalis. Per tą patį laikotarpį palestiniečiai nužudė 972 izraeliečius. Ir šiuo atveju duomenys gal nėra visiškai tikslūs, bet tendencija aiški – net kai palestiniečiai visomis priemonėmis stengėsi nužudyti kuo daugiau žydų, žūva daugiau palestiniečių civilių negu izraeliečių apskritai. Įsidėmėtina ir tai, kad galima ant vienos rankos pirštų suskaičiuoti kareivius, nubaustus dėl civilių gyventojų nužudymo.

Nėra abejonės, kad bombomis apsišarvusių palestiniečių savižudžių veiksmai yra ypač atgrasūs, kaip ir juos teisinantis mirties kultas bei žmogžudžių vaizdavimas kankiniais. Tyčinis žmogaus žudymas yra doroviškai labiau smerktinas negu nevyčinis net tais atvejais, kai galima

iš anksto numatyti, kad kuris nors veiksmas veikiausiai nusineš nekaltų žmonių gyvybių.

Pagrindinė konfliktų versmė yra palestiniečių žemių okupavimas. Tarptautinė teisė, kaip ją interpretuoja beveik visos valstybės, išskyrus Izraelį ir kai kuriais atžvilgiais JAV, laiko Vakarų Jordano krantą ir Gazos ruožą okupuota teritorija, o Jeruzalės inkorporavimą į Izraelį – neteisėtu. Izraelis nepaiso šios nuomonės ir stengiasi inkorporuoti dalį šių žemių. Atrodo, kad Izraelio vyriausybės viliasi palaužti palestiniečių valią, privirsti juos pritarti arba bent pripažinti esamus faktus. Tad nesibodi griebtis smurto ir kitų spaudimo priemonių bei sąmoningai apsunskinti palestiniečių gyvenimą. Ne viena palestinietė buvo priversta gimdyti automobilyje, nes Izraelio kariai jos nepraleido pro patikrinimo punktą. Po Oslo susitarimo, kuriame Palestinos Išlaisvinimo organizacija pripažino Izraelio teisę egzistuoti ir atsisakė smurto, Izraelis paspartino gyvenviečių statybą ir kitais būdais pažeidinėjo susitarimo dvasią. Palestiniečiai irgi nėra angelai, nepaiso kai kurių susitarimo punktų, o kai kurios jų organizacijos, pavyzdžiui, *Hamas*, nepripažįsta nei Oslo susitarimo, nei Izraelio.

Nė vienoje pusėje netrūksta fanatikų, pasiryžusių atmesti kompromisus ir pateisinti bet kurią kraštutinę priemonę. Tokių yra visur, nors Artimuosiuose Rytuose jų neproporcingai daug. Didesnį susirūpinimą kelia visuose gyventojų sluoksniuose paplitęs tarpusavio nepasitikėjimas ir neapykanta. Pagal 2003 m. gyventojų apklausą, 53% izraeliečių mano, kad Izraelyje gyvendantys arabų kilmės piliečiai neturėtų turėti tų pačių teisių kaip žydai, net 57% tvirtino, jog valdžia turėtų skatinti arabus piliečius palikti šalį. Pabrėžiu, kad kalbama apie Izraelio piliečius, o ne apie Vakarų Jordano ar Gazos ruožo palestiniečius. Nesunku įsivaizduoti reakciją, jei paaiškėtų, kad amerikiečių dauguma nori juodaodžius gražinti į Afriką, ar estai bei la-

tviai reikalautų, kad rusams nebūtų suteikiamos lygios teisės.

Praraja tarp arabų ir žydų atsivėrė 2000 m. spalį, kai Izraelio policija nušovė 12 demonstruojančių arabų piliečių. Žudymas nesukėlė pasipiktinimo bangos, bet žydų taikos organizacijų spaudimas ilgainiui privertė vyriausybę sudaryti komisiją incidentui iširti. Po trejų metų vadinamoji *Or* komisija paskelbė išvadą, kad Izraelio valdžia ir visuomenė taip diskriminuoja arabų mažumą, jog kyla pavojus valstybės demokratijos pagrindams.

Dažni Izraelio antpuoliai verčia niekais Izraelio pastangas savo veiksmus vaizduoti kaip reakciją į teroristų išpuolius. Naujausias Gazos puolimas pateikiamas kaip atsakas į *Hamas* organizuotą Izraelio kareivio pagrobimą, siekiant sukurti regimybę, lyg viskas būtų buvę ramu iki *Hamas* išpuolio, lyg kario pagrobimas buvo neregėtas smurto atvejis, o ne menkas momentas besitęsiančio smurto grandinėje.

Iš tiesų tiksliau laikyti kareivio pagrobimą atsaku į Izraelio provokacijas, o ne atvirkščiai. 2005 m. pradžioje *Hamas* paskelbė paliaubas, kurių laikėsi iki gegužės pabaigos, nors per tą laikotarpį kitos palestiniečių organizacijos apšaudė Izraelio teritoriją raketomis ir surengė kelis savižudžių antpuolius. Izraelis nepaisė paliaubų ir šiųmet po *Hamas* pergalės per savivaldos rinkimus dažniau griebdavosi karinių veiksmų, ypač padažnėjo pasikėsinimai. Nuo vasario iki birželio vidurio žuvo daugiau negu 100 palestiniečių, kurių daugelis buvo civiliai. Manytina, kad Izraelis sąmoningai stengėsi pastatyti *Hamas* į sudėtingą padėtį. Jeigu *Hamas* nereaguotų į nesibaigiančius Izraelio iššūkius, jis parodytų savo bejėgiškumą ir netektų rėmėjų. O jam reagavus, Izraelis tvirtintų, kad *Hamas* nėra pakitęs ir liko teroristų organizacija.

Trimis argumentais stengiama si pateisinti Izraelio veiksmus. Esą nėra derybų partnerio, palestiniečiai

2000 m. atmetė dosnų Izraelio pasiūlymą, Izraelio egzistencijai gresiantis pavojus pateisina kraštutines priemones. Argumentai nėra labai įtikinami. Esama pagrindo manyti, kad Izraelis nenori turėti derybų partnerių. Po 2000 m. buvo iš viso atsisakyta kalbėtis su Arafatu. Jam mirus, Izraelis, taip pat ir JAV tinkamu partneriu pavadino Mahmudą Abasą, naująją Palestinos Savivaldos pirmininką. Problema ta, kad su juo nebuvo deramasi, o nuolatiniai išpuoliai pakirtų jo autoritetą. Nutaręs palikti Gazos ruožą, tuometinis Izraelio premjeras Šaronas nuosekliai vengė pokalbių su Abasu, pabrėždamas, kad tai yra vienašalis Izraelio sprendimas, ir kad Abaso, taigi ir palestiniečių, nuomonė nieko nereiškia. Abaso pažeminimas prisidėjo prie *Hamas* pergalės rinkimuose.

Kol kas *Hamas* nepripažįsta Izraelio, nors birželį šia linkme buvo žengti pirmi žingsniai. Bet ir Izraelis kol kas nepripažįsta Palestinos teisės egzistuoti su tarptautinės visuomenės pripažintomis 1967-ųjų sienomis. Pripažįsta vieneta be apibrėžtų sienų. Jeigu *Hamas* pareikštų pripažįstas Izraelį, bet be Jeruzalės ir dar 5% dabartinės teritorijos, tai būtų laikoma pasityčiojimu.

Izraelis yra regiono hegemonas. Jo saugumui, juo labiau egzistavimui nėra grėsmės. Jo ginkluotosios pajėgos yra vienos stipriausių pasaulyje, karinė pramonė yra pasaulinio lygio ir dar turi prieigą prie pažangiausios JAV karinės technikos. Be to, Izraelis apsiginklavęs branduoliniais ginklais, o šalies saugumą užtikrina Vašingtonas. Izraelio priešai yra silpni, net Sirija Izraelio antpuolio atveju tik gintųsi. Ginkluotų grupių antpuoliai nemalonūs, bet nereikia jų pervertinti. *Hamas* šešiolika mėnesių vengė smurto, per šešerius metus *Hezbollah* vos keletą kartų puolė taikinius Izraelyje. Tačiau nėra didesnio pagrindo manyti, kad po šios smurto bangos prasidės rimtos taikos derybos. ☞

2006 07 20

EILIŲ „SAUGUMAS“

Leonardo Gutausko „Vartų po diemedžiu“ leidimo istorija

Rima Malickaitė

Šiandien jau visiems žinoma, kad sovietinėje Lietuvoje meninė kūryba (ir apskritai viešasis gyvenimas) buvo kontroliuojama cenzūros. Cenzūros aparatas buvo keletu sluoksnių ir pakopų, tačiau pagrindinius vaidmenis jame vaidino leidyklų redaktoriai ir Glavlitai. Redaktoriai privalėjo Glavlito kontrolei pateikti jau „išvalytus“ tekstus, o to nepadariusieji buvo kritikuojami ir baudžiami. Pačiame Glavlite egzistavo dviguba kontrolė – „pirminės kontrolės skyriaus“ „redaktorių“ darbą tikrino „antrinės kontrolės skyrius“¹, o visos žinybos darbą savo ruožtu tikrino vietinės struktūros bei sąjunginis Glavlitai. Trumpai nusakyti šio aparato veikimą ir sudedamųjų dalių tarpusavio ryšį bei priklausomybę galima rašytojo A. Kuznecovo žodžiais:

Tai labai sudėtinga sistema. [Leidyklos] Redaktoriai atsakingas Glavlitui, tai yra cenzūrai. Cenzūra atsakinga partijos ideologiniam skyriui. KGB prižiūri, kad būtų elgiamasi lojaliai. Cenzūra gauna nurodymus iš Centro komiteto. [...] Redaktoriai ir lektoriai iš patirties puikiai susipažinę su cenzūros darbu: jei cenzūra keletą kartų pateikė pastabų dėl vienokios ar kitokios klaidos, vis akivaizdžiau, ką galima rašyti, o ko – ne [...]. KGB šalyje yra tikrasis šeimininkas, taip pat ir kūrybinės inteligentijos teisėjas.²

Cenzūros nepraleisti meniniai tekstai buvo pašalinami arba gražinami (priklausomai nuo jų „kenksmingumo“ ar nelojalumo masto) taisyti leidyklos redaktoriais ar patiems autoriams, kartais leidinys apskritai būdavo sulaikomas (bet kurioje leidimo stadijoje, taip pat ir išleidus – išbarstomas laužinys arba supjaustoma knyga).

Daugiasluksnis cenzūros veikimas turėjo keletą tikslų: 1) „saugumo“ – draudimų: neleisti į viešąjį diskursą prasismelkti „valstybės paslaptims“, dienos šviesą išvysti nepageidaujamiems motyvams: religiniams, susijusiems su Lietuvos valstybingumu ar istorija, po-

litiškai dviprasmiškiems, dekadentiniams; 2) viešosios nuomonės manipuliavimo – skleisti komunistinės santvarkos apologetiką.

Pirmieji tikslai reziumuojami Antano Drilingos rašytoje vidinėje recenzijoje Leonardo Gutausko eilėraščių rinkiniui „Tarp dalgio ir dangaus“:

mūsų poezija – tai socialistinės visuomenės poezija, ir joje turime jausti tos visuomenės dvasią. Ne formaliai – o iš esmės, pačios poezijos viduje. Jei šito nesuvoksime – nuklysime į beidėjiškumą, estetizavimą, kuris, kaip žinoma, svetimas pačiai tarybinei literatūros prigimčiai. Bijau, kad toks pavojus – labai realus rinkiniui „Tarp dalgio ir dangaus“, nes jame aiškiai kryptama į tolimus mūsų visuomenei ir mūsų laikui daiktus, aiškiai klaidžiojama mistifikacijose, kurios mažai ką bendro turi su šiuolaikinio žmogaus pergyvenimais. Trūksta meninių motyvų tai keistai ir niekuo nepagrįstai rezignacijai, kuri egzistuoja vos ne kiekviename eilėraštyje, neaišku, kodėl toks didelis „pasaulio sielvartas“ autorių apėmęs, kodėl jis amžinai nusivylęs ir kokios priežastys verčia jį kankintis.³

Antroju numeriu pažymėtus tikslus galėtų iliustruoti kad ir ištraukos iš pirmojo Justino Marcinkevičiaus rinkinio⁴ svarstymo LTSR Rašytojų sąjungoje 1954 m.: „Marcinkevičiaus rinkinyje epocha atsispindi siaurokai. Eilės rūsčių įvykių nepajaučiame. [...] Norėtusi pageidaut, kad autorius susidomėtų gilesniais mūsų gyvenimo klausimais, kova, konfliktais ir t. t.“ (Antanas Jonynas); „Per siaura tematika. Reikia padaryti dar geresnį rinkinį. O autorius tai pajėgs. Recepto negalime piršti.

¹ Žr. „Kas dirbo Glavlite“: Pokalbis su buvusia ilgamete Glavlito darbuotoja Marija Senkuvienė, in: *Rašytojas ir cenzūra*, sud. A. Sabonis, S. Sabonis, Vilnius: Vaga, 1992, p. 411.

² Cituojama iš: Skorupskas, A., „Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964–1989 m.)“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2005, 1 (17), p. 101.

³ Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 23, ap. 2, b. 2537, l. 5.

⁴ Šis Marcinkevičiaus rinkinys svarstymų stadijoje vadinosi „Mano rytas“, o išleistas pavadinimu „Duoną raikančios rankos“.

RIMA MALICKAITĖ (g. 1976) – lietuvių literatūros tyrinėtoja, hum. m. dr. (2006), *NŽ-A* bendradarbiauja ir dirba nuo 2000 m.

O komjaunimui skirtų eilėraščių per mažai. Daugiau visuomeninių temų!“ (Vazys Reimeris)⁵.

Cenzūros kišimasis vėl suaktyvėjo nuo septinto dešimtmečio. Rusų istorikė Tatjana Gorajeva pažymi, kad 1969–1991 m. buvęs politinės cenzūros etapas, susijęs su SSRS stagnacija, valdžios ir ideologijos krize⁶. Kovota su „ideologiškai kenksminga“ literatūra. Nors nėra išlikusio nei svarbiausio normatyvinio sovietų cenzūros dokumento, vadinamo „Draudžiamų skelbti spaudoje žinių sąrašas“, nei „Vieningųjų neslaptų leidinių spausdinimo taisyklių“⁷, vis dėlto galima mėginti bent punktyriškai rekonstruoti cenzūros interesų kontūrus. Antai standartinėje „Susitarimo“ su vidinių recenzijų autoriais formoje kaip autoriaus užduotis nurodoma: „Recenzentas apsiima išnagrinėti autoriaus [...] veikalą [...] ir pateikti apie jį raštu atsiliepimą, kuriame veikalas turi būti įvertintas *idėjiniu-politiniu*, dalykiniu ir kalbiniu atžvilgiais“ (kursyvas mano, – R. M.). Ką reiškia „idėjiniu-politiniu“ atžvilgiu? Be abejo, bet kurie kritiški pasisakymai tuometinės santvarkos adresu (tačiau tokių dalykų pasitaikydavo retai – veikė savisaugos instinktas ar kitaip „autocenzūra“, o tokio mis temomis prabylantys kūrėjai teturėjo vieną, nors taip pat ne itin saugią galimybę reikštis – pagrindinę spaudą), „marksistinės pozicijos“ nesilaikymas, Lietuvos istorijos nesovietinės interpretacijos (dėl to itin nukentėjo Aldona Elena Puišytė, kurios Lietuvos istoriją aktualizuojančios poezijos knygos „Įvardijimai ir sąskambiai“ (1985) „Vagos“ leidyklai pateiktas pirmasis variantas apskritai dingo, teko atstatyti iš juodraščių, vėliau taisyti⁸), taip pat pesimistiški (Almis Grybauskas), „miesčioniški“, dekadentiniai motyvai. Viena iš labiausiai netoleruojamų temų buvo religinė.

1964–1990 m. „Vagos“ redaktoriumi dirbęs Jonas Pilypaitis apie Gutausko antrojo poezijos rinkinio „Vartai po diemedžiu“ (1976) leidimą prisiminė ir užrašė štai ką:

Visai netikėtai ir skaudžiai krušinga audra kilo dėl L. Gutausko eilėraščių rinkinio „Vartai po diemedžiu“ (1976). Pėdinau tada į Glavlitą, regis, ramus ramutėlis, nė nenujausdamas, kas manęs laukia.

Laukė – tiesiog meteoras! Pusamžė dama, šnypščianti, tratanti, spirganti, kliokianti... ne, nežinau, ką rašyti, niekada nesu matęs gyvo meteorą, tik tą kartą. „*Kaip šitaip galima... galima... galima...*“ – tik šie žodžiai ir beišliko atmintyje. Ne kažką daugiau

ir tada supratau, nors dama tratėjo lietuviškai, beje, per pusę su velniu. Kažką mėginau pasakyti, paklausti – „kas?“, „kodėl?“ Kur tau! Meteorai neklauso mirtingųjų. Gal todėl iš jų – „belieka pelenai“.

Paskui – nykus, atkarus pusvalandį ar valandą trukęs „pasisėdėjimas“ Glavlito viršininko pavaduotojo kajutėje. Tada jau buvo maža – išimti, reikėjo kiekvieną išimtą kūrinių ar jo fragmentą „vizuoti“ savo parašu, girdi tu pats išėmei, ne mes. Ir būtinai parašyti datą.

Pavaduotojas tą valandą rodėsi kantrus kaip žemaitis. Operavo daugiausia pirštu – „šytas“, t. y. brauk šitą eilėraščių ar šitas eilutes (kas sužymėta meteoru). Į diskusijas nesileido, į klausimus atsakinėjo dviem žodžiais – „nė“, „nėgalima“. Kai sakiausi neturįs teisės šitaip mėsinėti gyvo autoriaus rinkinį, gūžteldavo pečiais, versdavo kitą puslapį ir sakydavo – „šytas“.

O tie L. Gutausko eilėraščiai „glavlitiniu“ požūriu – nekalti it vaiko ašaros.⁹

Aišku, šioje vietoje telieka konstatuoti tuometinį gerbiamo redaktoriaus Pilypaičio naivumą – tame rinkinyje išties nebūta tiesiogiai sovietinę sistemą griaunančių ar kritikuojančių eilėraščių, tačiau ne tie paviršiuje sugriebiami motyvai buvo „pavojingiausi“.

1976 m. gegužės 20 d. įvykusiame „Vagos“ leidyklos originaliosios literatūros redakcijų susirinkime svarstant Pilypaičio darbą, vyriausiasis leidyklos redaktorius Kazys Ambrasas teigė: „Apskritai negali sakyti, kad originaliosios literatūros redaktoriai blogai dirba. Jie kelia autoriams idėjinius reikalavimus, tačiau kartais pasirašo spaudai ne iki galo suredaguotus rankraščius. Šitoks atvejis paskutiniu metu buvo su L. Gutausko eilėraščių rinkiniu „Po diemedžio vartais“. Redaktorius J. Pilypaitis nepadarė reikiamos eilėraščių atrankos, paliko rinkinyje nereikalingos, tarybinei ideologijai svetimos atributikos, dviprasmybių“¹⁰, o atsakydamas redaktorius ir sukonkretina „svetimą atributiką“ – tai žodžiai „mirtis“, „kapai“, „kryžius“¹¹. Keliomis dienomis anksčiau, gegužės 11 d., Glavlito viršininkas Mykolas Slizevičius pateikė ataskaitą apie spaudoje pastebėtus pažeidimus, kurioje konkrečiai nurodoma, kuo neįtiko rinkinys: „Pastaruoju laiku respublikos leidyklos „Vaga“ ir „Mokslas“ pateikė Vyr. Valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybos kontrolei eilę leidinių su stambiais, mūsų manymu, politinio-ideologinio pobū-

⁵ Visą protokolo tekstą žr. *Rašytojas pokario metais*, sud. L. Arnatkevičiūtė ir kt., Vilnius: Vaga, 1991, p. 382–384.

⁶ Žr. Skorupskas, A., *op. cit.*, p. 102.

⁷ Žr. Sabonis, A., „Cenzūra ir cenzūra“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, p. 3. Apytikrį „Sąrašo“ aprašymą žr. Brazaitis, A., „Žodis už grotų“, in: *Ibid.*, p. 400–407.

⁸ Žr. Puišytė, A. E., „Apie kūrybą ir griovybą“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, p. 164–166.

⁹ Pilypaitis, J., „Rožės ir miškai“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, p. 351–352.

¹⁰ „Vagos“ leidyklos originaliosios literatūros redakcijų susirinkimo, įvykusio 1976.05.20, Protokolas“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, p. 514.

¹¹ *Ibid.*

džio trūkumais¹². Toliau tęsia: „Dar daugiausia trūkumų pastebėta kontroliuojant leidyklos paruoštą Leonardo Gutausko rinkinį „Vartai po diemedžiu“, kurio dauguma eilėraščių yra paremti krikščioniškais simboliais bei maldų formulėmis (pvz., „auksaburnis vakaras“, „aukojimo dūmas“, „giesmės alyvų spalvos“, „tolimus šventraščio tyrus“, „tartum angelas krūme alyvų“, „išgelbėk, o saule, poetą nuo pikto“ ir t. t.), kur vyrauja resignacijos, mirties, kapų bei pesimizmo motyvai¹³. Ataskaitoje nurodomi nusižengimai iliustruojami ilgomis citatomis iš eilėraščių „Vanago nagas“, „Vaikui“, „Miestas lapkričio galioje“. Beje, ataskaitoje cituojamas ir kritikuojamas jau Glavlite pabuvojęs ir ten „suredaguotas“ variantas.

Minėto Gutausko rinkinio mašinraštyje¹⁴ gausu taisyimų – taisyta „sluoksniais“: pieštuku, mėlynu tušinuku, juodu ir mėlynu flomasteriu. Taigi mažiausiai taisytojų būta keturių (atrodo, pieštuku taisyto ir brauktinas ar perrašytinas vietas žymėjo Pilypaičio pasakojime minima moteris – taisyti ir taisytinus vietas sužymėti pieštuku buvo įprasta Glavlito praktika, juoda flomasterį Pilypaičio rankoje vedžiojo ir stumdė Glavlito cenzorius, mėlynu tušinuku atlikti korektūros ir keletas redakcinio pobūdžio taisyimų). Be abejo, taisyimų, kaip ir kitais atvejais, būta ne tik ideologinių – gerinta kalba, stengtasi labiau paderinti ritmiką (dėl to paraštėse esama pieštuku įrašytų pagal lietuvių bendrinės kalbos taisykles sukirčiuotų žodžių, kuriuos siūlyta keisti). Tačiau ypač kliuvo į krikščioniškąjį kontekstą besikreipiantys religiniai įvaizdžiai:

Verkiantį ežerą – vandens ežią
Atodūsiai eglų skausme padalintą
Šią valandą tyrą skandindami čėža –
Lyg paukštę, erškėčio viršūnėj nuskintą

taisyta į:

Į verkiantį ežerą – mėlyną ežią –
Atodūsiai vėjų, šią valandą tyrą
Skandindami, juodalksnių lapuose čėža
Ir šaukia krantai pasiklydusį kirą.
(VPD, l. 5)

Išnaikinti ne tik Kristaus kančios simbolis erškėčiai, bet ir „rojus“: „Rojaus gūžtą karklas užliūliuos,“ taisyta į „Žvilgsnio gūžtą karklas užliūliuos“ (VPD, l. 13), nors palikta eilėraščio „Miestas lapkričio galioje“ paskutinės

strofos pirmosios eilutės: „Jau ir prieš Kristų lapai krito, / Nuo rojaus medžių nukirsti, / Ir nebebus likimo kito, / Ir neprabils skliautai kurti.“, ištaisyta tik paskutinė eilutė → „Ir skliautai neprabils kurti“¹⁵ (VPD, l. 15). Tarsi vadovaujantis Mieželaičio „Žmogaus“ ideologija taisoma: „Prakalbės dangaus balsu,“ → „Prakalbės žmogaus balsu“ (VPD, l. 23). „Vėlės“ taisoma į „kielės“ („O, senos naktys, baltarūbės vėlės,“ → „O senos naktys, baltarūbės kielės,“; „III žiemos monologai“ (→ „Monologas“), VPD, l. 57). Taisomos vietos, kuriose minimi angelai ar angelas („Šulinio žydintį vandenį, / Tulpėse – mėlyną angelą,“ → „Šulinio žydinčią bangą, / Tulpėse – mėlyną dangų,“ (šalia įrašas pieštuku: „rimai?“); „Aidas ant slenkščio“, VPD, l. 41; „Aš andai buvau angelų išaugintas, – ar atmeni“ → „Aš andai buvau augelų [!] išaugintas, – ar atmeni“¹⁶ („Paklydęs penkiaeilis“, VPD, l. 54). Eilėraštyje „Žiemos valanda“ „angelų“ ištaisyta į „pabaigos“:

Tu norėjai, kad aš patikėčiau
Švelnesne už raktažolių mirtį
Tavo meile... O dieve, tada,
Kai išmuš angelų valanda,
Mūsų rankoms neduok išsiskirti.

taisyta į:

Tu norėjai, kad aš patikėčiau
Švelnesne už raktažolių mirtį
Tavo meile... O dieve, tada,
Kai išmuš pabaigos valanda,
Mūsų rankoms neduok išsiskirti.
(VPD, l. 56)

Tebus angelai žarose pamaitinti,
Regėjimuos – mūsų šiurkšti atmintis,
Jos nitys, į žalią apsiaustą įpintos,
Ir jų nepasieks trumpaamžė kandis.

taisyta į:

Tebus sakalai žarose pamaitinti,
Nes jų sparnuose – mūsų šiurkšti atmintis,
Jos nitys, į žalią apsiaustą įpintos
Spalvų nepasieks trumpaamžė kandis.
(„Vaikui“, VPD, l. 80)

Nei ritmiškai, nei foniškai nemotyvuotas taisyimas

¹² Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-522, ap. 2, b. 149, l. 1.

¹³ *Ibid.*, l. 2.

¹⁴ Mašinraštis saugomas LLMA, f. 23, ap. 2, b. 2407. Toliau nuorodos (VPD) į šį mašinraštį pateikiamos tekste.

¹⁵ Ši strofa visa (jau su pataisymu) cituojama minėtoje Slizevičiaus ataskaitoje kaip ydingumo pavyzdys.

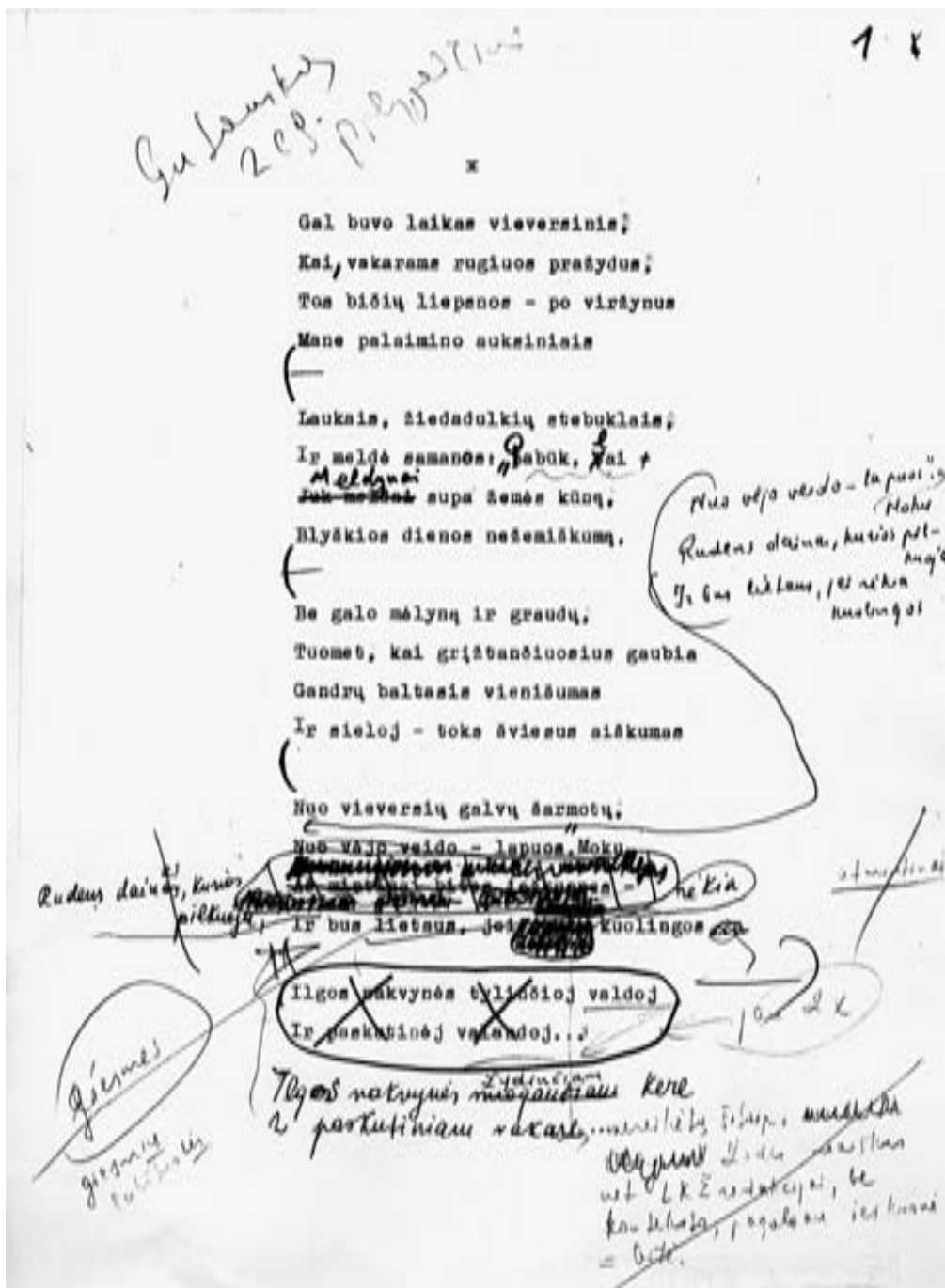
¹⁶ „augelų“ pabraukta pieštuku, matyt, po beveik automatinio taisyimo (vienas Sigito Gedos rinkinyje nuosekliai „angelas“ taisyta į „augalą“) liko korektūros klaida, vėliau ištaisyta jau mėlynu tušinuku į „augalų“. Pavadinimas taip pat taisytas: „Paklydęs penkiaeilis“ – jau suredaguotas pavadinimas, autentiškame autoriaus suteiktame pavadinime neaiškūs antrasis žodis, subraukytas juodu flomasteriu: „Paklydęs [?]“.

ir vėlių, ir angelų atveju liudija, kad tokie pataisymai turėjo tik vieną tikslą – sąmoningą pastangą ištrinti krikščioniškus įvaizdžius, o tariant poetės Puišytės žodžiais, kirsti „iš pašaknų visa, kas palaikė žmoguje harmonizuojančią dvasios šerdį“¹⁷. Kita vertus, akivaizdu, kaip dėl tokių taisymų nukentėjo poezijos semantika, kurios „metaforos“, išdarius įvaizdžių sistemą, tapo artimos nesusipratimams (pvz., „baltarūbės kielės“ ar „Aš andai buvau augalų išaugintas“).

Kai kurie pataisymai labai „subtilūs“, liudijantys ir puikų poezijos išmanymą, ir cerberišką akylumą, ir visišką lojalumą sovietinei sistemai: „Matau, kaip susidaužę puola angelai / Į ajerų tamsą, ir aimanas girdžiu“ taisoma į „Matau, kaip susidaužę *nupuola* angelai / Į ajerų tamsą, *ju* aimanas girdžiu“ („Abejingas“, VPD, l. 18, kursyvas mano, – R. M.). Tokiam taisy-

¹⁷ Puišytė, A. E., *op. cit.*, p. 164.

Leonardo Gutausko „Vartų po diemedžiu“ lapas po Glavlito redagavimo. LLM

mui motyvuoti būtų galima rasti ir stilistinių, poetinių argumentų, tačiau taisymo kryptis (baigtinumo: puola → *nupuola*; *ir* aimanas girdžiu → *jų* aimanas girdžiu) liudija ir manipuliacijos įvaizdžiais pastangą.

Dėsningsai taisomos visos vietos, kuriose minimos krikščioniškos šventės:

Ir nuspėjai likimą
Kūčių vakarą šventą,
Šimtametį laukimą,
Iki lašo išsemtą.

taisyta į:

Ir nuspėjai likimą
Mūsų vakarą šventą,
Šimtametį laukimą,
Iki lašo išsemtą.
(„Štai ir viskas“, *VPD*, l. 19)

Atsisakius konkrečios nuorodos į Kūčių vakarą, eilėraštis ištuštėja ir susidrumscia – lieka nebeaišku, kuo čia dėtas likimo spėjimas, užuomina į tradicinius lietuviškų Kūčių papročius burti, ar „šimtametis laukimas“, kuris autentiškame tekste išreiškia ir biblinį žydų laukimą, ir galbūt tautos vilčių išsilaisvinti gajumą.

Ištaisyti ir posmai, kuriuose minimos Velykos ar Gavėnia, šventės, grindusios krikščionišką metų cikliškumo pajautą. Antai šalia originalaus autoriaus duoto pavadinimo „Mirtis Sekminių meta“ (*VPD*, l. 35) pieštuku įrašyta ir pabraukta: „tos sekminės“, o galiausiai pavadinimas pakeistas į „Mirtis vasaros meta“.

Supas valandos nei kekės
Raudonų šermukšnių. Akys
Per lapijos veidą krinta,
Nepranešdamos kelintą
Skambins laumžirgiai Velykas.

taisyta į:

Supas valandos nei kekės
Raudonų šermukšnių, akys
Per lapijos veidą krinta,
Nepranešdamos kelintą
Skambins laumžirgiai *devynias*.
(„Mano eilėraščių lemtis“, *VPD*, l. 31)

Gervuogynai primana namus,
Tėvo balsą – dūlanti smiltis
Kai gavėnia nešdavo pas mus
Parsirasdavo dievų [1 žodis¹⁸].

taisyta į:

Sutema ši primena namus,
Tėvo balsą – dūlanti smiltis,
Kai *ramybę* nešdavo pas mus
Gailestinga lapkričio mirtis.
(„Tėvo vardas“, 3 strofa, *VPD*, l. 33)

Jau minėtame eilėraštyje „Mirtis Sekminių meta“ („Mirtis vasaros meta“) atlikti tokie taisymai: „Virš auksinio Sekminių vandens –“ → „Virš auksinio *ir žalio* vandens –“, „Ir klausausi [2 neįskaitomi žodžiai]“ → „Ir klausausi *senųjų svajų* –“, „Buvo gera numirt ties jų / Kojom vaikui, mirty nekaltam...“ → „Buvo gera numirt *ant jų / Rankų* vaikui *sapne* nekaltam...“ (*VPD*, l. 35).

Visiškai perkeista eilėraščio „Poeto kaltė“ semantika. Eilėraštis parašytas kaip malda, kurios religinį atspalvį sutirština nuoseklūs, kiekvienoje strofoje kartojami kreipiniai į Dievą, lydimi Kristaus kančią primenančių simbolių – erškėčių, vinies. Mašinraštyje leksema „Dievas“ nuosekliai keičiama į „saulę“, tokiu būdu Gutasauką, esmingai krikščionišką poetą, paverčiant vos ne panteistu:

Kaitra. Ir vidudienis akmenį migdo,
Vokai tartum vystančios ajero šakos,
Rasoja kirtėjų išbalusios kaktos.
Išgelbėk, o dieve poetą nuo pikto –
Plunksna jau apsunkus nuo juodo nektaro,
Plunksna panaši į erškėtį ar vinį
Ir, debesis baltus atnešęs devynis,
Jau skausmas į širdį duris atidaro.

taisyta į:

Kaitra. Ir vidudienis akmenį migdo,
Vokai tartum vystančios ajero šakos,
Rasoja kirtėjų išbalusios kaktos.
Išgelbėk, o *saulę*, poetą nuo pikto –
Jau plunksna apsunkus nuo juodo nektaro,
Tokia panaši į erškėtį ar vinį
Ir, debesis baltus atnešęs devynis,
Jau skausmas į širdį duris atidaro.

Kitose strofose atlikti panašūs taisymai:

Atleiski, o dieve, nes man buvo duota
Nuo lopšio patirti ledinį spengimą –
Jis pervėrė kūdikio delnus meduotus,
Aš valgiau pelynus ir rugio akuotus,
Nuo jų mano balsas apkarto, užkimo.

Atleiski, o dieve, man priepuolį ūmų,
Atleisk pranašavimą mano nedrašų –

¹⁸ Dėl subraukymų neaiškus žodis. Toliau panašios vietos pateikiamos laužtiniuose skliaustuose nurodant neįskaitomų žodžių skaičių.

taisyta į:

Atleiski, o *saule*, nes man buvo duota
Nuo lopšio patirti ledinį spengimą –
Jis pervėrė kūdikio delnus meduotus,
Aš valgiau pelynus ir rugio akuotus,
Nuo jų mano balsas apkarto, užkimo.

Atleiski, o *saule*, man priepuolį ūmų,
Atleisk pranašavimą mano nedrašų –
(VPD, l. 77)

Pažvelgus į originalius mašinraščius ir užčiuopus cenzūrinių taisyčių kryptį, norisi suabejoti „Lietuvių literatūros enciklopedijoje“¹⁹ pateikiamu apibendrinimu, kad „Pirmasis poezijos rink. *Ištrūko mano žirgai* (1961) kupinas jaunatviško optimizmo ir *panteistiško artumo gamtai, kuris būdingas ir vėlesniajai [Gutausko] kūrybai*“ (kursyvas mano, – R. M.). Tai tik vienas, bet iškalbingas faktas, liudijantis, kad nepasidomėjus teksto autentiškumu, neįmanoma daryti jokių apibendrinimų apie sovietmečio literatūrą.

Šis rinkinys dar ilgai cenzoriams ir net recenzentams buvo atskaitos taškas. Vieni jį stengėsi apginti, kiti, priekaištaudami dėl 1976-ųjų „klaidos“, – užbėgti naujiems politiniams nekorektiškumams už akių. Aišku, tai priklausė nuo recenzento asmenybės, požiūrio į meninę kūrybą, santykio su sistema. Antai Elena Baliutytė, recenzuodama Gutausko rinkinį „Krantas“ (rinkinys išėjo 1982 m., recenzija datuota 1980 m.), rašo: „L. Gutausko poezijai suvokti klaidingas yra kelias šifruoti atskirų poetinių įvaizdžių prasmes, o ypač bandyti jas spėti įprastinio žodžio vartojimo reikšmės ribose. Todėl manytume, kad skaitytojui neturėtų kelti įtarimo sutinkami dievo, angelų, rojaus įvaizdžiai, mirties, vienišumo motyvai“²⁰. O Algimantas Baltakis to paties autoriaus eilėraščių rinkinio „Židinys“ recenzijoje teigia: „Mano supratimu, poetas turi papildyti rinkinį eilėraščiais, turinčiais betarpišką ryšį su tarybinio gyvenimo tikrove. To nepadarius, antroji poeto knyga gali suskambėti silpniau už pirmąją“²¹. Toje pačioje recenzijoje siūloma iš pirmojo skyriaus 14 eilėraščių palikti 6, iš antro skyriaus 17 eilėraščių palikti 9, trečio skyriaus 27 eilėraščių spausdinti 16, iš ketvirto skyriaus 21 eilėraščių palikti 9, iš penkto skyriaus 14 eilėraščių palikti 4. Taigi siūloma iš 93 pasiūlytų eilėraščių atsakyti 49 – daugiau negu pusės... Beje, rinkinys tokiu pavadinimu nepasirodė. Kur kas radikalesnis Antanas Drilinga savo recenzijoje Gutausko rinkiniui „Tarp dalgio ir dangaus“²². Šioje recenzijoje prisimenama

„Vartų po diemedžiu“ istorija, ja motyvuojamos ir naujam rinkiniui siūlomos pataisų ir „tobulinimų“ kryptys. Pripažinęs, kad Gutauskas – talentingas poetas, Drilinga tęsia:

Tačiau ar bet kuris autorius turi teisę atitrūkti nuo visuomeninių bei pilietinių reiškinių, jų poetinės interpretacijos? Tai klausimų klausimas mums, žmonėms, kuriems ne vis tiek, ar poezijoje atsispindės socialiniai gyvenimo reiškiniai, ar ne, ar suprasim, kokia poeto pilietinė pozicija, ar ne, ar galėsime pasakyti, jog tai ne tik mūsų laiko, bet ir mūsų visuomenės poetas, ar ne. Taip, tai klausimų klausimas, jeigu mes vadovaujamės ne aplamai kūrybiniais principais, o savo santvarką atstovaujančio rašytojo kūrybiniais principais, jei mes galvojame ne aplamai apie literatūrą, o apie tarybinę literatūrą.

Štai kodėl „Vartai po diemedžiu“ paliko prieštariną išpūdį. [...] tai asociali poezija, linkusi į hermetizmą, kuris aiškiai siaurina šio autoriaus talento galimybes; kartais net gaila, kad taip gražiai rašoma apie niekniekius ar triukšmingai šaudoma iš patrankos į žvirblį.²³

Po to konstatuojama: „dauguma eilėraščių – prasti ir savo turiniu, ir forma“²⁴. Priekaištaujama dėl stilistikos, kalbinių nelygumų, įmantrių įvaizdžių, galiausiai kritika nukreipiama į krikščioniškų simbolių naudojimą:

Pagaliau, autorius kažkodėl įsikando biblinius įvaizdžius (karaliai, kūdikėliai, gėriukai (!), dangaus ženklai, angelai, Galilėjos, septynios žaizdos ir t. t.). Kokią poeziją jis rado šituose nuvalkiotuose bažnytinuose terminuose ir koku meniniu pagrindu jie nuolat kartojami?²⁵

Apibendrinimui norėtusi grįžti prie pavadinimo ir jį plačiau pakomentuoti. Sovietmečiu, vertinant „saugumo“ aspektu, egzistavo keletas poezijos rūšių. Pirma, tai saugumo eilės – joms galima būtų priskirti Valerijos Valsiūnienės tipo eilėraščius, pasižymėjusius visišku lojalumu sovietų sistemai ir ideologijai. Kita grupė būtų „saugios eilės“ – su begale žaibolaidžių, apsaugų. Tokioms eilėms iš dalies galima būtų priskirti didžiąją dalį visos sovietinės lietuvių poezijos. Kita vertus, būta ir saugančios poezijos, kuri buvo pagrindinis cenzorių rūpestis. Joje bandyta saugoti žmogiškumą, savarakišką mąstymą ir nuo sovietinės sistemos autonomišką pasaulėžiūrą. Tiesa, šios saugančios eilės, kaip parodė čia aprašyta tik vieno poezijos rinkinio istorija, sovietinėje sistemoje ir buvo pačios nesaugiausias. ❧

¹⁹ *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 174.

²⁰ LLMA, f. 23, ap. 2, b. 3031, l. 4.

²¹ LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1813, l. 57.

²² Drilinga apie pavadinimą pastebi: „Netgi pavadinimas kažkoks

dirbtinis, sugalvotas: koks ryšys tarp dalgio ir dangaus“ (LLMA, f. 23, ap. 2, b. 2537, l. 3).

²³ *Ibid.*, l. 2–3.

²⁴ *Ibid.*, l. 4.

²⁵ *Ibid.*, l. 4–5.

LEVINO ETINĖ FILOSOFIJA KASDIENIŲ AKCIDENCIJŲ FONE

Nijolė Keršytė

BANALUS NUTIKIMAS, ARBA VIETOJ PROLOGO

Tą vakarą užsisėdėjome kinų restorane. Išėję nusku-
bėjome prie Liuksemburgo sodo stotelės, kur paprastai
vėlais vakarais laukdavome 63-iojo autobuso (vakarais
jis važiuodavo iš dalies pakeistu maršrutu). Paryžiuje
autobusas sustoja tik tada, kai jam pamuoja. Nakti-
mis stengiesi mojuoti kuo atkakliau, kad vairuotojas
nepažiopsotų. Tačiau šį kartą jis kažin kodėl nesusto-
jo. Stabtelėjo tik prie netoliese buvusio šviesoforo. Pri-
bėgau ir ėmiau belsti į duris. Vairuotojas atidarė ir vos
mums įlipus ėmė aiškinti, kad šioje stotelėje jis niekuo-
met nestoja. Suprask, padarė malonę įleisdamas į vidų.
Nustebusi savo ruožtu puoliau aiškinti, kad iki šiol visi
63 maršruto autobusai pamojavus nedvejodami susto-
davo šioje stotelėje. „Nieko nežinau, pagal taisykles
Liuksemburgo stotelė neįeina į 63-iojo maršrutą.“ „Bet
jūs tikras biurokratas!“ – sušuko pasipiktinęs mano
bendrakeleivis. „Kaip jūs drįstate, pone! Aš jus įleidau į
autobusą, o jūs dar mane įžeidinėjate!“ Jie liko bartis, o
aš nužygiavau į autobuso galą, neturėdama jokio noro
ginčytis: vairuotojas nesupras, kodėl jo požiūris netei-
singas, mat jis laikėsi taisyklių, o mes, jas pažeisdami,
reikalaujame pripažinti, jog kaip tik tai ir yra gerai.

MAŽOJI KASDIENYBĖS HERMENEUTIKA: TARP KANTO IR LEVINO

Kodėl žmonės daro gera vieni kitiems? Todėl, kad to-
kios yra socialinės normos? Todėl, kad jie laikosi tra-
dicijų? Todėl, kad buvo taip išauklėti? O gal todėl, kad
jiems tai naudinga arba malonu?

Antai prancūzų vairuotojui šiuo atveju, aišku, nebu-
vo jokios naudos ir veikiausiai jokio malonumo atidary-
ti mums duris nenumatytoje vietoje, tačiau mandagu-
mas, minimalus išsiauklėjimas neleido jam sureaguoti
taip, kaip sureaguotų dažnas Lietuvos vairuotojas, ir
apsimesti, kad jis nė nepastebi, jog kažkas beldžia. Ta-
čiau jis nepasitenkino tokiu mandagumo gestu. Mūsų
buitinės istorijos herojus iš pradžių man panėšėjo į

kantininką. Abejoju, ar jis kada nors skaitė Immanue-
lio Kanto „Praktinio proto kritiką“, tačiau nelyginant jo
mokinys įstatymą (dėsnį) atrodė suvokiąs kaip aukš-
čiausią būtinybę, o išimtį, paskirą atvejį – kaip „pato-
logiją“, t. y. jausminį nukrypimą, neteisėtą elgesį, gre-
siantį sugriauti racionalią tvarką. Vos mums įlipus, jis
kaip tik tai ir paskubėjo priminti: leido suprasti, jog
nusižengiamo bendrai taisyklei, pagal kurią autobusas
stoja tik ten, kur jam numatyta pagal maršruto planą.
Tuo jis norėjo perspėti, kad nesumanytumėme tokios
„subjektyvios veikimo maksimos“, kaip pasakytų Kan-
tas, paversti visuotiniu dėsnium, nes ji sugriautų visą iš
anksto nustatytą tvarką ir racionalų principą pajungtų
empiriniam, subjektyviam atsitiktinumui.

Vėlesnių diskusijų su manuoju bendrakeleiviu metu
paaikškėjo, kad mes, abu nepatenkinti vairuotoju, vis
dėlto skirtingai interpretavome pačią situaciją. Jo su-
pratimu, vairuotojas turėjo pasirinkti kitą, bendresnę
taisyklę: užuot laikęsis taisyklės stoti tik iš anksto nu-
matytose vietose, jis turėjo remtis pagrindine autobuso
paskirtimi – pervežti keleivius. Su tokiomis situacijo-
mis susiduriąs kiekvienas, taikantis vienokias ar kito-
kias veikimo taisykles (pvz., mes laikomės susitarimo
važiuoti kairiaja ar dešiniąja kelio puse, bet jei važiuo-
jant dešiniąja staiga joje ne vietoje pasirodo keleivis,
mes pritaikome kitą, bendresnę taisyklę, pagal kurią
svarbiau nesužeisti pėsčiojo, ir įvažiuojame į kairiąją
kelio dalį, kartu pažeisdami nustatytas eismo taisyk-
les). Arba jis galėjo laikytis kito, socialinius mainus
grindžiančio principo, pagal kurį mes darome kam nors
gera tikėdamiesi, kad kada nors mums taip pat bus pa-
daryta paslauga panašioje situacijoje.

Lygindama šio vairuotojo elgesį su kitų vairuotojų,
iki šio incidento vėlais vakarais sustodavusių šioje „jo-
kiuose planuose nenumatytoje“ stotelėje, aš maniau ki-
taip. Mano išivaizdavimu, alternatyva, kurią jie pasi-
rinko, galbūt buvo ne vienos taisyklės pakeitimas kita,
dar racialesne bei universalesne, bet neracionalaus
jautrumo situacijai priešpriešinimas racionaliai taisyk-
lei. Dėmesys ir pagarba kitam žmogui jiems galbūt at-
rodė daug svarbiau negu Kanto išaukštinta „pagarba“

Įstatymui, anoniminei Taisyklei. Jie steigė žmogišką santykį anapus taisyklių, žmogišką bendrumą anapus bendruomenės nustatytų bendrų elgesio normų, artumą ne tarp savų, artimų, bet tarp svetimų ir nepažįstamų žmonių. Jie, patys to nežinodami, galbūt pasidavė Emmanuelio Levino aprašytam etiniam santykiui.

Nors ir nesutarėme dėl galimos kitų vairuotojų elgesio interpretacijos, nes jų motyvacija mums buvo nežinoma, tačiau sutarėme dėl to, ką reiškia būti „tikru“ kantininku: tai pačiam savo „praktiniu“ (sveiku) protu pagal situaciją pritaikyti reikiamą taisyklę, ir taip prisiimti atsakomybę už kiekvieną savo veiksmą, užuot ją perleidus anoniminei tvarkai. Neatsitiktinai pasipiktinęs bendrakeleivis vairuotoją apšaukė biurokratu, akilai (absurdiškai, be-protiškai) besilaukiančiu iš anksto nustatytų taisyklių. Ir iš tikrųjų, kad ir kaip neįtikėtina tai atrodytų iš pirmo žvilgsnio, mūsų sutiktas vairuotojas veikiau įkūnijo mažutį eichmaną – tariamą Kanto filosofijos sekėją nacionalsocialistinėje Vokietijoje...

ŽMOGŽUDIŠKAS BIUROKRATINIS MENTALITETAS: EICHMANNAS SU KANTU

Didžiulio atgarsio sulaukusioje ir pasaulio žydų bendruomenę sukrėtusioje knygoje „Eichmannas Jeruzalėje (reportažas apie blogio banalumą)“ Hannah Arendt aprašo Otto Eichmanno, Vokietijos Reicho Vyriausiosios saugumo valdybos skyriaus viršininko, atsakingo už „žydų klausimo“ sprendimo „techninę“ pusę, Izraelio spectarnybų sučiupto Argentinoje praėjus 15 metų po karo, teismo procesą Jeruzalėje. Nors Arendt pabrėžia, kad ją pirmiausia domina konkrečios Eichmanno bylos istorija, tačiau ilgainiui jos aprašytasis Eichmannas imtas suvokti kaip fenomenas – totalitarinės valstybės klusnaus piliečio, funkcionieriaus fenomenas.

Gindamasis teisme, Eichmannas nesutiko būti baudžiamas už nugalėtos valstybės veiksmus. Jo įsitikinimu, jis kaip asmuo nebuvo padaręs jokio nusikaltimo, nieko nenužudęs. Jis, būdamas uolus pilietis, tik vykdė savo pareigą prieš įstatymą. Šiuo požiūriu jis sakėsi visą gyvenimą gyvenęs pagal moralinius Kanto priesakus, konkrečiai – pagal jo pareigos supratimą.

Toks apeliavimas į Kanto moralės filosofiją – tai tikras iššūkis buvusiai Husserlio, Heideggerio ir Jasperso mokinei. Keliais glaustais komentarais ji parodo Eichmanną buvus tik tariamą Kanto sekėją. Kanto filosofijoje suponuojama asmeninė maštančio subjekto atsakomybė. Jis ne tiesiog akilai laikosi kitų priimtų įstatymų, bet pats tam tikra prasme yra įstatymo steigėjas: jis

pats kaskart turi apsispręsti tokiam veiksmui, kuris teisingas tuo atveju, jei gali tapti visuotinio elgesio dėsnium. Tuo tarpu nacionalsocialistinės valstybės uolaus piliečio pozicija kaip tik ir buvo išsižadėti bet kokios asmeninės atsakomybės ir savo valią pajungti Fiurerio valiai. Arendt atkreipia dėmesį, kad Vokietijoje gana paplitusi tokia „pagarbos įstatymui“ samprata, pagal kurią nepakanka tiesiog paklusti įstatymui, bet reikia „veikti taip, tarsi būtumei įstatymo, kuriam paklūsti, leidėjas“¹. O kadangi tikrasis ir vienintelis „įstatymleidydis“ tuo metu buvo Hitleris, tai ištikimas pilietis turėjo jo valią suvokti kaip savo.

Arendt parodo, kokių mastų Eichmannas yra asmeninę sąmonę (ir sąžinę) praradęs biurokratas, puoselėjantis „lavono ištikimybę“ savo valstybės įstatymams, tiksliau, Fiurerio įsakymams, tuo metu turėjusiems įstatymo vertę. Jo biurokratinę sąmonę išduoda kalba: „Administracinė kalba (*Amtssprache*) yra vienintelė, kurią moku“, prisipažįsta Eichmannas². Tai reiškia, kad jo sąmonė buvo savita gatavų frazių, stereotipinių formuluočių talpykla. Arendt daro išvadą: „Juo daugiau jo klauseisi, juo darėsi akivaizdžiau, kad jo nesugebėjimas išreikšti žodžiais buvo glaudžiai susijęs su jo nesugebėjimu *maštyti* – maštyti būtent kito asmens požiūriu. Buvo neįmanoma su juo kalbėtis ne dėl to, kad jis melavo, o dėl to, kad jis buvo apsisūpęs nepaprastai efektyviais gynybiniais mechanizmais, nukreiptais prieš kito žodžius, prieš kito asmens buvimą ir atitinkamai prieš pačią tikrovę“³.

Arendt analizėje Eichmannas įgauna universalią prasmę: jis yra ne tik bet kokios totalitarinės valstybės piliečio pavyzdys, bet ir makabriškai karikatūrinis bet kokios biurokratijos, tikrovę pakeitusios anonimių taisyklių rinkiniu, modelis. Arendt tvirtina nežinanti, kokių mastų Kantas pasitarnavo tokio „mažojo žmogaus“ mentaliteto Vokietijoje susiformavimui⁴. Tuo tarpu Levinas, kuris neabejotinai turėjo būti paveiktas šios Arendt knygos, savo filosofiją maitino įsitikinimu, jog Aušvico nusikaltimai subrendo būtent „transcendentalinio idealizmo kultūroje“⁵.

ANAPUS ONTOLOGIJOS IR SĄMONĖS FILOSOFIJOS

Kuo svarbi šio prieš 100 metų Lietuvoje gimusio ir prancūzų tradicijoje išsisknijusio filosofo mintis šiandien?

Levinu galima domėtis vien profesiniais sumetimais, t. y. iš filosofijos istorijos perspektyvos. Tokiu atveju jis bus svarbus kaip ontologinės-metafizinės filosofijos kritikas (šalia Derrida, Deleuze'o ir kitų), kaip Husserlio

¹ Arendt, H., *Eichmann à Jérusalem*, Paris: Gallimard, 1966, p. 154.

² *Ibid.*, p. 61.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ Poirié, F., *Emmanuel Lévinas (Qui êtes-vous?)*, Lyon: La Manufacture, 1987, p. 84.

ir Heideggerio interpretatorius, kaip madinga sąvoka tapusios „kitybės“ mąstytojas. Taip daro daugelis filosofų ir jie tam, be abejo, turi pagrindo. Tačiau jei filosofiją suvokiame sokratiškai – ne tik kaip mąstymo treniruotes, bet ir kaip egzistencines gaires, – visas šis Levino „įnašas“ į filosofinę tradiciją turėtų įgauti visai kitokią vertę.

Permaštyti filosofinę tradiciją Leviną paskatino ne kokie nors teoriniai tikslai, kaip antai Descartes'ą, ma-

Hegelio ir Husserlio, galima sakyti, kad šioje filosofinėje tradicijoje pirmaprade sfera laikoma *Ego* sfera: ji esanti bet kokios prasmės, tiesos galimybės sąlyga ir pažinimo pagrindas.

Heideggeris sukritikuoja tokį mąstymą, jo pavadintą metafiziniu onto-teo-loginiu, parodydamas, kad sąmonė, prieš būdama sąmone, visų pirma yra, t. y. yra išikūnijusi, pasaulyje egzistuojanti, o ne vien teorinė sąmonė. Tai reiškia, kad subjektas nėra visa grindžiantis

Alvydas Lukys. Nidos pajūrio istorija. 1991. Fotografija

nusių, jog visos iki tol veikusios teorijos negali pateikti akivaizdžių ir neabejotinų tiesų, nes skendi nuomonėse, arba Heideggerį, pastebėjusį, jog visoje Vakarų filosofijoje buvo simptomiškai užmirštas būties klausimas, ją sutapatinant su buviniu. Iš pradžių Levinas buvo tiesiog vienas iš Husserlio ir Heideggerio mokinių, atnešusių vokiškąją fenomenologiją į prancūzų kultūrą (vienas iš jo įnašų – Husserlio „Karteziškųjų meditacijų“ vertimas). Jo kaip filosofo visiškai individualus kelias pradėjo ryškėti būtent tada, kai Europoje išplito fašizmas (maža to, valdžioje atsidūrusiems nacionalsocialistams ėmė simpatizuoti jo iki tol taip vertintas Heideggeris) ir ypač po to, kai jis asmeniškai (karo metu praradęs kone visą savo giminę) ir visas pasaulis patyrė siaubingas šios totalitarinės sistemos pasekmes. Nuo tada pagrindiniu prancūzų filosofo siekiu tapo sąmonės (ypač transcendentalinės) ir būties filosofijos kritika ir jų ryšio su totalitariniu mąstymu iškėlimas.

Vadinamoji sąmonės, arba subjekto, filosofija – tai Vakarų filosofijos branduolys, išsikristalizavęs Naujaisiais laikais Descartes'o, vėliau Kanto filosofijoje ir apogėjų pasiekęs Hegelio dialektiniame mąstyme. Jai priskirtina ir Husserlio (bent jau ankstyvojo) transcendentalinė fenomenologija, nors šioji iš tiesų sudaro visai naują mąstymo paradigmą. Redukuojant visus, kartais radikalius skirtumus tarp Descartes'o, Kanto,

pagrindas, o jo savigrinda tėra būties, kaip bet kokio buvinio kilmės, užmarštis. Vis dėlto subjekto egzistencija (pavadintą *Dasein* – „čia-būtimi“, „štai-būtimi“) Heideggeris nusako per jos rūpestį savimi, savąja būtimi-myriop, taigi per jos atsigrėžimą į save.

Visos šios tendencijos leidžia Levinui teigti, jog ontologinis, arba būties, mąstymas paremtas *topaties* įsitvirtinimu ir kito neigimu. Jau Spinoza atkreipia dėmesį, kad būtis yra tai, kas nenutrūkstamai tveria, tad atitinkamai kiekvienas buvinys reiškiasi per savo pastangą kuo daugiau būti (*conatus essendi*)⁶. Antai kiekvienas medis ar krūmas miške siekia užimti kuo daugiau vietos, idant turėtų daugiau šviesos, oro. Net pačiame skurdžiausiame dirvožemyje, pačiomis atšiauriausiomis sąlygomis, žiūrėk, koks augaliukas ir stiebiasi patvoryje, tarp šaligatvio plytų ar namo sienos plyšyje.

Spinozos iškeltą buvinio pastangą būti Levinas apibūdina kaip ontologinio subjekto imperializmą, t. y. siekį įsitvirtinti, užimti kuo daugiau teritorijos, valdyti kuo didesnę nuosavybę⁷. Taigi buvimo „po saule“, t. y. pasaulyje, sąlyga – gyvavimas kito sąskaita, kito vietoje, kovojant su kitu ir siekiant jį, jei reikia, sunaikinti. Subjekto imperializmas, skirtingai nuo gamtinių būtybių, nebūtinai yra fizinis. Pats protas, racionalus mąstymas yra užgrobiančias, siekiantis galios (gerai žinoma pažinimo kaip galios, daiktų, pasaulio užvaldymo paradigma, puikiai išskleista Heideggerio onto-teo-loginio mąstymo kritikoje). Tad sutapatindamas sąmonės ir būties mąstymą (sąmonė – būties koreliatas), Levinas jį suvokia kaip egoistinį, į save nuolat atgręžtą,

⁶ Žr. Spinoza, *Ethique*, Paris: Garnier frères, 1953, VII ir IX teiginys.

⁷ Lévinas, E., *Autrement qu'être, ou au-delà de l'essence*, La Haye: Martinus Nijhoff, 1978, p. 204.

savuoju *esse* (esme, būtimi) nuolat besirūpinantį (net jei tai būties-myriop rūpestis haidegeriška prasme, vis tiek tai rūpinimasis dėl *savo* mirties), su-inter-esuota [*inter-essé*] mąstymą.

SUBJEKTYVYBĖ BE TAPATYBĖS: NUO PASYVUMO PRIE IŠRINKTUMO

Levinas kuria savąją filosofiją kaip alternatyvą sąmonės ir būties filosofijoms. Jis sistemingai atmeta visas pagrindines ontologinio mąstymo kategorijas, apversdamas jį iš pamatų.

Visų pirma, Levinas siekia parodyti, kad *Ego* sfera nėra pirmapradė, bet antrinė, ne konstituojanti, bet konstituota. Taip jo filosofija „išsirašo“ į bendrą to meto filosofinį kontekstą (Merleau-Ponty, Derrida, Deleuze'o filosofija taip pat paženklinta šio siekio, nors kiekvienas jį realizuoja labai skirtingai) ir kartu iš jo išsiskiria. Skirtingai nei kiti to meto filosofai, Levinas netvirtina, jog iki-egologinė sfera yra anoniminių skirčių ir kartonių (Derrida, Deleuze'as) ar beasmenio interkūniškumo (Merleau-Ponty) sfera. Levinui subjektyvė nesutapatinama su sąmone, bet ir neatsiejama nuo asmens kategorijos. Jis tvirtina, kad iki *aš* ar po juo slypi *pats* (*soi*). Pats nereiškia *to paties*⁸, patybė (*ipséité*) nėra tapatybė (*identité*), ji nesubstanciška. Maža to, ji net nėra sąmonės ar savimonės modusas. Sąmonė – tai jau *aš* (*je*). Tuo tarpu Levinui *soi* reiškia vykstančių dalykų savaimingumą, kai tas, su kuriuo tie dalykai vyksta, nėra jų atlikėjas, bet yra pasyvus „kentėjas“. Šio reiškinio pėdsakų Levinas aptinka pačioje kalboje, kurioje sangražos dalelytė *si* (prancūziškai *se*) žymi ne tik autoreflektyvumą, su savimi pačiu atliekamą veiksmą, bet ir savaimę, pasyviu modusu vykstantį veiksmą (pvz., „reikalai gerai klostosi“, „man šiandien nesirašo“, „jiems sekasi“, „kažkas su juo darosi“)⁹. Tad patybė Levino filosofijoje visų pirma reiškia *pasivumą*.

Norėdamas pabrėžti, kad šis pasyvumas neturi nieko bendra su tradicine filosofine jo samprata (pvz., su sąmonės receptyvumu – imlumu, gebėjimu priimti iš pasaulio ateinančias duotis, kuris yra tam tikras aktyvumo modalumas; ar su inercijos būseną, iš kurios gali išstumti koks nors veiksmas; ar su efektu, pasekme, kurią determinuotų sąlygotų kokia nors priežastis), Levinas kalba apie „už pasyvumą pasyvesnį pasyvumą“¹⁰. Šio tipo pasyvumas nėra veiksmo priešybė. Jis žymi sąmonei nepriklausančią, ikipatirtinę, taigi

iki-apriorinę sferą (transcendentalinė sąmonė – tai apriorinė, arba bet kokios žmogiškos patirties, suvokimo sąlygų, sfera). Žmogiškoje egzistencijoje ši pasyvumą išreiškia *įsikūnijimo* faktas. Jau Merleau-Ponty atkreipė dėmesį į tai, kad sąmonė niekada negali iki galo apimti ir nušviesti kūno patirties (pvz., ji negali nei konstituoti, nei aprašyti savo kūno gimimo bei vaikystės ar jo mirimo patirties, mat kūno laikinė patirtis pranoksta sąmonės laikinę patirtį)¹¹. Refleksinė (savo kūniškumą įsisąmoninanti) sąmonė tėra tam tikra kūno patirties sritis, kuri kaskart išnyra toje patirtyje, siekdama ją apmąstyti, ir vėl joje prapuola.

Taigi iki ar po aktyvia, konstituojančia, intencionalia (į kokį nors objektą nukreipta), transcendentaline sąmone slypi įsikūnijimas-pasyvumas. Tai nereiškia, kad šis pasyvumas yra sąmonės pradžia, kilmė (*archē*). Jis priklauso tokiam laikui, kurio sąmonė negali prisiminti, negali sugrąžinti į esatį – pamatinį sąmonės laiko modusą – asmeninės ar kolektyvinės praeities reprezentacijos (atsiminimo, istorinio pasakojimo) pavidalu. Todėl ši pasyvumą Levinas vadina anarchiniu – neturinčiu pradžios, o jo laikinius modusus jis įvardija nesaties, pėdsako, diachronijos, neatmenamybės sąvokomis.

Įsikūnijęs *pats* yra savo paties pėdsakas: jis paženklintas tokios praeities, kuri niekada nebuvo esatimi, praėjusia dabartimi. Geriausiai šią laikinę praėigą išreiškia oda su savo nuolat besiraukšlėjančiu paviršiumi. Įsikūnijęs *pats* yra nuolat save prarandantis, išsieikvojantis, „susidėvintis“ – senstantis. O kartu – pažeidžiamas, sergantis, kenčiantis, patiriantis dalykus, kurių pats neinicijavo, nebuvo jų pradžia.

Čia galime matyti, kuo Levino žmogiškos egzistencijos samprata skiriasi nuo Heideggerio. Heideggeriui žmogiška sąmonė yra ne tik nukreipta į ką nors kita, nei ji pati (kaip ją nusako Husserlis), bet ir su savimi pačia nesutampanti, nes nuolat tampanti, galinti būti vis kita, save ir savo galimybes projektuojanti ir šitaip save vis pranokstanti sąmonė. Tačiau Levinui tokia samprata atrodo nepakankama, kadangi „ekstatinės“, t. y. iš savęs nuolat išeinančios egzistencijos idėja Heideggerio filosofijoje neatsiejama nuo „sugrįžimo į save“, nuo savo autentiškos būties, savasties paieškos. Levinas ek-statiką sieja su eks-centriškumu ir su nesu-inter-esuotumu: išėjimu už savęs paties kaip centro, savo esmės, savasties, tapatybės praradimu. Ontologinis egocentrinis subjektas – uzurpatorius, savo vieta „po saule“ susirūpinęs *ego*, o leviniškas subjektas – bevie-

⁸ Daug vėliau Ricceuras savo hermeneutikoje remiasi šia perskyra tarp substancinės, daiktiškos tapatybės (*idem, le même*), leidžiančios daiktą atpažinti kaip tą patį, taigi jį identifikuoti ir pažinti, ir asmens tapatybės (*ipse, soi*), garantuojančios subjekto veiksmų vienovę ir jo atsakomybę už savo poelgius; žr. Ricœur, P., *Soi-même comme un autre*, Paris: Seuil, 1990.

⁹ Prancūzų kalboje ši pasyvinė forma vartojama dar dažniau nei lietuvių. Čia sakoma „mintys mąstosi“ (*les pensées se pensent*), t. y. „yra

mąstomos“, „batai maunasi“ (*la chaussure se met*), t. y. „yra maunami“, „sriuba valgosi“ (*la soupe se mange*), t. y. „yra valgoma“ ir t. t.

¹⁰ Žr. Lévinas, E., *op. cit.*, p. 138, 147, 192; taip pat Levinas, E., *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*, iš prancūzų k. vertė R. Matuzevičiūtė, N. Keršytė, Vilnius: Aidai, 2001, p. 123–124, 215, 334.

¹¹ Merleau-Ponty, M., *La phénoménologie de la perception*, Paris: Gallimard, 1945, p. 81–86, 106–113.

tis, „svetimšalis“, iš savo autonomiškos, imanentinės sąmonės nuolat išsviedžiamas *aš*.

Tačiau šis nuolatinis nesutapimas su savimi pačiu, šis savęs neprilygimas sau pačiam, ši vidinė skirtis Levino filosofijoje nereiškia susvetimėjimo su savimi, savęs praradimo pasąmonės ar nesąmoningumo gelmėse. Levinas pripažįsta, kad galimas toks ekscentriškumo ir nesuinteresuotumo kelias – kaip laisvas žaismas, dykas veikimas, išsiblaškyimas ir pasilinksminimas be pėdsakų ir be prisiminimų, kai niekas už nieką neatsakingas¹². Tačiau jis renkasi kitą kelią.

Aptartam subjekto pasyvumui Levinas suteikia etinę reikšmę. Būti pasyviu – tai būti atviram, išsistatant su visa savosios odos nuogybe, kuri tampa ne apsaugos nuo išorinio pasaulio figūra, bet besąlygiškos, neprišidengiančios, savo pozicijos, vietos atsisakančios išstatos (*ex-position*) figūra. O kartu būti pasyviu – tai būti pajungtam, nešančiam atsakomybės našta už visus, juos pakeičiančiam.

Kaip Levinas atlieka šį perėjimą nuo pasyvumo, kraštutinio žmogiškos egzistencijos bejėgiškumo, pažeidžiamumo prie subjekto hiperatsakomybės už visus – tai lieka baltąja jo filosofijos dėme. Jis deklaruoja šį perėjimą, tačiau jo neapmašto – į jį nurodo, bet lyg ir jo nemato, priima tarsi akivaizdų¹³. Taip šis perėjimas lieka visiškai arbitralus, nepagrįstas, „nepateisinamas“. Gal tai yra visai sąmoningas filosofo mąstymo žingsnis? Gėris negali būti pagrįstas, negali turėti jokio pateisinimo, jokios priežasties būtyje, nes jis yra pats nesuinteresuotumas, t. y. pats „kitais negu būtis“, anapus būties, kaip esmės, pagrindo, priežasties, kilmės¹⁴.

Vis dėlto galima būtų mėginti išryškinti tokio perėjimo prielaidas. Levinas saugosi subjekto pasyvumą nusakyti kaip beasmeniškumą, anonimiškumą, neutralumą. Jo įsitikinimu, kaip tik sąmonės filosofijose (transcendentalinis) *Ego* paradoksaliai yra atsijęs nuo bet kokio asmeniškumo, mat jis nėra joks konkretus *aš*, jis yra „aš“ sąvoka, „ideja“, konkretaus atvejo bendrybė, o tai sąlygoja už bendrybių, kategorijų besislepiančią, asmeninio angažuotumo išvengiančią neutralią sąmonę. Levinas pasyvumą, kaip anarchinį savaimingumą, sieja su asmeniu, su pačia kraštutiniausia konkretybe – vienatiniu *aš*.

Nors Levino subjektas, skirtingai nei tradicinis subjektas, yra praradęs vienovę (*unité*), tačiau jis paženklintas vienatimumo (*singularité*), unikalumo (*unicité*). Unikalumas čia nėra kokios nors turimos charakterio

savybės, kokie nors ypatingi atributai, kuriuos subjektas turėtų iš anksto ir visiems laikams, – taip jis būtų suvokiamas ontologiniame mąstyme. Unikalumas čia reiškia išrinktumą per pašauktumą atsakomybei už kitą asmenį. Būtent per susitikimą su kitu asmeniu *paties* pasyvumas virsta *aš* pašauktumu. Pašaukimas atsakomybei reiškia išrinktumą, taigi ir vienatimumą, nepakeičiamumą. Negaliu sakyti: „mane pašaukė, bet gal kas nors kitas atsakys“. Pašaukimo negaliu perleisti kam nors kitam.

Skirtingas subjektyvybės galimybes Levinas aptinka pačioje prancūzų kalboje. Joje vartojami dviejų rūšių pirmo asmens įvardžiai: 1) veiksmo (kalbėjimo) atlikėja žymintis „aš“ (*je*), kuris yra sau tapatus ir neutralizuotas – kiekvienam galiojanti bendrybė, *Ego* kategorijos reprezentantas; 2) objektinio papildinio reikšmę turintis, galininko, seniau vadinto „kaltininku“ (*accusatif*), linksnio *aš* (*moi*), kuris dažnai vartojamas atsakant į klausimą, kvietimą, ir todėl Levino vadinamas kitam nuolat skolingiu, savąjį „vardininką“ (bet kokio buvimo tapatybės linksnį – *nominatif*) praradusiu, kaltininko situacijoje esančiu subjektu. Prancūzų filosofo įsitikinimu, pasyvusis, kaltininkinis *aš* (*moi*) yra pirmesnis už vardinikinį, refleksinės sąmonės „aš“ (*je*), jis yra nesubendrinamas: tai subjektas ne tik be vietos, pagrindo, bet ir be arba iki vardo (*nom*), suteikiančio tapatybę, tai subjektas, turintis vien įvardį (*pro-nom*). Taip iškyla visai nauja, iki tol filosofijoje negirdėta subjektyvybės prasmė: būti subjektu – tai ne būti visa ko pagrindu (*sub-jectum*), o būti tuo, kuris privalo viską pakelti (*supporter*) kaip našta, kuri ant jo gula ir kuriai jis yra pajungtas (*a-ssujetti*), atiduotas, pašvęstas¹⁵.

NESAVANORIŠKA, IŠPROVOKUOTA EKSTRAORDINARI ATSAKOMYBĖ

Pasyvumą kaip buvimą kaltininko situacijoje Levinas nusako kraštutinėmis buvimo įkaitu, persekiojimo, apsidėmimo objektu formulotėmis. Toks subjektas (*pats*) ne tik nėra lygus sau, nesutampa su savimi (skirtingai nuo *ego*, kuris per savivokos vienovę visuomet yra lygus, tapatus sau). Jo negalėjimas išbūti savyje, nustygti savo kailyje¹⁶, jo nerimas, nuolatinis buvimas išsviestam, išvartam iš savęs paties, iš savo vietos, pozicijos, būties kyla ne iš jo paties, bet ateina iš kito asmens. „Niekas taip netrikdo kaip artimas“¹⁷. Maža to, net jo atsakomybė už kitą iš tiesų nėra jo prisimama savo noru ar valia,

¹² Lévinas, E., *op. cit.*, p. 200. Šiuo keliu, atrodo, nueina Deleuze'as ir ankstyvasis Derrida.

¹³ „šis artumo ryšyje patiriamas pasyvumas [...], kuris vis dėlto nėra išduotas tapatybės susvetimėjimas, – ar jis gali ką nors kita, išskyrus *aš* atliekamą kitų pakeitimą?“ (*Ibid.*, p. 181).

¹⁴ Apie Gėrio buvimą anapus būties kalba Sokratas-Platonas: „Lygiai taip pat pažiniams daiktams gėris suteikia pažinimą, buvimą ir esmę,

nors pats gėris nėra būtis; reikšmingumu ir galia jis pranoksta ją“ (Platonas, *Valstybė*, vertė J. Dumčius, Vilnius: Mintis, 1981; VI knyga, 509 b). Levinas dažnai remiasi šia Platono įžvalga.

¹⁵ Žr. Lévinas, E., *op. cit.*, p. 183.

¹⁶ Prancūziškai *être mal dans sa peau* – pažodžiui „blogai jaustis savo odoje“.

¹⁷ Lévinas, E., *op. cit.*, p. 140.

bet ištinka jį nepaisant jo *paties*, jo *aš*, ir šia prasme yra ankstesnė už bet kokį išipareigojimą. Subjektas kone prieš savo paties valią pašaukiamas, išprovokuojamas atsakomybei, kuri jį persekioja ir kurios jis negali priimti, išisąmoninti, kaip negalima pri(si)imti jokio savęs persekiojimo, jam pritarti. „Niekas nėra geras savo noru“¹⁸. Tačiau tai nereiškia kokios nors subjekto vergovės, nelaisvės, nes „niekas nėra Gėrio vergas“¹⁹.

Kantas, kalbėdamas apie moralumą, pabrėžia sub-

mestas iš universiteto. Aplinkybės susiklosto taip, kad moteris jaučiasi tiesiog priversta padėti šiam vienišam nelaimingajam susirasti vietą gyvenime. Ji mėgina jį nusikratyti, surasdama jam darbą. Ji pyksta, širsta, aiškindama jam, kad negali juo rūpintis. Tačiau per šį priverstinį rūpestį jai visiškai svetimas žmogus pamažu tampa vis artimesnis, o atsakomybė dėl jo auga, nepaisant moters negalėjimo, nenoro ją priimti.

Kodėl Levinas atsakomybę suvokia ne kaip tai, kam

Alvydas Lukys. Nidos pajūrio istorija. 1991. Fotografija

jekto laisvę, jo aktyvų pasirinkimą, apsisprendimą. Jis įveda dualizmą: laisva dvasia, protas, kuris pats sau steigia dėsni-įstatymą, ir nelaisvas, nuo būtinų gamtos dėsnių priklausantis kūnas, medžiaga. Kitaip negu ankstesnis jo supratimas, Levinas moralumą sieja su pasyvumu ir atsieja nuo autonomiško proto, laisvos valios – subjekto vienovės garantų. Jis kalba apie atsakomybę anapus laisvės/nelaisvės dualizmo. Tokia atsakomybė nėra laisvas autonomiško subjekto apsisprendimas, tačiau ji nėra kilusi ir iš nelaisvės, nes tai nėra būtinybė, neišvengiamybė. Negalėjimas nususukti nuo kito asmens, negalėjimas neatsakyti į pašaukimą nereiškia jokio absoliutaus ar būtino negalėjimo. Kaip tik atvirkščiai, dažniausiai mes galime nususukti, nueiti, apsimesti abejingais, ar tiesiog nebepajėgti pakęsti kito su jo rūpesčiais.

Tokios priverstinės atsakomybės pavyzdys labai gražiai išskleidžiamas Franciso F. Coppola'os filme *The Rain People* (1969). Jauna besilaukianti moteris palieka savo vyrą ir iškelduoja kur akys veda Amerikos vieškeliais. Kartais ji jam skambina iš pakelės telefono būdelių, mėgindama paaiškinti tokį savo norą būti vienai: ji nesijaučia galinti būti gera žmona, motina, ji nesijaučia galinti priimti atsakomybę. Ji save dažnai vadina „ji“, vengdama „aš“. Tačiau štai pakely autostopu ji paima jauną vyrą, kuris, kaip paaiškėja, buvo geras amerikietiško futbolo žaidėjas, bet po galvos traumos tapo neįgalus („silpnapročiu“) ir buvo iš-

aš sąmoningai apsisprendžiu, imdamasis iniciatyvos, o kaip tai, kas mane ištinka man to visai nesiekus, dažnai mano nenaudai ir žeidžia, traumuoja, išsviesdamas mane iš savęs, versdamas išsižadėti savęs, pajungdamas kitam? Kodėl jam reikia tokios keistos, neįprastos, „ekstra-ordinarios“ atsakomybės?

Atrodo, tokia atsakomybės (kaip ir subjekto) samprata Levinas vėlgi priešinasi ontologinio mąstymo logikai. Filosofijos tradicijoje visuotinai pripažįstama atsakomybė priiimama laisvu valios aktu ir ji prilygsta subjekto poelgiams: subjektas yra (ir gali būti) atsakingas tik už tai, ką jis padarė, jis kenčia, yra baudžiamas tik už savo kaltes, savo padarytą blogį. Kiekvienas atsakingas už save. Taip atsakomybė susijusi su savastimi, su savais interesais.

O ką reikėtų visiškai nesuinteresuota atsakomybė? Pasak Levino, visiškai nesuinteresuotumas – tai ne nešališkumas, indiferentiškumas, o kaip tik neindiferentiškumas, neabejingumas kitam. Etinėje filosofijoje aš esu atsakingas daugiau už visus kitus: ne tik už save, bet ir už kitus. Tokia atsakomybės samprata išsprūsta iš ekonominės kaltės-atpirkimo, nusizengimo-atpildo logikos, valdančios ontologinį mąstymą. Nekaltojo atsakomybė, kentėjimas be kaltės ir net už kitų padarytas kaltes, atsakomybė net už kitų man daromą blogį nėra absurdiška arba ne absurdiškesnė negu pati žmogiška egzistencija. Mus užgriūvančios netektys, nelaimės, ligos, senatvė dažnai mus verčia kentėti be priežasties, be jokio galimo pateisinimo, paaiškini- mo, pagrindo (šią įsikūnijusio subjekto, „kūrinio“ lem- tį Biblijoje geriausiai išreiškia Jobo drama). Apskritai

¹⁸ *Ibid.*, p. 25.

¹⁹ *Ibid.*, p. 216.

įsikūnijimas savaime Levinui susijęs su nemotyvuotu kentėjimu²⁰, o šis lygus (atsi)davimui, buvimui atiduotam (tai itin krikščioniška kančios samprata).

Tačiau atsakomybė nėra pasyvus kęsmas. Ji reiškiasi kaip vieno (aš) buvimas dėl kito (*l'un-pour-l'autre*), kaip jautrumas, neabejingumas kitam, kaip poelgis: rūpestis dėl kito, davimas ir atsidavimas kitam. Šia prasme tokia pasyviai gauta atsakomybė nėra aktyvumo priešybė. Jos pasyvumas tereiškia jos kilmę ne iš sąmonės ir ne iš būties. Ir atitinkamai jos ryšį ne su esatimi (*présence*) – pamatiniu sąmonės, jos tapatybės bei vienvės laikiniu modusu, o su neatmenama, nereprezentuojama (*non-représentation*), nes sąmonės dabartimi niekada nebuvo praeitimi. Atsakomybė patiriama ne už kokius nors praeityje mano padarytus darbus, „kaltes“, ir net ne už mitologiniam laikui priklausančią „pirminę nuodėmę“, bet už tai, ko niekada nebuvo jokiame reprezentuojamoje (atmenamoje, papasakojamoje ar kaip nors kitaip užfiksuojamoje) praeityje. Kaip aš nesu savo egzistencinių kančių iniciatorius, taip nesu ir atsakomybės iniciatorius.

Leviniška atsakomybė paklūsta ne trūkumo ir atpildo, o pertekliaus „logikai“: jos ne mažėja, bet daugėja, ji auga su kiekvienu atsakomybės priėmimo aktu. Ji minta savo pačios galutinio realizavimo negalimybe, savo begalinumu. Ši pertekliaus logika – tai nesuinteresuotumo „logika“: atsakomybė be intereso, be *esse*, tapatybės, būties. Kaip tik dėl to Levinas ją ir aprašo anapus sąmonės/pasąmonės, esaties/reprezentacijos, aktyvumo/pasyvumo, laisvės/nelaisvės priešpriešų, valdančių sąmonės ir būties filosofijas.

Sąmonės ir būties filosofijoms alternatyvinė filosofija nesiūlo kokios nors kitos, neontologinės tvarkos²¹. Ji tik žymi ontologinės ar transcendentalinės sąmonės sąrangos pertrūkius, kuriuose išryškėja iki šiol filosofijoje neįvardytos (nors kartais užsimintos) prasmės. Levino įsitikinimu, jos yra pirmesnės už tradicinėje filosofijoje aprašytas prasmines sąrangas. Etika yra pirmesnė už ontologiją arba bent jau yra anapus jos. Etninis santykis nėra ontologinis sąmonės ir būties (buvinio) santykis, jis yra „kitaip negu būtis“.

SUSITIKIMAS SU KITU KAIP VEIDU ANAPUS SISTEMOS

Kai kurie Levino komentatoriai linkę jo vardu skelbti naują moralę, o jo filosofiją paversti pamokslų, imperatyvų rinkiniu. Toks dogmatizavimas iškreipia pamatines šio filosofo nuostatas. Levinas nekuria jokios naujos etikos tikraja to žodžio prasme, t. y. kokios nors

sistemos, grindžiančios ar aprašančios žmonių elgesį reguliuojančius principus, normas, taisykles. Levinas kelia klausimą: kokia yra etikos prasmė, kaip žmogus pasijunta atsakingas už kitą žmogų, užuot rūpinęsis tik savimi, savo interesais.

Žmogiškoje patirtyje Levinas aptinka tokius momentus, kai aš esu išprovokuojamas atsakomybei prieš kitą žmogų ne dėl kokios nors iš anksto nustatytos socialinės tvarkos (ne dėl to, kad to reikalauja mano pareigos arba tokios yra elgesio taisyklės), ne dėl išankstinio išpareigojimo ir ne dėl kokio nors asmeninio intereso (tiesioginės ar netiesioginės naudos, malonumo ir pan.), bet tik dėl to, kad kitas kreipiasi į mane ir prašo. Tokią patirtį Levinas aprašo kaip susitikimą „veidu į veidą“. Koks tai susitikimas? Kada kitas susitinkamas kaip veidas?

Sąmonės ir būties filosofijose santykis su kitu dažniausiai buvo suvokiamas kaip dviejų sąmonių ir drauge kaip pažintinis santykis. Hegeliui tai „aš“ santykis su „ne-aš“ – tai sąmonės savižinos dialektika, dviejų viena kitą pajungti, pasisavinti siekiančių savimonių (pono ir vergo) kova. Husserlis aprašo, kaip patiriamas kitas subjektas, kaip *ego* sąmonė suvokimo metu konstituojama kito *ego* sąmonę (*alter ego* – manojų *ego* analogą). Levino kitas nėra nei mąstomas, nei konstituojamas, ir net ne patiriamas. Kitaip sakant, jis niekada netampa sąmonės turiniu, kurį ji galėtų pažinti, suprasti, išsąmoninti – paversti savastimi. Pažintinis, arba sąmonių, santykis prancūzų filosofui atrodo kaip tik dėl to nepakankamas, kad sąmonė įveda simetriją tarp savęs ir mąstomo dalyko („sąmonė yra bet kokia lygybė“²²) ir taip naikina skirtį tarp aš ir kito. O skirtį Levinas suvokia būtent kaip neindiferentišką santykį: neabejingumas (*non-indifférence*) kitam yra skirties (*différence*) su juo išsaugojimas, atsisakymas redukuoti kitą į tą patį, į savastį.

Kodėl kitas kaip veidas nėra nei pažįstamas, nei patiriamas? Veidas negali būti patiriamas suvokinys, juslinis fenomenas (vaizdas, regimas objektas), noema, kaip pasakytų Husserlis. Jei taip atsitinka, jei veidas yra apžiūrinėjamas, jis virsta kauke – vienu regimu objektu tarp kitų. Veidas nėra ir paprastas buvinys, kuriam reikėtų „leisti būti“, kaip pasakytų Heideggeris. Nei teorinė (huserliška), nei egzistencinė-hermeneutinė (heidegeriška) fenomenologija netinka, norint nusakyti veidą. Veidas negali būti patiriamas, nes jis nėra buvinys tarp kitų buvinių, jis neturi horizonto, t. y. nėra kokia nors fone išryškėjanti figūra²³. Todėl Levinas ir sako, kad veidas susitinkamas anapus pasaulio (t. y. anapus buvinių horizonto).

²⁰ *Ibid.*, p. 172, 186.

²¹ *Ibid.*, p. 33.

²² *Ibid.*, p. 161.

²³ Apie veidą žr. plačiau Levinas, E., „Kito pėdsakas“, iš prancū-

zų k. vertė A. Sverdiolas, in: *Baltos lankos*, 1999, Nr. 11, p. 52–53; Levinas, E., *Etika ir begalybė*, iš prancūzų k. vertė A. Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 86–87; Levinas, E., „Kitas veidas“, in: Levinas, E., *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*, p. 39–41.

Kito veidas byloja, kreipiasi į mane. Jis veikia mane jusliška, tačiau ne kaip jusliniai duomenys, kuriuos mano sąmonė paverstų pažintinėmis kategorijomis, o taip, kad jis apeliuoja į mano jautrumą, kviesdamas atsakyti. Santykis su kitu yra juslinis (*sensible*), nors ne empirinis, ir jausminis, nors ne emocijų, geismo ar pasijų, o jautrumo (*sensibilité*) prasme. Jo metu suartėjama su kitu kaip su artimu, o šis artumas nėra pagrįstas jokių išankstiniu simetriniu bendrumu. Kitas tampa artimas ne todėl, kad jis yra „savas“, priklausantis tai pačiai bendruomenei, bendrijai ar bendrai subjekto, *ego* kategorijai, o todėl, kad atsiliepiama į jo kreipimąsi per atsakomybę.

Tai anaipol nereiškia, kad visi etiniai santykiai yra tokie – anapus išankstinės socialinės tvarkos, taisyklių, sąmoningo išipareigojimo, be jokio asmeninio intereso. Tai tik reiškia, jog tik tokiaime absoliučios ir begalinės atsakomybės prieš konkretų kitą žmogų santykyje etika įgauna prasmę. Tai nereiškia, kad etinės normos bei taisyklės yra beprasmės, nereikalingos, atmestinos. Tai reiškia, kad jos yra antrinės, išvestos iš konkretaus santykio su kitu žmogumi.

Be abejo, šioje vietoje senelis Kantas susiimtų už galvos: kaip gali juslinis, paskiras, vienetinis atvejis būti pirmesnis už racionalų, visuotinį, bendrą principą?! Tai grįžimas atgal į visišką arbitralumo bei empirikos chaosą! Pasak Kanto, etinis pagrindas negali būti tradicinės normos, papročiai, nes jos reliatyvios, jos kinta iš vienos visuomenės į kitą (tai, kas laikoma gera vienoje visuomenėje, gali būti laikoma netinkama kitoje). Toks pagrindas negali būti ir asmeninis interesas ar malonumas, nes kiekvienam malonūs skirtingi dalykai (kam nors gali būti malonu kankinti kitus). Viskas, kas susiję su jausmais (*pathos*), su subjekty-

viais, individualiais interesais, Kanto yra atmetama, kaip nevykęs etikos pagrindas. Tik tai, kas protinga, racionalu, ir tai, kas atsieta nuo bet kokio konkretaus empirinio turinio (istorinių, etninių, socialinių aplinkybių), gali būti universalizuojama ir tapti moralaus elgesio pamatu. Idant etika galėtų būti universali, ji turi būti formali, t. y. susijusi su grynosiomis mąstymo formomis.

Ši teorinį, transcendentalinį Kanto formalizmą Levinas sutapatina su biurokratinio, „eichmaniškuoju“ formalizmu. Tai netikslus judesys, nes Kanto formalizmas nesuponuoja asmeninio angažuotumo bei atsakomybės atsisakymo. Tačiau neabejotina, jog Kanto etinė filosofija, kaip ir visa metafizinė, spekuliatyvi filosofija, pirmenybę teikia dėsniui, o ne atskiram atvejui, grynajai racionaliai formai, o ne juslinei konkretybei.

Levino aprašomas santykis su kitu asmeniu iš tiesų nėra daugiau juslinis nei racionalus. Jis ne tik, kaip dauguma XX a. filosofų, mėgina panaikinti šią jusliškumą ir suvokiamumą protu priešprieša, kuri buvo tradicinės Vakarų filosofijos mąstymo ašis. Jis mėgina kartu su fenomenologijos filosofais „reabilituoti“ jusliškumą, kuris iki tol buvo suvokiamas daugiausia negatyviai: kaip iliuzijų, melo, apgaulės šaltinis ar bent jau kaip tai, kas reikalauja pateisinimo, pagrindimo (kadangi teisėta, būtina yra tik bendrybė, sąvoka, dėsnis, o ne paskirybė, individualus atvejis). Levinas atsisako chaotiškos, „patologiškos“ empirikos ir racionalios apirikos alternatyvos. Jo „koziris“ kitas.

Visuotinumui, universalumui, formalizmui Levinas priešpriešina konkretybę, faktiškumą, ir atitinkamai turiningumą. Kanto manymu, bet koks veiksmas yra moralus, jei jis gali būti universalizuojamas. Universalija nepaiso konkrečios situacijos, ji yra anapus bet

išsamus „Aidų“ leidyklos katalogas internete : <http://www.aidai.lt>

STUDIA FRANCISCANA LITHUANICA / 1

PIRMIEJI PRANCIŠKONŲ ŽINGSNIAI LIETUVOJE

XIII–XVII A.

Šia knyga pradedama Lietuvos pranciškonių istorijos studijų serija. Pranciškonių vienuolija Lietuvoje veikė dar pagonybės laikais. Po krikšto jų gyvenimas neišardomai susipynė su visos šalies likimu, jų indėlis į jos dvasinę ir kultūrinę pažangą darėsi vis regimesnis. Knygoje spausdinamos įžymių Lietuvos ir Lenkijos mokslininkų studijos aprėpia seniausią pranciškonių buvimo Lietuvoje laikotarpį.

kokių aplinkybių, veiksmo konteksto. Tuo tarpu Levinui atrodo svarbiausia ir pirmiausia – vienatinis žmogus, konkreti susitikimo su juo situacija – įvykis, „akcidencija“.

Be abejo, Kantas taip pat iškėlė žmoniją kaip aukščiausią vertę, paskelbęs žmogų tikslu savaime, niekada negalinčiu tapti priemone kokiam nors kitam tikslui. Tačiau Kantas, kaip ir įvairios vėlesnės humanizmo teorijos, kalba apie žmogaus, žmogiškumo idėją, tuo tar-

taromis, – kaip buvimą įkaito situacijoje, kai kitas iš prašančiojo virsta persekiotoju, o *aš* tampa atsakingas net ir už savo paties persekiojimą, už kito padarytas kaltes, – Levinas nori pabrėžti kraštutinį sąmonės pasyvumą, priešingą intencinei sąmonei. Apsėdimas žymi santykį, kuris nėra dviejų lygiaverčių narių sąveika, sąryšis. Persekiojantis apsėdimas yra intencionalumo priešybė. Tai intencinės, į kitus kaip objektus nukreiptos sąmonės išmušimas iš vėžių, ėjimas prieš

Alvydas Lukys. Nidos pajūrio istorija. 1991. Fotografija

pu Levino *kitas* nėra jokia žmogaus idėja, jis neįkūnija žmogiškumo kaip pagarbos reikalaujančios „aukščiausios vertės“, jis negali būti apibendrintas jokia kategorija, kito veidas – vienatinė, nesubendrinama paskirybė. Idėja, sąvoka, bendrybė, vertė – tai būties kategorijos, kurių Levinas nori išvengti, parodydamas, kad jo aprašomoms susitikimo situacijoms jos netinka, nes susitikimas vyksta „anapus būties“ ir anapus bet kokios sąvokų, reikšmių ar normų sistemos. Levino etinė filosofija nėra koks nors naujasis humanizmas ar universalistinė etika.

GĖRIO IDĖJA – ANARCHINĖ ETIKOS KILMĖ

Kai kurie kiti komentatoriai, užuot patetizavę ir sisteminę Levino etiškumo sampratą, pabrėžia jos skandalingumą, nepakeliamumą: ji esą traumatizuoja, nes verčia jaustis nuolat kaltam. Kai kurie klausia, ar tokia kitam pajungto, nuolankaus subjekto samprata nėra pavojinga? Kai Levinas sako, kad pirminė sutikto veido reikšmė yra prašymas, reikalavimas, įsakymas, ar tai nereiškia, kad „aš“ pritaria ir paklūsta bet kokiam, net ir žmogžudiškam įsakymui? Kuo skiriasi etinio „aš“ pasyvumas nuo eichmaniško, biurokratinio *aš* paklusnumo? Kaip *aš* galiu būti atsakingas net ir už savo persekiotoją? Kodėl kitas nėra atsakingas už mane?

Atsakomybės našta aprašydamas kraštutinėmis iš-

srovė: ji yra ne siekianti, į ką nors nukreipta, bet ji pati yra „siekiamą“²⁴. Kas gi „siekia“ tokios sąmonės? Kieno taikiniu ji tampa?

Leviniškas etinis santykis veidu-į-veidą iš tiesų nesu-
vokiamas be trečiojo „nario“ – Gėrio idėjos. Ji, atrodytų, ir gelbėja šį santykį nuo visiškos savivalės, nuo žmogiškos prievartos, kai vieno valia primetama kitam, nuo Hegelio aprašytos pono ir vergo kovos. Heideggeris perspėja, kad rūpinimasis kito asmens poreikiais (pvz., maistu, drabužiais ir pan.) gali tapti tokia globa, dėl kurios kitas tarsi pakeičiamas, užimant jo vietą, ir pamažu tampa priklausomas, valdomas²⁵. Levinas atsakomybę už kitą suvokia būtent kaip jo pakeitimą. Tačiau nei kito, nei „aš“ laisvė ar nelaisvė jam nerūpi. Pagal levinišką atsakomybės supratimą nei *aš* imu valdyti kitą, pakeisdamas jį jo rūpestyje, nei kitas valdo mane. Iš tiesų per kitą mane valdo ir man įsako būtent Gėrio idėja, o ne pats kitas²⁶. Priverstinės atsakomybės prievarta kyla ne iš kito, o iš Gėrio.

Kokia garantija, kad man iš kito veido įsako Gėris, o ne Blogis? Jokios. Levino filosofijoje tai akivaizdžiai tikėjimo reikalas, panašiai kaip ir Sørenso Kierkegaardo analizuotame Abraomo santykiyje su Dievu, tik be kierkegoriškos „tikėjimo riterio“ tragikos.

Iš kito veido ateinančio etinio įsakymo kilmė nėra nei subjektyvi, nei racionali. Šis įsakymas yra anarchiškas (jo *archē*, kilmė žmogiškai sąmonei neprieinama) ir šia prasme heteronomiškas, nepriklausantis sąmonės au-

²⁴ Žr. Lévinas, E., *op. cit.*, p. 159, 177.

²⁵ Heidegger, M., *Sein und Zeit*, Tübingen: Max Niemeyer, 1993 (1927), p. 122–123 (arba: „Būtis ir laikas“, in: Heideggeris, M., *Rinktiniai*

raštai, iš vokiečių k. vertė A. Šliogeris, Vilnius: Mintis, 1992, p. 72–73).

²⁶ „artimojo artumas nereiškia būti pajungtam ne-aš“ (Lévinas, E., *op. cit.*, p. 182).

tonomijai. Kantas atmeta heteronomiją (pvz., tradicija, papročiai) kaip netinkamą, reliatyvų, nuo išorės veiksnių priklausantį etikos pagrindą. Jo supratimu, etika gali būti visiems galiojanti tik tada, kai jos pagrindas glūdi pačiame subjekte, kai jis yra autonomiškas, palaikomas intelekto vienovės. Kanto moralinis subjektas aptinka savyje moralės dėsnį, kuriam, būdamas laisva būtybė, paklūsta kaip racionaliam principui.

Tuo tarpu Levino subjektas ne pats apsisprendžia ir pasirenka Gėrį, bet Gėris tarsi išsismelkia į jį kaip vagis ar kontrabanda²⁷, jis jį užklumpa ir pašaukia tarnauti kitam asmeniui. Taip prancūzų filosofas iškelia heteronominių etikos principą, susiedamas jį ne su sąmone, ne su racionalia vidujybe, bet su išorybe, kuriai jis suteikia skirtingus vardus: Gėris, Begalybė, Transcendencija, Dievas. Gėrio, Begalybės, Dievo idėja reiškiasi ne kaip kontempliacijos, mąstymo, žiūros reikalaujanti idėja, o kaip įsakymas.

Gėris ar Begalybė, ar Dievas įsako ne vienvės situacijoje, ne kovojant protui ir valiai, kaip šv. Augustino aprašymuose, ir ne Dievui pasirodant, apsirėišskiant išrinktajam „aš“, kaip Kierkegaardas filosofijoje. Šis įsakymas, Levino įsitikinimu, ateina iš kito asmens veido. Savąją aukštybę, hierarchiją mano atžvilgiu kito veidas gauna iš Begalybės. Veidas yra Begalybės ar Aukščiausiojo pėdsakas²⁸.

Šis etinio principo anarchiškumas, Gėrio (Begalybės) nebūtiškumas, reiškimasis vien pėdsako pavidalu etiniame santykiyje, susitikime su kitu kaip veidu neleidžia kurti nei etinės, nei teologinės, nei ontologinės sistemos.

MORALUMAS – TEISINGUMO PERTRŪKIS

Jei Levino filosofija būtų priimta kaip nauja etinė sistema, siūlant visiems bendras normas, ji būtų sutapatinta su kantiško tipo etika, kurioje kiekvienas kitas subjektas yra *alter ego*, kuriam galioja tie patys reikalavimai kaip ir manajam *ego*. O iš tiesų leviniškame pasaulyje veikia bendrybėmis nepaverčiami individai, paskirybės: nesubendrinamas, sąvoka, suvokiniu, vaizdu nepaverčiamas kito veidas ir vienatinis, „išrinktas“, su *ego* sąvoka nesutapatinamas *aš*. Levino aprašomas santykis su kitu yra esmiškai asimetriškas: absoliučios atsakomybės prieš kitą reikalavimas galioja tik man, tik *aš* esu jai pašauktas, išrinktas. Todėl jis ją atskiria ir nuo altruizmo, ir nuo „natūralaus palankumo“ instinkto, ir net nuo meilės, – viso to, kas suponuoja simet-

rija, abipusiškumą²⁹. Be abejo, kiekvienas gali atsidurti tokioje (pa)šaukimo situacijoje, ir šia prasme ji yra universali, tačiau nėra subendrinama, nes negalima iš kito reikalauti būti atsakingam³⁰. Jeigu reikalaučiau, kad kitas mano atžvilgiu būtų taip pat atsakingas kaip ir *aš* jo atžvilgiu, nesuinteresuota atsakomybė virstų suinteresuotais, „ekonominiais“ mainais, kai už bet kokią savęs išievojimą būtų laukiama atsako, užmokesčio, atlyginimo. Jei taip įvyktų, etinis santykis virstų ontologiniu santykiu, o etika būtų sutapatinta su teisingumu. Šitaip moralumas, kaip tam tikra teisingumo forma, buvo suvokiamas visoje Vakarų filosofinėje tradicijoje, pradedant Sokratu ir baigiant Kantu.

Levinas nesiekia paneigti Kanto universalistinės etikos, bet veikia nori parodyti jos nepakankamumą, o kai kuriais atvejais – kenksmingumą. Šia prasme Kanto etika grindžia teisingumo – visų lygybės prieš įstatymą (iš kiekvieno turi būti pareikalauta vienodai, nes kiekvienam suteiktos vienodos teisės bei galimybės), bet ne moralumo idėją, kurią Levinas suvokia ne kaip pagarbą įstatymui, o kaip begalinę atsakomybę už kitą asmenį.

Moralumas anaipol nėra alternatyva teisingumui, nors neretai jie susikerta, prieštaraudami vienas kitam³¹. Teisingumas padeda palaikyti pusiausvyrą visuomenėje, tarp „trečiųjų“, jis yra pačios politikos pagrindas. Ir nors Levino etinis santykis su kitu negali būti ekstrapoliuotas nei į politikos sritį (pvz., tarpvalstybinius santykius), nei į teisės, nei į jokią kitą grupinių ar individualių interesų gynimo bei jų konfliktų sprendimo sritį, jo įsitikinimu, socialumo, buvimo su kitais, gailėstingumo, užuojautos, atleidimo, artumo pagrindą sudaro ne teisingumas, ne visų lygybė, bet būtent vieno asmens asimetrinė atsakomybė už kitą asmenį³².

Levino įsitikinimu, teisingumo, lygybės principu grįstas pasaulis yra antrinis, išvestinis etinio principo atžvilgiu. Tai nereiškia, kad jis atsiranda vėliau, tai reiškia, kad teisingumas savo prasmę įgauna tik iš etinės prasmės. Moralumas gali apsieiti be teisingumo, bet teisingumas be moralumo – ne.

Vien pagarbos įstatymui idėja be atsakomybės už konkretų žmogų gali degraduoti į „teisingumą“ be atsakomybės, į biurokratinės sąmonės formalizumą. Tai puikiai iliustruoja Eichmanno fenomenas. Tačiau būtų pernelyg paprasta manyti, jog ši tendencija veikia vien totalitarinėse valstybėse. Ji kaip pavojus iškyla bet kurioje valstybėje, bet kurioje bendruomenėje. Biurokratinis formalizmas, kai mechaniškai elgiamasi neįsisąmoninant savo poelgių, kai išsižadama asme-

²⁷ Lévinas, E., *op. cit.*, p. 28.

²⁸ Apie Veido ir Dievo ryšį plačiau žr. Keršytė, N., „Kitas veidas“, in: Lévinas, E., *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*, p. 47–51.

²⁹ Žr. Lévinas, E., *op. cit.*, p. 177.

³⁰ „tik manyje nekaltybė gali būti kaltinama be jokio absurdiškumo. Kaltinti kito nekaltybę, reikalauti iš kito daugiau, nei jis privalo – nusi-

kaltėliška“ (*Ibid.*, p. 179).

³¹ Šiame straipsnyje nesigilinta į vadinamąją „trečiojo asmens“ problemą, kuri kaip tik ir iškyla kartu su teisingumo klausimu. Apie tai žr. Keršytė, N., *op. cit.*, p. 54–56.

³² Lévinas, E., *op. cit.*, p. 186.

ninės atsakomybės, ją paverčiant kolektyvine ar anonimine-institucine, veikia ne tik valdžios institucijose, jis persmelkia ir kasdienio gyvenimo apraiškas bei situacijas. Šio straipsnio pradžioje papasakota istorija buvo tik vienas iš tūkstančio kasdienio bendravimo pavyzdžių.

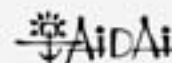
Tiesa, ta istorija nėra visai geras pavyzdys leviniškam santykiui nusakyti. Kadangi leviniška atsakomybė turi prasmę tik pirmojo gramatinio asmens lauke, visos „išprovokuotos atsakomybės“ situacijos iš tiesų turėtų pasakoti, kaip mane ištinka atsakomybė, o ne kaip ją prisiima ar jos neprisiima kitas. Tačiau šios kasdienės „akcidencijos“ man atrodo svarbios kaip liudijimai, kad leviniškas etinis santykis su kitu nėra kokios nors mistika, bet mūsų visuomenėje kasdien vykstantys nutikimai, kurie atrodo atsitiktiniai, nebūtinai, nereikšmingi, kone nepastebimi, bet kurių tikroji prasmė išryškėja ne kantiškos – pagarbos Dėsniumi-Įstatymui-Taisyklei, o Levino etinės filosofijos fone. Net ten, kur yra įstatymai ir taisyklės, kur veikia lygybės, teisingumo prin-

cipas, kurio, atrodytų, visiškai pakaktų bendruomenės gerovei, taikiam bendrabūviui, kažkodėl „dar priedo“ – kaip *perviršis* – atsiranda asmeninis santykis, kuriame kitam užleidžiama vieta, kuriame atsiranda kad ir menkutė hierarchija: „aš tik po jūsų, pone“.

VIETOJ EPILOGO

Vakar skubėjau į paskaitą Aukštojoje socialinių mokslų mokykloje. Išlindusi iš metro, turėjau kirsti nedidelę gatvelę. Prieš pat nosį užsidegė raudona šviesa. Pravažiavo viena mašina. Už jos sekė grandinė kitų mašinų. Tačiau antroji sustojo. Nemačiau joje sėdėjusio žmogaus veido. Nežinau, ar jis matė manąjį. Gal tik mano kūno siluetą, ne daugiau. O aš nemačiau nieko, tik netikėtai, ne pagal taisyklės sustojusią mašiną. Skaisčiai plieskė saulė ir viskas truko akimirka. Mostelėjau jam ranka, tam Nematomajam, sėdinčiam prie vairo, kaip čia, Prancūzijoje, tarpusavy daro vairuotojai, dėkodami vienas kitam, ir pralėkiau perėją. ☒

FONTES ECCLESIASTICI HISTORIAE LITHUANIAE / 5

1009 METAI: ŠV. BRUNONO KVERFURTIEČIO MISIJA

1009 m., kai europiečiai pamatė, jog sukakus tūkstantmečiui pasaulio pabaiga neatėjo, prasidėjo naujas misijų pliūpsnis. Vienuolis ir vyskupas Brunonas iš Kverfurto iškeliavo į Rytų Europą ir žuvo – ta proga viename vokiečių metraščių pirmąkart paminėtas Lietuvos vardas...

Pirmąjį Lietuvos paminėjimą iki šiol gaubia paslaptys. Kur iš tikrųjų, į Prūsiją ar Rusiją, nukeliavo šventasis Brunonas? Ką jis veikė pas pečenegus? Kokia jo žūties priežastis? Ar jis žuvo tikrai Lietuvos pasienyje? Galiausiai, ką reiškė „Lietuva“ naujo tūkstantmečio aušroje?

Pirmas toks išsamus šaltinių, liečiančių Brunono misiją, rinkinys paskatins ieškoti naujų atsakymų į šiuos klausimus arba vers tikrinti senus. Prof. Edvardo Gudavičiaus įvadinė studija puikiai pristato tai, ką žino tyrėjai šiandien ir ką dar turės išsiaiškinti...

išsamus leidyklos „aidai“ katalogas internete : <http://www.aidai.lt>

Pilietinės visuomenės rezistentai

TOMAS DAUGIRDAS

Lietuvos viešojoje erdvėje šiandien įsivirtina „pilietinės visuomenės“ kaip maištingos, nepakančios esamoms negerovėms ir net esamai demokratinei tvarkai, įvaizdis. Būti piliečiu vis dažniau ima reikšti rezistencinę poziciją esamos tvarkos atžvilgiu. Šioje situacijoje tenka kelti klausimą, ar tokiais nuostatomis grįsta „pilietinė visuomenė“ nėra nukreipta prieš pačią pilietiškumo idėją, kuria grindžiamas šiuolaikinės demokratinės valstybės gyvenimas?

Jauni, aktyviai besireiškiantys piliečiai gal truputį ir radikalai, bet labai aiškiai išsako nuotaikas, kurios siejamos su „pilietinės visuomenės“ kūrimo Lietuvoje idėja. Antai Kasparas Pocius („Kokia dar moralė?“, in: *www.bernardinai.lt*, 2006 07 25), vienas jaunosios kartos anarchistinės nuostatos reiškiančio jaunimo būrelio lyderių, kaip atramos tašką anarchijos idėjoms ima esamas žmonių jausenas. Žmonės jaučiantys ir esantys susirūpinę, kad „gyvenimas Lietuvoje neatitinka „demokratijos“ standartų ir pilietinės visuomenės idėjos“. Pocius siekis – parodyti tokius veiklos būdus, kad šiomis jausenomis nebebūtų imanoma manipuluoti. Išėjis – žmonių ugdymas protesto kultūrai ir veiksniai. Protestas čia būtų tinkama autentiška, „nesumanipuluota“ pilietinė reakcija į matomas negeroves.

Panašiai aktyvų pilietiškumą mūsų situacijoje interpretuoja ir Ieva Jusionytė („maištas Lietuvoje: nuo revoliucijos iki pilietinio protesto“, in: *Literatūra ir menas*, 2006 07 28), kurios bendra pasaulėžiūra gana tolima anarchistinėms idėjoms. Aptardama maištą Lietuvoje, ji nurodo, kad jis vykstantis vien tuomet, kai sukuria-

mas naujas žodynas, nauja kalba, naujos reikšmės. Jusionytė pabrėžia, kad maištas liberaliai demokratinėje valstybėje yra pilietinis veiksmas. Tai sągalioja ir Lietuvai: „Lietuvą pagimdė revoliucija. Šiandien pilietinę visuomenę kuria protestai“. Galbūt neturėtume stebėtis, kad jaunimas, kuriam maištas jokiais laikais nebuvo svetimas, pilietinę visuomenę ir aktyvų pilietiškumą sieja su protestu. Vis dėlto stebina tai, kad „maištas“ ir „pilietinis aktyvumas“ tampa šabloniniais sinonimais ne vieno solidaus visuomenės veikėjo tekstuose ir kalbose.

Pilietinės visuomenės strategija Lietuvoje tampa lengvai anarchistine strategija. Jos bendrosios, viešumoje ne kartą išsakytos nuostatos leidžia suprasti, kad anapus „pilietinės visuomenės“ ribų atsiduria valdininkai ir administratoriai, palaikantys tvarką, su kuria kovoja aktyvūs piliečiai. Jai tarsi nepriklauso ir valdžioje esančios politinės partijos, kurių atstovai priima visą visuomenę paliejančius sprendimus.

Šitaip žiūrint, visavertis pilietinės visuomenės narys pirmiausia yra „aktyvus“, akyklas protestuojantis pilietis. Tai maištininkas, nepakantus valdininkų tingumui ir apsileidimui. Į dienos šviesą jis iškelia maskuojamas nedorybes, aiškiai žino savo teises ir už jas, nepaisydamas asmeninių nepatogumų ir nuostolių, kovoja iki galo. Tai yra žmogus, besąlygiškai einantis pasakui teisingumo ir moralės idėją. Jis kovoja ne vien dėl to, kas su juo susiję tiesiogiai, bet ir prieš negeroves, atpažįstamas vi-

suomenėje ir paliečiančias kitus žmones. Iš pilietiškai aktyvaus žmogaus ar apskritai piliečio dabartiniame pilietiniame sąjūdyje tikimasi, kad jo rūpestis dėl visuomenės problemų bus nuoseklus ir nuolatinis. Ir tam jam nepakaks vien skaityti laikraščius ir susipažinti su tuo, kas vyksta valstybėje. Jis turėtų taip pat gilintis į naujai leidžiamus įstatymus ir jų pataisas, numatydamas galimas jų neigiamas pasekmes ir suvokdamas jų teisinę esmę. Maža to, jis turėtų sekti šių įstatymų priėmimo eigą ir prirėikus laiku jiems pasipriešinti. Taigi jis turėtų gerai išmanyti politinio ir administracinio veikimo peripetijas, nes mūsų demokratinė tvarka yra pernelyg sudėtinga, kad būtų galima aiškiai nustatyti, kur slypi konkretaus blogio šaknis.

Nereikia didelio išvalgumo suprasti, jog aktyvus pilietinės visuomenės narys, ieškodamas blogybių, aiškindamas savo teises ir kovodamas turėtų sugaišti visą dieną. Jam veikiausiai neužtektų ir tiek laiko, tad jis neišvengiamai ieškotų bendraminčių, su kuriais jungtųsi į aktyvių visuomenės narių organizacijas, kuriose galėtų pasidalyti veiklos ir domėjimosi valstybės gyvenimu sritimis. Bet kuriuo atveju toks aktyvistas nebegalėtų dirbti jokio kito darbo, nesusijusio su pilietiniu aktyvumu. Kadangi Lie-

tuvoje dauguma žmonių, linkusių dorai gyventi iš savo uždarbio, labai daug valandų dirba savo tiesioginį darbą, tai jie neturi jokių sąlygų tapti aktyviais tokios pilietinės visuomenės nariais. Pirmiausia todėl, kad jiems mažai laiko liktų poilsui,

šeimai ir elementariems pomėgiams. Antra, jie ir taip gyvenime ir darbe turi pakankamai problemų, idant jų papildomai ieškotų bendrame valstybės ir visuomenės gyvenime.

Neabejotina, kad veiksnios visuomeninės pilietinės organizacijos yra labai reikalingos. Tačiau jos negali tapti visuotiniu sąjūdžiu, nes jame dalyvaujantys žmonės negalėtų atlikti savo tiesioginių profesinių pareigų. Šitaip pilietiškai aktyvėjant vis daugiau žmonių, valstybė pamažu degraduotų ir žlugtų, nes nebūtų kam auginti gyvulių, kepti duonos, reguliuoti transporto ir atlikti kitų būtiniausių darbų. Nėra ko minėti, kad papildomo išlaikymo reikia ir pačioms organizacijoms, „gaminančioms“ neparduodamą produktą – pilietinę visuomenę.

Įsivaizduokime, pavyzdžiui, „pilietiškai aktyvią“ regiono mokytoją. Tarkime, ji dirba mokykloje, kurioje patiria didelį psichinį krūvį mokydama moksleivius ir atstovaudama visuomenei, prieš kurią jie dėl savo amžiaus ir visuomenės nuostatų pasirengę maištauti. Didžiąją dalį laiko ji praleidžia mokykloje, galbūt šiek tiek darbo parsineša į namus. Čia ji turi bent minimaliai tvarkyti buitį ir skirti dėmesio šeimai. Laiko poilsiui dažniausiai pritrūksta. Sunku būtų įsivaizduoti, kad ji dar surastų jėgų eiti ir kovoti ne tik už savo, bet ir visuomenės pamintas teises.

Retoriškai galėtume paklausti, argi tokia mokytoja nėra pilietinės visuomenės narė? Akivaizdu, kad yra, jei ji sąžiningai ir profesionaliai moko mokinius, atlieka kitas savo kaip mokytojos ir auklėtojos pareigas. Ji yra pilietiškai aktyvi, jei auklėja savo vaikus, idant šie užaugtų gerais žmonėmis. Ji išreiškia savo pilietiškumą, jei eina balsuoti, kad ir kurią partiją pasirinktų. Moksleiviams, kuriuos ji auklėja, veikiausiai taip pat daug geresnis pilietiškumo pavyzdys yra gerai išdėstyta pamoka, meilė savo tiesioginiam darbui nei pilietiškumo „agitacijos“ skleidimas pamokos metu. Nes moksleivių pilietinė pareiga – gerai mokytis. Čia tarsi savaime peršasi filme „Šuns širdis“ profesorius Preo-

bražensko ištarti žodžiai apie suirutę porevoliucinėje Rusijoje, jam girdint nenutylančias kaimynystėje išikūrusio ir nuolat posėdžiaujančio proletariato giesmes: „Jei aš ne operuočiau, o kas vakarą dainuočiau choras, tai ir būtų suirutė“.

Žinoma, Lietuvoje šiandien kalbama ne apie šalies suirutę, o apie pilietinės visuomenės silpnumą, žmonių teisių nepaisymą. Tačiau tiesa veikiausiai yra ta pati: pilietinės visuomenės silpnumas sąlygoja ir tai, kad kovojant už teises, labai mažai dėmesio skiriama pareigoms. Nepatenkinti dėl to, kas vyksta, žmonės jau šiandien yra linkę kaltę versti „visuomenei“ ar „valdžiai“, nepasitikėti aplinka, kurioje gyvena, būti reiklūs kitų atžvilgiu ir nepaisyti pareigų, kurias vien jie patys privalo atlikti.

Lietuviškoje demokratinėje aplinkoje pilietinės organizacijos ir sąjūdžiai tarsi perima pilietinio aktyvumo funkciją iš pačių piliečių. Dėl įtakos ir atstovavimo jos tiesiogiai ir netiesiogiai ima konkuruoti su demokratiškai išrinktais piliečių atstovais. Paradoksaliau, bet didėjant pasitikėjimui pilietinėmis visuomeninės organizacijomis ir aktyviai veikiančiais visuomenės teisių gynėjais, turėtų silpnėti reiklumas konkrečioms išrinktiems politikams ir politinėms partijoms, kurie turi realią įtaką priimant sprendimus. Pilietinės visuomeninės organizacijos ir sambūriai ima varžytis su valdžioje esančiomis politinėmis partijomis ar grupėmis, nors vienintelis dalykas, už kurį jos atsako, yra „pilietinė visuomenė“.

Iš tiesų nemažai veiklų, kurių imasi pilietinės visuomenės aktyvistai, išlieka politinės kovos lauke. Raginimas burtis „pilietiškai aktyvioms“ bendruomenėms šiame kontekste iš tiesų reiškia raginimą burtis politiškai aiškiai angažuotoms grupėms. Neatsitiktinai aktyvių diskusijų apie pilietinę visuomenę Lietuvoje kontekste atsiranda partija, kelianti „pilietinės demokratijos“ tikslus. „Pilietinė demokratija“ politine kalba reiškia „sviestą sviestuotą“, nes ir pirmokui

aišku, kad demokratija, kitokia nei pilietinė, nebūtų vien savo pačios iškalba. Vis dėlto partijos tokiu pavadinimu sukūrimo faktas patvirtina, kad „pilietinė visuomenė“ Lietuvoje šiandien ima reikšti specifinę kovingo veikimo demokratijos ribose ideologiją. „Pilietinė visuomenė“ vis labiau tampa politinės ir partinės kovos vertybe ar šūkiu, prarandančiu aiškios turinys ir ribas.

Šiandien sunku įsivaizduoti, kad pilietinės organizacijos, gerbdamos piliečių teises, ragintų juos kuo aktyviau dalyvauti būsimuose rinkimuose, kad ir koks būtų jų konkretus pasirinkimas. Daug labiau jos bus linkusios nurodyti, už kurias partijas balsuoti, pagal tai, kaip jos atitinka jų keliamus tikslus, „pilietinės visuomenės“ kūrimą. Visi piliečiai, priėmę kitokius sprendimus, veikiausiai būtų įrašyti į „nepilietiškųjų“ kategoriją.

Saulius Spurga („Niurgzlių nacija“, in: *www.omni.lt*, 2006 07 31) atkreipia dėmesį, kad esame labai kritiški „savo bendrapiliečiams, savo klimatui, apskritai savai geografinei platumai“. Jis nurodo, kad šis kritiškumas jau yra tapęs manija ir savigriova, rodo savigarbos praradimą. Galima pratęsti, kad savigarbos praradimą lydi nusišlydimas demokratijos mechanizmais, pačia pilietine visuomene ir kokių nors išsivadavimo iš Lietuvos formų paieška. Dabar vyraujantis kritiškumas, net hiperkritiškumas pilietinės visuomenės modelis situaciją ne keičia, o ją dar labiau aštrina. Jei kada nors imtume pasitikėti demokratija, tegul ir labai šlubuojančia, tai suprastume, kad kasdienis pilietiškumas reiškia gerai atlikti savo pareigas, nemeluoti, nebūti dviveidžiui rūpintis artimaisiais, eiti balsuoti, t. y. daryti viską, kad demokratinė tvarka išliktų ir stiprėtų, kad visuomeninė aplinka taptų saugesnė ir čia būtų malonu gyventi. Šiuo metu, kai „pilietinė visuomenė“ linkstama suprasti kaip rezistencija esamai tvarkai, iš tiesų telieka kurti alternatyvias pasitikėjimo demokratija ir žmogumi erdves, esančias anapus maištingojo pilietiškumo ribų. ☒

PIGIAU, DAUGIAU, GREIČIAU

Masinė gyvenamoji statyba ir modernizmo kanonai

Marija Drėmaitė

„Sukonstruota laimė“¹ – taip vadinosi 2004 m. Taline vykusio konferencija, kurioje buvo nagrinėjama gyvenamoji aplinka Šaltojo karo metais. Konferencija suteikė galimybę pažvelgti į vietinį sovietmečio palikimą Europos pokarinių architektūrinių programų ir utopijų kontekste, ir pakoregavo tradicinį įsitikinimą, kad pilkieji gelžbetonio blokų rajonai yra išskirtinis socialistinės Rytų Europos palikimas. Vis daugiau sovietmetį tyrinėjančių autorių pastebi, kad socialistinis urbanizmas buvo ne savitas ideologinis reiškinys, atsietas nuo likusio pasaulio miesto planavimo idėjų, o integrali modernistinės urbanizacijos proceso dalis.

Plačiau pažvelgę į pokarinės Europos gyvenamosios architektūros tendencijas, pamatysime, kad skirtumai tarp Rytų ir Vakarų buvo kur kas mažesni nei įprasta manyti, o industrinis masinės namų statybos metodas Vakaruose paliko tokią pat unifikuotos, standartizuotos ir beveidės architektūros aplinką, gryniausią ir skurdžiausią fazę pasiekusią septintame dešimtmetyje. „Kapitalistinėse“ šalyse ne mažiau nei Sovietų Sąjungoje buvo akcentuojama ne tik praktiškoji (pigiau, daugiau, greičiau) bet ir ideologinė (socialinės lygybės, bendruomeniškumo) masinių gyvenamųjų namų statybos pusė. Tiesa, reikia pripažinti, kad sovietinių ideologų tikslas buvo „aukštesnis“ – visiškai ištrinti socialinius skirtumus.

Nepaisant ideologinio pasidalijimo, į septinto dešimtmečio Europos gyvenamąją architektūrą galime žvelgti kaip į modernistinę laimės iliuziją – utopinę estetinę, ideologinę ir utilitarinę gerovės programą. Pokario Europoje abi sistemos aiškiai ir užsibrėžtai vykdė tokias modernizacijos ir gerovės programas, pasižymėjusias staigia industrializacija, racionaliu planavimu, augimo ir progreso filosofija, masine gamyba bei statyba. Tai gi surenkamosios architektūros triumfą sieti vien tik su sovietine ideologija būtų pernelyg trumparegiška. Tradicinį stambiaplakščių namų arealą „nuo Baltijos

---

MARIJA DRĖMAITĖ (g. 1971) – architektūros istorikė, hum. m. dr. (2006). VU Istorijos fakulteto lektorė, Kultūros paveldo centro specialistė. Skelbiamas straipsnis parengtas dalyvaujant tarptautiniame projekte „Pramonė ir modernizmas“.

---

iki Vladivostoko“ architektūros istorikas Jeanas-Louis Cohenas apibrėžė tiksliau: „nuo Atlanto iki Ramiojo vandenyno“². Šiame straipsnyje norėtuši palyginti sovietinę gyvenamąją statybą su tokiais pat socialinių reformų įkvėptais vakarietiško modernizmo pavyzdžiais ir pateikti nuomonę, kad ideologiškai į socialistinę gyvenamąją architektūrą reikėtų žvelgti kaip į įvairių XX a. modernizmo architektūros principų mutaciją, o ne tik kaip į „išskirtinę sovietinės propagandos mašiną, siekusią suformuoti naują tarybinį žmogų“³.

MASINĖ NAMŲ STATYBA: GEROVĖS PROGRAMOS ABIPUS GELEŽINĖS UŽDANGOS

Galima pastebėti, kad pokarinės „aprūpinimo butais“ programos buvo neatsiejamos nuo politinių procesų. Ir socialistiniame bloke, ir Vakaruose, kur Marshallo plano ekonominės pagalbos ranką ištiesė JAV, pokarinės miestų atstatymo ir aprūpinimo butais programos buvo svarus *politinis įrankis*. Jei „soclageryje“ industrinis statybos metodas turėjo padėti „greičiau pastatyti komunizmą“, tai Vakarų Europoje masinė butų statyba buvo svarbi „gerovės“ valstybės kūrimo dalis.

Ryškesniau pavyzdžiu laikytina pokario Švedija, kur, valdžioje išsitvirtinus socialdemokratams (1947), buvo paskelbta nauja socialinė ir egalitarinė butų politika, žadanti žemas pajamas turinčioms šeimoms (visų pirma darbininkų) suteikti tokias pat modernias ir patogias gyvenimo sąlygas, kokias turėjo pasiturintys gyventojų sluoksniai⁴.

Naujajį aprūpinimo butais planą patvirtino 1947 m. statybos įstatymas, nustatęs vietinės valdžios monopo-

¹ *Constructed Happiness: Domestic Environment in the Cold War Era*, eds. M. Kalm, I. Ruudi, (Estonian Academy of Arts Proceedings, 16), Tallinn, 2005.

² Cohen, J.-L., „Reflections on the Cold War“, in: *Constructed Happiness*, p. 278.

³ Žr. Ojari, T., „Floor Space: The Modernist Residential Housing Ideology in Mustamae“, in: *Kunstiteaduslikke Uurimusi / Studies on Art and Architecture*, Tallin, 2004, Nr. 2 (13), p. 66.

⁴ Poom, J., „Housing Policy in Sweden 1945–2000“, in: *Constructed Happiness*, p. 238.

lį priimant statybos sprendimus⁵. Gyvenimo standartas jame buvo kruopščiai detalizuotas: reglamentuotos virtuvės ir vonios normos, sieninių spintų skaičius, standartizuoti baldai bei techniniai matmenys. Tokie drastiški apribojimai leido iki minimumo sumažinti buto kainą ir šiuolaikinės gyvenimo sąlygos iš tiesų

1960 metų statybos stambiaplokštis namas Elektrėnuose. 2004. Marijos Drėmaitės nuotrauka

tapo prieinamos kiekvienam, tačiau tuomet iškilo tokių butų trūkumo problema.

1964 m. Švedijos vyriausybė paskelbė dar platesnę aprūpinimo butais programą, žinomą kaip „Vieno milijono butų programa“⁶. Pažadai, padėję socialdemokratams laimėti rinkimus, tapo galvos skausmu vietinei valdžiai, kadangi praktiškai rodėsi neįgyvendinami. Problema turėjo išspręsti gyvenamosios statybos industrializacija. Greitis, standartizacija ir surenkamųjų elementų tipai eliminavo bet kokius vietinės architektūros bruožus; skurdi tapo gamtinė aplinka, kadangi greičiausia ir patogiausia buvo statyti lygaus reljefo plynėse; kaštų mažinimas lėmė kokybės nuosmukį, o kai kuriais atvejais netgi kenksmingų sveikatai medžiagų panaudojimą, tačiau po dešimties metų programa buvo įgyvendinta⁷.

Panašią gyvenamosios statybos vystymo programą

⁵ *Ibid.*, p. 240.

⁶ Buvo pažadėta per artimiausius 10 metų pastatyti vieną milijoną modernių butų; žr. *Ibid.*, p. 242.

⁷ *Ibid.*, p. 244.

⁸ Bundgaard, C., „Repetition versus Montage: Prefabricated Industrialized Building of the 1960s – in the Light of the „New Industrialization““, in: *Universal versus Individual: The Architecture of the 1960's*, Conference proceedings, Alvar Aalto academy, 2002, p. 11.

⁹ 1955–1960 m. jie suprojektavo apie 30 000–40 000 butų Prancū-

1947 m. paskelbė ir Danijos vyriausybė. 1946 m. šalyje buvo paskaičiuotas maždaug 50 000 butų trūkumas; trūko statybinių medžiagų ir kvalifikuotų darbininkų. Problema išspręsti turėjo naujai įsteigtos Namų ministerijos 1960 m. suformuluota „Montavimo programa“ (surenkamųjų standartinių gelžbetonio detalių namų statybos planas), pradėjusi pilkų daugiaaukščių statybą Kopenhagos priemiesčiuose⁸.

1961–1974 m. ir Suomijoje žymi buvo laikotarpį gyvenamojoje statyboje. Pusę gyvenamosios statybos sudarė padidinto aukštingumo stambiaplokščiai surenkamieji namai, o ketvirtį – monolitinių konstrukcijų.

Kitose Vakarų šalyse tuo metu taip pat pastebimos stambios valstybinės investicijos į socialines statybas. Prancūzijos vyriausybė pagal 1955–1962 m. programą *Opération Million* pastatydino kelis tūkstančius pigių butų Paryžiaus ir Marselio priemiesčiuose. Surenkamojo gelžbetonio blokų rajonus (kurių žymiausias – *Bobigny* priemiestis Paryžiuje) projek-

tavo aktyvūs architektai modernistai – grupė Candilis-Josic-Woods, padariusi didžiausią įtaką formuojant pokarines Prancūzijos socialinių butų statybas⁹. Socialines statybas Belgijoje liudija modernistinis daugiaaukščių namų gyvenamasis kvartalas *Heysel* Briuselyje (architektas Renaatas Braemas, 1957–1963)¹⁰.

1964–1970 m. Didžiosios Britanijos ministras pirminkas Haroldas Wilsonas taip pat žadėjo „technologinės revoliucijos kaitroje“ nukalti naująją Britaniją¹¹. Tiesa, Didžiojoje Britanijoje surenkamųjų namų statyba niekada nepasiekė tokio masto kaip Prancūzijoje, Švedijoje ar Rytų bloke, tačiau septintame dešimtmetyje net ketvirtadalį Didžiosios Britanijos statybų sudarė socialiniai butai, kuriuos finansavo valstybė, o aštuntame dešimtmetyje net 41% gyvenamųjų pastatų buvo iš surenkamųjų sistemų, daugiausia gelžbetonio plokščių¹². Didžioji dalis surenkamųjų sistemų Didžio-

zijoje; žr. http://housingprototypes.org/project?File_No=fra022, [2006 07 18].

¹⁰ Heynen, H., „The Jargon of Authenticity: Modernism and Its (Non)political Position“, in: *Constructed Happiness*, p. 22.

¹¹ Ward, S. V., *Planning the Twentieth Century City: The Advanced Capitalist World*, Chichester, 2002, p. 238.

¹² Tačiau po 1976 m., valstybei nustojus dotuoti socialines statybas, tokios sistemos beveik išnyko; žr. Forty, A., „Cold War Concrete“, in: *Constructed Happiness*, p. 38.

joje Britanijoje buvo importinės – pirktos iš prancūzų (*Setra, Camus*) ar švedų.

1954–1956 m. ir Sovietų Sąjungoje buvo paskelbta savotiška „gerovės“ valstybės programa – komunizmo statyba, „pajungiant“ technikos progresą pramonėje¹³. Reikšmingas posūkis architektūroje buvo žymioji Chruščiovo kalba Visasajunginiame architektų, inžinierių ir statybininkų pasitarime 1954 m. gruodį¹⁴. Kalboje, trukusioje daugiau nei dvi valandas, buvo kritikuojamas ryškus tipinio projektavimo atsilikimas, masinėje statyboje vyraujantis individualus projektavimas, nepakankamas architektų dėmesys patogumams ir pastatų ekonomiškumui. Adrianas Forty pastebi, kad tai, ko gero, vienintelis atvejis XX a. istorijoje, kad politikas – valstybės galva – skirtų tokį nuoseklų ir konkretų dėmesį architektūros kritikai ir sukeltų tokio masto politinį rezonansą¹⁵. Lemtingais tapo žodžiai: „Mes ne prieš grožį, mes – prieš perteklių (nesaikingumą)“¹⁶. Pareiškta, kad socialistinei architektūrai turi būti būdingas paprastumas, formos griežtumas ir sprendimų ekonomiškumas.

Pagrindinė vadovo kalbos mintis buvo statybos proceso spartinimas ir piginimas. Tai liudija 1954 m. SSKP CK ir SSRS MT nutarimas „Dėl surenkamųjų statybinių gelžbetonio konstrukcijų ir detalių gamybos tobulinimo“, kuris lėmė visišką statybų industrializavimą, visuotinį surenkamųjų gelžbetoninių konstrukcijų ir detalių (blokų, panelių) panaudojimą statyboje, masinį tipinį projektavimą ir statybų pavertimą surinkimo-montavimo aikštelėmis. Vėlesni buvo 1955 m. nutarimai „Dėl statybų tolesnio industrializavimo, kokybės gerinimo ir kainos sumažinimo priemonių“ ir garsusis „Dėl nesaikingumų pašalinimo statyboje ir architektūroje“, įteisino socialistinio realizmo neoklasikinės architektūros mirtį.

Komunistų partijos pažadą kiekvieną šeimą aprūpinti nuosavu butu turėjo išspręsti 1957 m. priimtas nutarimas „Dėl gyvenamosios statybos SSRS išvystymo“. Chruščiovo iniciatyva į Prancūziją buvo išsiųsti ekspertai, kurie, išstudijavę surenkamųjų gelžbetonio blokų sistemas, išigijo *Camus* sistemą¹⁷. Pirmąją daugiabučių seriją 1956 m. suprojektavo SSRS statybos ir architektūros akademija ir visasajunginio projektavimo instituto *Gorstroiprojekt* architektai¹⁸. Per dešimt metų visa sovietinė statybos pramonė buvo pertvarkyta į vientisą sistemą, kurios pavydėtų bet koks Vakarų ekonomistas: nepertraukiamai lyg konvejerėje buvo gaminamos identiškos standarti-

zuotos detalės, vieninteliu metodu surenkami identiški namai, visą gamybą kontroliavo viena organizacija, įdarbinusi iki 13 mln. žmonių.

MAŽAGABARITINĖ LAIMĖ MIKRORAJONE – MODERNIZMO UTOPIJOS

Aptariant gyvenamųjų namų industrializaciją, verta panagrinėti dar kelis su vakarietišku modernizmu susijusius aspektus. Svarbu pažymėti, kad modernistinių planavimą ir butų statybos programas skatino ne tik politikai, bet ir architektai funkcionalistai. Juk politikai patys nebraižė planų ir fasadų, nekonstravo namų – vizualinį savo skelbiamų utopijų projektą jie pasiskolino iš prieškarinio architektų modernistų manifestų, kuriuose buvo akcentuojami siekiai sukurti lygesnę, teisingesnę ir emancipuotą visuomenę, kurioje kolektyviškumas ir anonimiškumas būtų svarbesni nei individualumas ir privatumas. Chruščiovo retorika buvo identiška modernistų manifestams: pasmerktas susižavėjimas išorine architektūros puse, dekoratyvinis perteklius, nekritisinis požiūris į istorinį palikimą, architektūrinių pavyzdžių archaizmas ir architektūros mokslo atsilikimas, kurie „neatsako mūsų liaudies interesams ir išlaiko senus pergyvenimus žmonių sąmonėje“¹⁹.

Reikia prisiminti, kad didžioji dalis prieškarinio Europos architektų modernistų – vieni radikalesni, kiti nuosaikesni – buvo aiškiai kairiųjų pažiūrų, o į architektūrą žvelgė kaip į mūsų lauką ar nuolatinę kovą prieš „buržuazijos išmislus“ ir už savo egalitarinius idealus. Būtent Tarptautiniai moderniosios architektūros kongresai (CIAM)²⁰ suformulavo ir paviešino ideologinę bei estetinę masinės gyvenamosios statybos pusę – tai *Existenzminimum*, surenkamųjų namų tipai, statybos spartinimo ir industrializavimo idėjos ir funkcionalus miestų planavimas.

Jau pačioje pirmojoje CIAM La Sarrazo deklaracijoje (1928) modernistai teigė, kad architektūra yra neatsiejama ekonominių procesų dalis, o ekonominis efektyvumas reiškia gamybą, reikalaujančią mažiausių darbo sąnaudų: „Efektyviausias gamybos metodas yra racionalizacija ir standartizacija tiek moderniojoje architektūroje (konceptija), tiek ir statybos industrializacijoje (realizacija). Siekiant šio efektyvumo, architektūroje privalu įvykdyti trijų pakopų programą: supaprastinti darbo metodus statybos aikštelėje ir fabrike; supaprastinti surinkimo metodus, kad juos galėtų atlikti nekvalifikuota darbo jėga, vadovaujant keliems techni-

¹³ Vseobščaja istorija architektury, t. 2, red. B. Michailov, Moskva, 1963, p. 580.

¹⁴ Adrianas Forty nurodo, kad kalbą Chruščioviui rašė architektas Georgijus Gradovas, vėliau paskirtas Industrinių pastatų projektavimo ir tyrimo instituto vadovu Maskvoje.

¹⁵ Forty, A., *op. cit.*, p. 32.

¹⁶ Vaga, V., *Pamiatniki architektury Estonii*, Leningrad, 1980, p. 151.

¹⁷ Forty, A., *op. cit.*, p. 34.

¹⁸ Ojari, T., *op. cit.*, p. 67.

¹⁹ Iš antrojo tarybinių architektų suvažiavimo, 1955, in: LCVA, K. Šešgelio fondas, f. R-370, a. 1, b. 45.

²⁰ *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne* (1928–1956).

kams; supaprastinti užsakovo/gyventojų poreikius atsižvelgiant į naujas socialinio gyvenimo sąlygas, t. y. sumažinti savo poreikius taip, kad atsirastų galimybė pagaminti daugiau, ir suteikti galimybę patenkinti didesnio skaičiaus poreikius²¹. Žodžiu, jau šiame manifeste buvo užkoduota gyvenamosios statybos industrializacija ir elementari socialistinės lygiavos logika, kad sumažinus poreikius (pigiau), moderniais butais bus galima aprūpinti visus (daugiau). Ypatingos įtakos pokario architektūrai ir urbanistikai turėjo 1928–1933 m. vykę CIAM kongresai „Minimalus būstas“, „Racionalūs statybos būdai“ ir „Funkcionalusis miestas“.

Apskritai daugiabučiuose namuose miesto žmonės gyveno ne vieną šimtmetį, tačiau pokarinių socialinių statybų bruožu tapo būtent *mažagabaritinis butas*, savo „tobula“ išraišką pasiekęs sovietinėse *chruščiovkėse*. Norint įsitikinti, kad „mažagabaritinis“ nebuvo sovietinių ideologų išradimas, jo ištakų reikėtų ieškoti 1923–1927 m. *Bauhauso* eksperimentuose kuriant minimalų butą su standartiniais baldais ar Walterio Gropiuso suprojektuotuose serijiniuose namuose. Savo tarptautinę reikšmę minimalaus būsto idėja įgavo po antrojo CIAM kongreso Frankfurte prie Maino (1929), kurį sukviėtė vokiečių urbanistas Ernstas May'us, pagarsėjęs pigios gyvenamosios statybos darbininkams projektuotojas ir propaguotojas. Jis perskaitė pagrindinį kongreso pranešimą apie pigius būstus (*Die Wohnung für das Existenzminimum*), demonstravo tokių projektų albumą, kuris vėliau (1930) Štutgarte buvo išleistas atskiru leidiniu tuo pačiu pavadinimu²². May'aus pasiekimai buvo stulbinami – 1925–1930 m., dirbdamas vyriausiuoju Frankfurto architektu, jis pastatydino apie 15 000 butų priemiesčiuose, supaprastino projektavimą, įdiegė surenkamosios statybos būdą, suformulavo savo idealistinę *Existenzminimum* programą, pagal kurią nedideliuose butuose buvo logiškai ir sumaniai išdėstytos sieninės spintos, sulankstomos lovos ir iki laboratorinio tikslumo ištobulinta mažytė virtuvė, architektūros ir dizaino istorijoje žinoma kaip *Frankfurter Küche*²³.

Sovietinėje sistemoje butų standartus reglamentavo garsieji SNIp'ai – 1954 m. patvirtintos statybos taisyklės ir normos, kurios buvo labai retai atnaujinamos (1962, 1971 m.). Pavyzdžiui, vienam gyventojui buvo nustatyta 9 m² gyvenamojo ploto norma, tipinė virtuvė buvo 6 m² ploto, sujungta su tualetu vonia – 3,5 m². „Standartinės šeimos“ tipą ir poreikius 1958 m. apibūdino architektas Jokūbas Peras: „pastebėta, kad dažniausiai pasitaiko šeima su 1–3 vaikais ir 1–2 artimais

gimainaičiais. [...] Keturių asmenų šeimai pakanka dviejų kambarių buto, kurio mažiausias gyvenamasis plotas 25–27 kvadratiniai metrai ir bendras gyvenamasis kambarys ne mažesnis kaip 15–16 kvadratinų metrų. Kai šeima susideda iš 5-7 asmenų, galima kalbėti tik apie trijų kambarių butą. Dėl to daugiausia masinėje statyboje mūsų respublikos miestuose turėtų būti 2 ir 3 kambarių butų“²⁴. Taip pat buvo nustatyta, kad pagal higienos reikalavimus gyvenamosioms patalpoms pakanka 2,5–2,7 m aukščio. Šie skaičiai laikytini tikraja ir gryniausia minimalizmo ir funkcionalizmo architektūroje išraiška, leidžiančia suprasti, kodėl sovietinėje visuomenėje šeimos gerovė buvo pradėta matuoti gyvenamojo ploto kvadratiniais metrais.

Jei mažas butas tapo būdingu socialinės gyvenamosios statybos bruožu, tai susiformavo ir *būdingi gyvenamųjų namų tipai*. Trečiajame CIAM kongrese „Racionalūs statybos būdai“ (1930) buvo diskutuojama klausimu, kokius gyvenamuosius namus tikslingiausia statyti, ekonomiškai efektyviausiais buvo pripažinti daugiaaukščiai daugiabučiai. Galima tik paklausti, kodėl, esant tokiai XX a. architektūros įvairovei ir techninių sprendimų gausybei, tiek Rytuose, tiek ir Vakaruose įsivyravo du stambiaplokščių gyvenamųjų namų tipai: horizontalus stačiakampis blokas ir vertikalus taškinis bokštas. Pirmąjį sudarė sublokuotos sekcijos su įvairiais laiptinių sprendimais; jų aukščio diapazonas 4–15 aukštų. Keturių ir penkių aukštų tipas buvo pripažintas kaip ekonomiškiausias daugiaaukštis nereikalaujantis lifto, pavyzdžiui, SSRS masinėje statyboje įsigalėjo penkiaaukščiai. Bokštiniame name butai buvo išdėstomi aplink centrinę laiptinę, liftų bloką ir instaliacinę šachtą; jų aukščio diapazonas iki 30 aukštų²⁵. Tokie namai iš pradžių buvo numatyti viengungiams arba mažaišeimiams. Architektūros sociologijos tyrimai nustatė, kad vienišesni žmonės turėtų būti sutelkiami į didesnius „blokų“. Žymiausiu „bokštu“ socialinės statybos istorijoje tapo 22 aukštų Rytų Londono daugiabutis *Ronan Point*, liūdnei pagarsėjęs sprogus dujoms aštuonioliktame aukšte, kai sprogo banga išnešė visą plokštę ir užmušė keturis žmones²⁶. Šis plačiai žiniasklaidoje nušviestas įvykis po 1968 m. pristabdė bokštinių namų statybą, o ir apskritai kartais architektūros istorijoje minimas kaip „stambiaplokštės laimės“ eros pabaiga.

Vėlesni modernistų kongresai sutelkė dėmesį į urbanistiką ir racionalų miestų planavimą. Ketvirtajame CIAM kongrese „Funkcionalusis miestas“ (1933) jau šiek tiek bendresniais bruožais, bet vis dar dogmatiš-

²¹ Frampton, K., *Modern Architecture: A critical history*, London, 1992, p. 269.

²² Plačiau apie CIAM kongresus žr. Vanagas, J., *Miesto teorija*, Vilnius, 2003, p. 88–91.

²³ Frampton, K., *op. cit.*, p. 138.

²⁴ Peras, J., *Daugiabutis gyvenamasis namas*, Vilnius, 1958, p. 20.

²⁵ Plačiau apie pastatų tipus žr. Gerdvilis, V., „Rytų-Vakarų opozicija projektuojant daugiabučius pastatus“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2005, t. 29, Nr. 3, p. 125–130.

²⁶ Ward, S. V., *op. cit.*, p. 242.

kai buvo išdėstytos pamatinės miesto funkcijos (gyvenimas, darbas, laisvalaikis ir transportas) ir jų atskyrimas žaliosiomis juostomis, taigi griežtas funkcinis zonavimas ir vienas gyvenamojo namo tipas – aukšti, erdviuose sklypuose laisvai išdėstyti gyvenamieji blokai. Šis dokumentas, žinomas kaip „Atėnų chartija“, tapo labiausiai cituojamu dokumentu per visą urbanistikos istoriją²⁷, o 1947 m. išleista jo angliška versija tapo vyraujanti politikų kalbose ir padarė didžiausią įtaką pokario urbanistikai.

Demografiniai pokyčiai ir masinis kaimo gyventojų kraustymasis į miestą, būdingas šešto septinto dešimtmečio Europai skatino vietos politikus ieškoti naujų erdvių gyvenamųjų namų kompleksams. Miesto plėtros pavyzdžiu daugeliui Europos valstybių tapo Anglija ir jos „Naujųjų miestų įstatymas“, turėjęs išspręsti neįtikėtinais tempais augančio Londono „nukrovimą“ į „miestus-palydovus“²⁸. Tokios gyvenvietės centre buvo sutelkti visuomeniniai kultūriniai, administraciniai ir komerciniai pastatai, aplink kuriuos žaliuosiuose plotuose buvo laisvai išdėstomi gyvenamieji daugiaaukščiai ir nedidelės įmonės; su centru gyvenvietę jungė modernios viešojo transporto sistemos. „Miesto-palydovo“ principu buvo suprojektuoti ir architektūrinuose žurnaluose garbingą vietą užėmė modernistinis Stokholmo priemiestis Vällingby (pradėtas 1953, vyr. architektas Svenas Markeliusas) ir Tapiola netoli Helsinkio (pradėta 1953, vyr. architektas Aarne Ervi).

1960-ieji tapo lūžio metais ir sovietinėje urbanistikoje. Naujieji miestų planavimo metodai buvo pristatyti 1958 m. Maskvoje įvykusiame tarptautinės architektų sąjungos kongrese, nagrinėjusiame miestų rekonstrukcijos klausimus. Kongrese pristatyta „miestų-palydovų“ idėja netruko prigyti

²⁷ Vanagas, J., *op. cit.*, p. 89.

²⁸ *New Towns Act* (1946), pagal kurį iki 1960 m. aplink Londoną buvo pastatyta apie 20 modernistinių miestų-palydovų; iš jų žinomiausias Harlow naujasis miestas (pradėtas 1947, vyr. architektas Frederickas Gibberdas). Savo ruožtu ši angliška praktika buvo perimta iš amerikietišku priemiesčio bendruomenių gyvenviečių, kur 5000–10000 gyventojų dydžio miestelis buvo formuojamas aplink pradinę mokyklą ir buitinių paslaugų kompleksus.

²⁹ Minkevičius, J., *Naujoji Tarybų Lietuvos architektūra*, Vilnius, 1964, p. 5.

SSRS. Naujieji gyvenamieji namai pradėti grupuoti į didelius, funkcinėmis zonomis suskirstytus mikrorajonus (iki 9000–12000 gyventojų), kuriuose numatomos visos reikalingos kultūrinio ir buitinio aptarnavimo įstaigos²⁹. Griežtą ašinių stalinistinių miestų planavimą pakeitė laisvas pastatų išdėstymas, nereguliarus gatvių tinklas; daugiau dėmesio skirta natūraliam reljefui ir želdiniams įkomponuoti. Suplakus į vieną prieškarines avangardines urbanistines funkcinio zonavimo idėjas ir iš „miestų-palydovų“ perimtą miesto-sodo principą, buvo suformuotas ilgametis ir vienintelis socialistinių miestų plėtros modelis – mikrorajonas.

Naujosios urbanistinės idėjos buvo sėkmingai įgyvendinamos statant pavyzdinius darbininkų miestelius, pavyzdžiui, Plavino hidroelektrinės ant Dauguvos upės darbininkų miestą Stučką (dabar Aizkrauklė) Latvijoje, ir, be abejo, socialistinės industrializacijos ir modernaus gyvenimo vitriną – Elektrėnus.

Pastarasis miestas išaugo 1960-aisias kaip grandiozinio energetinio projekto – Valstybinės rajoninės elektros stoties (VRES) – darbuotojų gyvenvietė-palydovas, nutolęs nuo elektrinės 1,5 km. Energetikų gyvenvietę projektavo Vilniaus miestų statybos projektavimo instituto architektai Birutė Kasperavičienė ir Kęstutis Bučas, statė Vilniaus statybos trestas. Miesto planinės struktūros pagrindą sudarė trys žiedu susijungiančios gatvės. Svarbiausia – vakarinė gatvė, apie ją išdėstyti visuomeniniai pastatai sudarė miesto centrą. Kaip

Liepojos priemiestis Karosta (buv. Karinis miestelis).
2005. Marijos Drėmaitės nuotrauka

būdinga naujiesiems socialistiniams miestams, centre buvo sutelktas administracinių, kultūrinių ir buitinių aptarnavimo pastatų kompleksas: vaikų lopšeliai-darželiai, mokykla ir technikumai; kultūros namai su kino teatru; universalinė parduotuvė, maisto prekių parduotuvė, valgykla ir buitinių paslaugų kompleksas; viešbutis; sporto kompleksas; poliklinika ir atokiau stovinti ligoninė. Daugelis visuomeninių pastatų Elektrėnuose irgi buvo pastatyti pagal tipinius projektus, tačiau reikia išskirti architekto L. Mardoso suprojektuotą modernistinę 964 vietų karkasinės konstrukcijos vidurinę mokyklą (plg. Aarnevalkea mokyklą Tapioloje, Suomija, 1957), už kurią 1962 m. autorius buvo apdovanotas SSRS jaunųjų architektų darbų apžiūroje (o mokyklos projektas tapo tipiniu)³⁰. Palei šalutines gatves buvo išdėstyti gyvenamieji namai. Aštuoniolikoje keturaukščių po 64 mažagabaritinius butus ir keliuose devynaukščiuose numatyta apgyvendinti apie 4000 žmonių. Vieni pirmųjų³¹ Lietuvoje surenkamieji stambiaplokščiai namai buvo pagaminti Vilniaus gelžbetoninių konstrukcijų kombinate ir sumontuoti vietoje. Keturių ir penkių aukštų namai buvo orientuoti laisvai (laisvas planavimas – vienas svarbių modernistinio miesto principų), o devynaukščiai – meridianiška. Subtiliai reljefe įkomponuoti Elektrėnai tapo modernistinio pramoninio miesto pavyzdžiu daugeliui kitų respublikų projektuotojų.

Elektrėnų projektas būdingas daugeliui XX a. pokario Europos urbanistinių idėjų. Tai grynų modernizmo kanonų manifestacijos – tikėjimas, kad patogumai,

pakankamas kiekis saulės šviesos, erdvi žalia aplinka ir nauja architektūra iš tiesų padės žmonėms tapti laimingesniais. Taigi architekto kaip socialinio inžinieriaus vaidmuo miesto planavime buvo ypač svarbus, o funkcionalizmas apskritai tapo naujo ir geresnio gyvenimo simboliu. Nenuostabu, kad modernizmo principai rado idealią dirvą pokarinėje Sovietų Sąjungoje. Pokarinis statybų bumai, griežtas taupymas, išvystyta statybos pramonė ir privačios žemės nebuvimas lėmė, kad urbanistines idėjas Sovietų Sąjungoje architektai galėjo įgyvendinti kur kas išsamiau ir didesniais masteliais negu jų kolegos iš Vakarų.

ARCHITEKTAS IR TIPINIS PROJEKTAS: MASINĖS STATYBOS REFLEKSIJOS LIETUVOJE

Politinės reformos sovietinėje architektūroje dvejopai veikė vietinius architektus: viena vertus, standartizacija ir SNI' ai varžė kūrybinę mintį, skatino architektūrinės aplinkos suvienodėjimą, kita vertus, „atšilimas“ leido Lietuvos architektams projektuoti funkcionalistinius, vakarietišku žurnalų ir kelionių po draugiškas užsienio šalis įkvėptus pastatus. Po stalinistinio neoklasicizmo teroro modernizmas architektams tapo tikra kūrybine atgaiva – architektas Vytautas Čekanauskas prisimena, koki įspūdį 1959 m. kelionėje jam paliko pažintis su „nuostabia Suomijos architektūra“³².

Žinoma, modernizmas modernizmui nelygu – sovietmečio projektuotojus varžė siauras medžiagų pasirinkimas, matmenų standartai, o ir pats modernizmas mūsų šalyje buvo daugiau formalus ir nenuoseklus, įkvėptas įvairių užsienio žurnalų ir knygų. Sovietinės leidyklos išvertė Le Corbusier ir Aalto „raštus“, buvo galima įsigyti lenkiškų verstinių knygų, tačiau visa modernizmo architektūros filosofija nebuvo tokia svarbi kaip Vakaruose. Taip pat turėtume atskirti visuomeninių pastatų (individualų projektavimą) architektūrą ir urbanistinį plana-

Renovuotas daugiabutis Kopenhagos priemiestyje, pastatytas 1974 m. 2006. Marijos Drėmaitės nuotrauka

³⁰ *Ibid.*, p. 8.

³¹ Pirmasis penkių aukštų 80 butų stambiaplokštis gyvenamasis namas pagal SSRS projektavimo instituto *Giprostrojindustrija* seriją 1605-A buvo pastatytas 1959 m. Vilniuje, Partizanų (dab. Naugarduko) gatvėje.

³² Čekanauskas, V., „Čia mano namai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1984, Nr. 7, p. 15.

vimą nuo masinės gyvenamosios statybos, kuri buvo per šviesmetį nutolusi nuo architektūros meno.

Lietuvoje ižengimą į „išvystytą komunizmo statybos periodą“ liudijo 1958–1965 m. penkiuose statybos rajonuose Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje ir Panevėžyje rekonstruotos arba pastatytos naujos surenkamojo gelžbetonio įmonės; surenkamojo gelžbetonio gamyba padidėjo 3,5 karto³³. 1959–1964 m. Lietuvoje buvo pastatyta apie 2,5 mln. m² gyvenamojo ploto, 70 bendrojo lavinimosi mokyklų, 56 vaikų darželiai-lopšeliai, 20 gydymo įstaigų, 17 plačiaekranių kino teatrų ir daugybė kitų kultūrinių, buitinių, administracinių, sportinių ir gamybinių pastatų³⁴.

Nuo 1959 m. Vilniuje pradėti statyti 1605 serijos penkiaaukščiai stambiaplokščiai namai, sukurti naudojant 1–464 serijos projektą. Tai buvo standartiniai penkiaaukščiai dviejų tipų – 60 ir 80 butų – namai, kuriuose buvo daug pereinamų kambarių, bendrų su vonia sanitarinių mazgų. 1961 m. Vilniuje pradėti gaminti, o nuo 1962 m. statyti penkiaaukščiai pagal tipinius projektus 1–464–1LT ir 1–464–3LT, kuriuose vietoj balkonų buvo suprojektuotos lodžijos. 1967 m. pradėta statyti naujos serijos 1–464LI penkiaaukščius ir devynaukščius namus, kai kurie jų buvo laužytos konfigūracijos – pritaikyti reljefinėms vietovėms. Geriau buvo išplanuoti kambariai, erdvesnės virtuvės, įrengtos atskiros vonios ir tualetai. 1969 m. Vilniuje pradėti statyti pirmieji bokštiniai pastatai – dvylikaaukščiai (serija 1–464LI–51)³⁵.

Kalbant apie gyvenamųjų namų architektūrą, reikia pripažinti, kad tipinis projektavimas nebuvo laikomas prestižiniu. Tipiniai projektai labai greitai pasendavo techniškai ir morališkai. Jų autoriai praktiškai likdavo nežinomi visuomenei. Pasipiktinimą kėlė ir tai, kad tipiniai projektai, pagal kuriuos buvo statoma tik Lietuvoje, turėjo būti tikrinami Minske ir tvirtinami Maskvoje. Ir apskritai architektai tiesiog baidėsi sąvokos „tipinis“, kuri iš karto nuvertino projektavimo kūrybiškumo sampratą. Ketvirtajame visasąjunginiame architektų suvažiavime (1965) projektuotojai jau kritikavo tipinio projektavimo išsigimimą: „reikia kalbėti apie namų statybas pagal tipinius elementus, o ne pagal tipinius projektus. Tipiniai projektai gali būti pateisunami tik masinei statybai. Negalima viską tipizuoti. Tarp masinės ir unikalios statybos turi būti riba“³⁶.

Tiesa, Lietuvos architektai netaikė „nuogu“ tipinių

projektų visai beatodairiškai. Gausi polemika to meto profesinėje spaudoje rodo, kad „Miestprojekto“ tipinio projektavimo skyriuje buvo koreguojami, tobulinami standartiniai projektai, būta mėginimų sukurti gyvenamųjų namų serijas Pabaltijo šalims panaudojant būdingas vietas medžiagas. Buvo išdirbta patobulinta Lietuvai pritaikyta standartinių namų serija.

Lyginant su Rusijos dalies SSRS miestais, išryškėja mūsų mikrorajonų kompaktiškumas, pakankamai nedidelis mastelis, sėkmingai išspręstas reljefo ir žalumos įkomponavimas, mažosios architektūros formos – tai rodo, kad Lietuvos architektai daug dirbo, kad suteiktų standartiniams kumetynams bent šiek tiek orumo. Ilgametis „Miestprojekto“ tipinio projektavimo skyriaus vyr. architektas Bronius Krūminis džiaugėsi, kad „kai kitose respublikose architektai šalinosi masinės statybos ir iniciatyvą perėmė inžinieriai, pas mus gi į šį darbą ėjo gabiausi projektuotojai“³⁷, todėl buvo didžiuojamasi išskirtiniais Elektrėnų, Lazdynų ar Kalniečių urbanistiniais sprendimais.

Vakaruose visuomet didelę konkurenciją daugiabučiams sudarė individualus šeimos namas, simbolizavęs pokario visuomenės taikos ir atstatymo laikotarpį, šeimos ir privatumo vertybes³⁸. Ar būta alternatyvių gyvenamojo ploto sprendimų Sovietų Sąjungoje? Šioje šalyje reikėjo priklausyti išskirtinėms visuomenės grupėms, norint apsirūpinti netipine gyvenamąja erdve. „Pagerinto planavimo“³⁹, bet vis dėlto daugiabučiai, buvo skirti partinei nomenklatūrai arba privilegijuotoms žinyboms (pavyzdžiui, keturių aukštų Ministrų Tarybos namas ar šešių aukštų namas su liftu (abu A. Mickevičiaus gatvėje Žvėryne; namai M. K. Čiurlionio gatvės rajone). Svarbiausieji valdžios atstovai išiskurdavo individualiuose namuose Turniškėse. Nusipelnę meno ir mokslo veikėjai turėjo teisę pasistatyti individualų namą mieste (pavyzdžiui, Dailininkų sąjungos pirmininko Jono Kuzminskio namas Užupyje arba akademiko fiziko Adolfo Jucio namas Antakalnyje). Kūrybinės organizacijos taip pat turėjo galimybę išsiveržti už standarto rėmų. Stebina unikalus modernistinis penkių dviaukščių sublokuotų namų kompozitorių gyvenamasis kvartalas su Kompozitorių sąjungos pastatu Žvėryno pušyne (architektai Vytautas Brėdikis ir Vytautas Čekanauskas, pradėtas projektuoti 1959 m., pastatytas 1966 m.), kurio formas įkvėpė Suomijos modernioji architektūra. Vėliau ir dailininkų są-

³³ Aksomitas, A.; Sakalauskas, R., „Surenkamasis gelžbetonis – pagrindinė techninės pažangos statyboje kryptis“, in: *Statyba ir architektūra*, 1964, Nr. 10.

³⁴ Minkevičius, J., *op. cit.*

³⁵ Majauskas, K.; Barkauskas, V., „Projektavimo ir industrinės statybos sintezė – tolesnio gyvenamųjų namų statybos tobulinimo laidas“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1977, t. 5 (2), p. 5.

³⁶ Cibas, A., „Mintys ir problemos iš IV visasąjunginio architektų su-

važiavimo“, in: *Statyba ir architektūra*, 1965, Nr. 11.

³⁷ „Tas netipiškas tipinis projektavimas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1987, Nr. 2, p. 2–3.

³⁸ Crowley, D., „Domicide and Other Cold War Anxieties“, in: *Construted Happiness*, p. 46.

³⁹ Pagerintą planavimą reiškė daug didesnės virtuvės ir sanitariniai mazgai, kambarių skaičius, pagalbinės patalpos („tamsūs kambariukai“), daugiau balkonų, liftas ir panašūs „viršnorminiai“ dalykai.

jungai pavyko suorganizuoti „kūrybinių dirbtuvių su gyvenamaisiais butais“ statybas. Tuometinis Lietuvos architektų sąjungos pirmininkas Vaclovas Balčiūnas pripažino, kad „viskas, kas geriausiai padaryta, yra padaryta nusižengiant galiojantiems įstatymams, nesisikaitant su draudimais. Jeigu tų griežtų apribojimų būtų buvę mažiau, manom, mūsų pasiekimai būtų žymiai geresni“⁴⁰.

MASINĖS ARCHITEKTŪROS MIRTIS IR ATGIMIMAS?

Abiejų sistemų vyriausybines ir municipalines butų programas galima būtų laikyti sėkmingomis, jei (funkcionierių pavyzdžiu) skaičiuotume pastatytą gyvenamąjį plotą ir aprūpintų butais šeimų skaičių. Tačiau spartus gyvenamojo ploto augimas jokių būdu nereiškė jo kokybės ar estetikos gerėjimo.

Vakarų valstybėse pilkieji priemiesčiai netruko susilaukti kritikos dėl monotonijos, prastos techninės būklės, nepatogumo ir socialinių problemų... Sparčiai tirpo ir Chruščiovinio atšilimo optimizmas: kasmet vis labiau ryškėjo normuojamos architektūros vienodumas, trumparegiškas taupymas, iškreiptas tipinio projektavimo supratimas.

Urbanistinis funkcionalizmas, turėjęs padėti žmonėms sutaupyti laiko ir skirti jį rekreacijai, tapo, anot Jurgio Vanago, urbanistiniu kalėjimu, susidedančiu iš uždaros sistemos „būstas–darbovietė–poilsiavietė–susiėkimas“, iš kurio išsiveržti tapo didžiausiu ten gyvenančiojo noru. Kai vakariečiai ėmė masiškai kraustyti iš gelžbetoninių daugiaaukščių, užleisdami juos sparčiai gausėjantiems imigrantams, tuometiniai „sovietiniai“ miestiečiai tiesiog neturėjo kur kraustyti. Tiek vakarietišku, tiek sovietinių naujų miestų gyventojus kasdienė aplinka vertė bent jau savaitgaliais ieškoti prieglobsčio gamtoje – Švedijoje išpopuliarėjo užmiesčio sklypų su nedideliais vasarnamiais (apie 20 m² ploto) tradicija⁴¹, sovietinėje gyvensenoje sukles-

tėjo nuolat tobulinamas ir plečiamas kolektyvinio sodo namas; devinto dešimtmečio pabaigoje prasidėjo kaimo sodybų pirkimas. Taigi net ir aprūpinti „kolektyvine laime“, žmonės rinkosi individualų (kiek privatus galėjo būti poilsis kolektyviniame sode), nuosavą (nors ir nedidelį) ir apsuptą gamtos būstą. Visgi Vakaruose egzistavo daugybė surenkamųjų sistemų ir projektų, o socialistinėje erdvėje dominavo vienas ir nekintantis. Jei Vakaruose masinė statyba buvo orientuota į mažesnių pajamų (visų pirma darbininkų) visuomenės grupes, tai Sovietų Sąjungoje socialinės diferenciacijos praktiškai nebuvo. Jei Vakaruose gelžbetonio plokščių namai buvo tik palyginti trumpas eksperimentas, siejamas daugiausia su šeštu dešimtmečiu, tai socialistiniame pasaulyje ši statybos industrializacija buvo visuotinė ir negrįžtama.

Aštuntame devintame dešimtmetyje Vakarams iškilo klausimas: ką daryti su vis brangstančiais daugiabučiais – renovuoti ar griauti? Deja, didelės investicijos, skirtos gyvenamiesiems rajonams pagerinti, regeneruoti ir aplinkai tvarkyti nedavė laukto rezultato. Pasak Jaako Poomo, „visų nuostabai krūmai ir fasadų spalvinimas nepadidino laimės“⁴².

Formali modernizmo mirtis 1972 m. liepos 15 d.⁴³ Vakaruose yra siejama su daugiabučio Naujajame Orleane išsprogdinimu, kuris, pastatytas pagal visus modernizmo kanonus, tapo socialinių blogybių židiniu. Paradoksaliai, bet stambiaplokščių namų griovimas/sprogdinimas tapo tokiu pat sėkmingu politikų įrankiu, kaip ir jų statyba prieš kokius 30 metų – kai kuriose Vakarų šalyse vietiniai politikai lygiai taip pat žada griauti apleistus šešto dešimtmečio daugiabučius, kaip jų pirmtakai žadėjo juos statyti. Tačiau ar iš tiesų modernizmas mirė? „Naujos statybos“ bumas Lietuvoje atskleidė nuogą pragmatizmo veidą – ant sąvartynų dygstančius anoniminės autorystės sugrūstus daugiaaukščius, minimalias gyvenamasias erdves be jokių aikštelių, mokyklų ar darželių. Ką kaltinsime šį kartą? Politikus, sistemą ar verslą?

⁴⁰ Balčiūnas, V., „Lietuvos architektų siūlymai (iš 1966 10 6–8 d. Vilniuje vykusio TSRS Architektų sąjungos valdybos III plenumo)“, in: *Statyba ir architektūra*, 1966, Nr. 12.

⁴¹ *Ibid.*, p. 244.

⁴² Poom, J., *op. cit.*, p. 250.

⁴³ Jencks, Ch., *The Language of Post-Modern Architecture*, London, 1977, p. 9.

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

<http://www.aidai.lt/zidinyas>

Naujausio numerio turinys internete | rinkiniai tekstai | galimybė komentuoti straipsnius išsamus „Aidų“ leidyklos knygų katalogas | „Knygų aidų“ turiniai | autorių katalogas

IDEOLOGIJA FIZINĖJE ERDVĖJE:

Butų interjerai sovietinėje Lietuvoje „atšilimo“ laikotarpiu

Dangė Čebatariūnaitė

Erdvė, kurioje žmogus gyvena, ir jos formavimas yra svarbi individo elgesio determinantė – kasdieniškoji aplinka, sakytume, antroji sukurta gamta stipriai veikia žmogaus elgesį ir mąstymo būdą, jo pilietinę motyvaciją – būtent „per ją“ pirmiausia susiduriame su pasauliu. *Ideologija* visada stengėsi kontroliuoti ir veikti dvi plotmes, kurios yra fundamentalios socialinei bei politinei individo egzistencijai – laiką ir erdvę. Nesuklysimė teigdami, jog Sovietų Sąjungos politika šioje srityje buvo pasiekusi tam tikrą „laimėjimą“, kurie dar ir šiandien veikia (tikėtina, jog veiks ir rytoj) individų, bendruomenių *habitus*.

Namai yra savaime suprantamas dalykas. Su namais siejami tokie žmogui reikšmingi dalykai kaip auklėjimas, kilmė, tradicijos bei vertybės. Namai veikiau yra simbolinė, o ne fizinė aplinka, kurioje koncentruojasi didžiausi laisvės, saugumo, poilsio, maloniai suplanuotos rutinos troškimai¹. Namie asmuo pats sprendžia už daiktus, o jie byloja apie asmenį. Konkretūs daiktai, tinkamai juos „perskaičius“, išnagrinėjus jų atsiradimo namų erdvėje kontekstą, pasirinkimo motyvaciją, gali atsiverti kaip kultūriškai reikšmingi simboliai, socialinės erdvės reprezentantai. Taigi galėtume vesti paralelę tarp daiktų, kurie gali daug pasakyti apie savo šeimnininką, ir tarp daiktų, kurie, teisingai „užkalbinti“, gali daug papasakoti apie jiems „taikytą“ praėjusių laikų politiką ir ideologiją. Šioje plotmėje sovietinių laikų idealaus buto vaizdinys byloja apie to vaizdinio užsakovą – valstybę, nes daiktas, net dar neįgijęs materialaus pavidalo, yra minties pratęsimas. Mėginimas suprasti, kokią žinią neša daiktas, interjeras, jau yra komunikacinis ryšys tarp daikto ir suvokėjo.

„ATŠILIMO“ KOVA SU ARCHITEKTŪROS KORSETO „NESAIKINGUMAIS“

Vienas Sovietų Sąjungos komunistų partijos siekių buvo socialine ir kultūrine prasme transformuoti visuo-

menę ir sukurti „naują sovietinį žmogų“. Urbanizacija, kolektyvizacija ir industrializacija turėjo pasitarnauti įgyvendinant šiuos tikslus. Komunistiniai ideologai ypač akcentavo pagal naujus projektavimo principus pertvarkytos erdvės svarbą kuriant komunistinius santykius tarp žmonių ir „teisinga socialistine linkme“ perorientuojant Sovietų Sąjungos piliečius.

1953 m. komunistų partijos vairininku tapus Nikitai Chruščiovui, po neilgų kovų valdžios olimpe prasidėjo vadinamasis „atšilimas“ politiniame ir kultūriniame gyvenime. Butų interjerus sovietų Lietuvoje „atšilimo“ laikotarpiu stipriausiai paveikusi chruščioviškoji reforma buvo pradėta 1955 m. SSKP CK ir SSRS Ministrų Tarybos nutarimu „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“. Po šio nutarimo buvo fundamentaliai transformuoti ne tik miestai ir pastatai, bet ir interjerai bei kasdien naudojamų daiktų išvaizda.

Visos Sovietų Sąjungos mastu buvo nutarta „gyvenamuosius namus statyti pagal tipinius projektus serijiniu būdu ir industriniais metodais“². Toks pokytis butų politikoje, nešęs vaisius iki pat SSRS subyrėjimo, buvo reikšmingas ne tik socialine prasme. Naujų planavimo principų, reglamentuotų tam tikromis ideologinėmis nuostatomis, įgyvendinimas turėjo ne vien spręsti būsto problemas, bet ir transformuoti, modernizuoti interjerų stilių, keisti „miesčioniškas“ estetines pažiūras, pagal naujus pakoreguotus (ir ne tokius „atvirus“ kaip stalinizmo epochoje) principus reikiama linkme transformuoti visuomenę.

Postalininis dešimtmetis Sovietų Sąjungos politikoje ir socialiniame gyvenime buvo reliatyvios liberalizacijos metas – masinės, tačiau nesistemiškos ir politikos, ir kultūros gyvenimo reformos sekė viena paskui kitą. Jau 1954 m. gruodžio 7 d. Visasąjunginiame statybinių pasitarime buvo išsakyta griežta kritika dėl esamos architektūrinės ekstravagancijos ir atsilikusių statybos technologijų³. Su šūkiu „Statyti geriau, pigiau ir greičiau!“ prasidėjo drastiški statybų koncepcijos po-

¹ Papatrgiadis, N., „The Home in Modernity“, in: – *de-, dis-, ex- Ex-cavating Modernism*, vol. 1, eds. A. Coles, R. Bentley, London: Backless Book, 1996, p. 98; cit. iš: Paulus, K., „Home is a disorting mirror“, in: http://www.eki.ee/km/place/pdf-s/KP2_17paulus_in.pdf.

² *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003, p. 512.

³ Plačiau žr. šiame NŽ-A numeryje skelbiamą Marijos Drėmaitės straipsnį „Pigiau, daugiau, greičiau“.

kyčiai. Šešto dešimtmečio pabaigoje miestuose išibėgėjo transformacijos procesas, pagimdęs naują miesto audinį, suformuotą iš daugybės plokštinių, aukštuminių pastatų, kuriais garsėja visa Rytų Europa. Aukšti blokiniai pastatai tapo svarbiu socialistinės futurologijos simboliu, išaukštintu ir režimo, ir architektų kaip pragmatizmo triumfas prieš ideologiją⁴.

Architektūra buvo pirma meno sritis, galėjusi nutraukti stalinizmo epochos eklektišką, pompastišką pseudoklasicizmo korsetą⁵. Masinės statybos programa buvo paremta maksimaliai ekonomiškų, standartizuotų pastatų⁶ statyba, panaudojant fabrikinį būdą pagamintas dalis ir industrinės konstrukcijos technologija. Tokių pastatų statymo būdas ir ideologija iš projektavimo išstūmė estetinius kriterijus.

Masinės gyvenamųjų namų statybos idėja buvo iškelta visų pirma dėl didelio butų stygiaus, todėl socialine prasme buvo labai reikšminga ir reikalinga. Iš visų Chruščiovo metais vykusių reformų pastaroji, ko gero, labiausiai paveikė miesto žmonių kasdienio gyvenimo sąlygas. Stalino epochos pastatų konstrukcijos (ir rekonstrukcijos) žmonių poreikius buvo palikusios užnugaryje: dauguma mieste gyvenančių šeimų vargo vieno arba dviejų kambarių komunaliniuose butuose su bendru įėjimu, virtuve ir vonia⁷. Taigi pigios masinės statybos poreikis buvo ypač didelis. Įdomu, kad tokia namų statybos politika oficialiosios retorikos buvo argumentuojama ne tik ekonomiškumu, bet ir praktiškumu: „Mūsų šalyje daugumas gyvenamųjų namų ir kai kurie masinio pobūdžio visuomeniniai pastatai yra statomi pagal tipinius projektus. Dėl aiškaus pranašumo prieš individualinį projektavimą ir dėl savo didelės praktinės naudos tipiniai projektai sudaro palankias prielaidas masinei industrinei gyvenamųjų namų statybai vystyti šiame septynmetyje⁸. Be abejo, tokie sumanymai turėjo stiprų ideologinį užtaisą. Socialistine miestų statyba buvo siekiama pademonstruoti naujus principus, ypač pasireiškusius siekiu atsiriboti nuo senosios miestų

statybos, t. y. gyvenamųjų namų statybą laikant daug svarbesniu tikslu už istorinių miestų centrų bei išsiskynusių miesto struktūrų išsaugojimą – jos buvo suvokiamos kaip architektoniniai imperializmo atspindžiai.

Ne tik miestų, namų, bet ir kasdienių daiktų išvaizda pasikeitė, nes stilių diktavo technologija. Pasak Jurijaus Gerčuko, „stilius tapo technologinio progreso funkcija“⁹. Vienu svarbiausiu Chruščiovo politikos tikslų tapo statybos kainos mažinimas. Dėl to buvo iki minimumo sumažintas buto plotas: „Tai [statybos kainos mažinimą, – D. Č.] galima pasiekti griežtai atsiskaitant įvairių architektūrinių nesaikingumų. [...] Pereinant prie mažo metražo butų statybos, pastato kainai sumažinti turi reikšmės racionalus patalpų išplanavimas. Ypač svarbu sumažinti iki minimumo pagalbinių patalpų (virtuvės, sanitarinio mazgo) kvadratūrą“¹⁰. „Komfortas“ buvo pateisinamas tik tuo atveju, jei kainavo labai pigiai. Lubų aukščio standartas buvo 2,5 m. Pagalbinių patalpų erdvė buvo apribota iki minimumo, pavyzdžiui, virtuvės dydis buvo sumažintas nuo 7 iki 4,5 m², tualetas sujungtas su vonia¹¹. Chruščiovas, ištaręs garsiąją frazę, kad „kiekviena šeima turės nuosavą butą“, jai įgyvendinti netgi partijos programoje numatė dvidešimt metų.

1955 m. SSKP Centro Komiteto ir SSRS Ministrų Tarybos nutarime „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“ buvo skelbiama, kad „daugelio architektų ir projektavimo organizacijų darbuose labai išplito išorinė parodomoji pusė, kurioje gausu didelių nesaikingumų; [...]. Niekuo nepateisinti bokštiniai antstatai, gausios dekoratyvinės kolonados bei portikai ir kiti iš praeities perimti architektūriniai nesaikingumai tapo masiniu reiškiniu statant gyvenamuosius ir visuomeninius pastatus, todėl pastaraisiais keleriais metais gyvenamųjų namų statybai pereikvota daug valstybinių lėšų, už kurias būtų galima pastatyti ne vieną milijoną kvadratinį metrų gyvenamojo ploto darbo žmonėms“¹². Po šio nutarimo nauju keliu buvo pasuk-

⁴ Reid, S., „Destalinisation and Taste, 1953–1963“, in: *Journal of Design History*, 1997, 10, Nr. 2, p. 161–175.

⁵ Gerchuk, I., „The Aesthetics of Everyday Life in the Khrushchev Thaw in the USSR (1954–64)“, in: *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe*, ed. by S. E. Reid, D. Crowley, Oxford–New York: Berg, 2000, p. 82. Stalinizmo epochai būdingi į rūmus panašūs pastatai su daugybe papuošimų fasaduose, kolonos, kolonų salės ir įvairūs bokštai. Vėliau šiuo architektūriniu stiliumi (dar vadinamu „konditeriniu“ arba socialistiniu klasicizmu) imti vadinti visi prabangūs rūmai ir masyvūs pastatai, iškilę iki 1955 m. Šios naujos architektūrinės bangos pradžia laikomas neįgyvendintas *Dom Sovetov* projektas.

⁶ Pirmieji namai, kurių statybai buvo naudojamos jau paruoštos betono plokštės, buvo pradėti statyti 1918 m. Niujorke Forest Hills rajone Long Islande. Konstrukcijos principas buvo pavadintas inžinieriaus Grosvenoro Atterbury vardu. Vokietijoje pirmieji statiniai iš plokščių buvo pradėti statyti 1926–1930 m. Berlyne. Pastatai iš plokščių labiausiai išplito po Antrojo pasaulinio karo VDR ir kitose socialistinėse ša-

lyse. Masinės statybos gyvenamuoju namu paprastai vadinamas pastatas, kurį planuojant mažiausiam plote siekiama įrengti kuo daugiau butų. Tokie namai dažniausiai statyti miestuose. Gyvenimo kokybė tokiam name paprastai įvardijama kaip žema, kadangi primityvios, iš betoninių blokų sudarytos konstrukcijos pastatas dažniausiai blogai izoluoja garsą. Tokie penkių šešių aukštų pastatai buvo pradėti statyti dar iki šešto dešimtmečio pabaigos.

⁷ Gerchuk, I., *op. cit.*, p. 86.

⁸ Raginis, V., „Gyvenamųjų patalpų optimalaus dydžio nustatymo klausimu“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. 1, Vilnius, 1960, p. 285.

⁹ Gerchuk, I., *op. cit.*, p. 86.

¹⁰ Vasiliauskas, K.; Čyras, A., „Daugiau, pigiau, geriau!“ in: *Literatūra ir menas*, 1957 05 04.

¹¹ Gerchuk, I., *op. cit.*, p. 87.

¹² TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“, in: *Literatūra ir menas*, 1955 01 10.

ta ir projektuojant interjerus. Buvo stengiamasi visais imanomais būdais atsikratyti „imantrių praeities stilistinių formų, masyvių baldų, interjero perkrovimo dekoratyvinėmis detalėmis, trafaretiško apšvietimo ir neišradingo apdailos medžiagų panaudojimo“¹³. Keitėsi architektūros koncepcija ir stilistika – projektuojant ir eksterjerus, ir interjerus buvo atsakyta „pseudoklasiškinių formų puošybiškumo, architektūros nesaikingumo ir pereita prie naujo industrinio statybos metodo“¹⁴. Buvo iškeltas uždavinys, kad „naujųjų pastatų vidaus architektūra atitiktų jų funkcinę paskirtį, būtų saikinga, estetiška ir šiuolaikiška“¹⁵.

SOVIETINĖS SAIKINGUMO, FUNKCIONALUMO IR MINIMALIZMO INTERJERE VARIACIJOS

Stalinmečiu sovietinio miesto erdvė buvo pavaldi vaizdiniais ir tikslams, o interjerai priklausė nuo eksterjerų pagal tą pačią schemą. Vėlyvoji stalininė interjerų politika daugiausia orientavosi į karo metu sugriautų pastatų atstatymą, o į interjerus buvo automatiškai perkeliama praėjusių laikų architektūriniai elementai. Po chruščiovinio masinės statybos posūkio nebegalėjo būti nė kalbos apie senų baldų ir kitų detalių integravimą į naują butą – gyvenimas naujame bute turėjo prasidėti nuo *tabula rasa*, visiškai naujoje aplinkoje.

Kaip buvo įprasta Sovietų Sąjungoje, valstybės politika daugiausia „eksplikavosi“ per lozungus; buvo išleista nemažai patariamojo pobūdžio literatūros, populiariojoje periodikoje daug vietos buvo skiriama patarimams, kaip įsirengti naują butą. Kovoiant su „nesaikingumais“ interjere, visų pirma siekta su šaknimis išrauti „miesčioniškumo“ tradiciją, įdiegti naujus estetinius aplinkos suvokimo principus, – saikingumą, funkcionalumą ir minimalizmą. Tuometinės interjero projektavimo tendencijos geriausiai atsispindėjo tarptautinėse baldų parodose. Nors parodose demonstruojamus „išbaigtus“ baldų komplektus ir visas kitas interjero detales galėdavo įsigyti nedaugelis, tačiau „tinkamas“ interjeras idealiausiai buvo įkūnijamas būtent čia. Parodose buvo demonstruojami naujuose butuose įrengti kambariai, išklijuoti naujais tapetais ir apstatyti naujais baldais. Visa tai, materializuota gamyklose, turėjo tapti universalu.

Masinės statybos sukurtas poreikis vertė mechanizuoti baldų gamybą. Industriniai gamybos metodai lėmė, kad baldų medžiagos ir konstrukcija tapo primityvesnė ir lengvesnė. Lakoniškos formos, racionalumas

ir lengvumas šioje srityje išliko svarbiausiais kriterijais. Gamybai buvo naudojamos kitos medžiagos nei anksčiau – natūralų medį pakeitė fanera. Ir spaudoje, ir įvairiose brošiūrose „stilistinė revoliucija“ buvo pristatoma kaip dar vienas žingsnis į „šviesesnį rytojų“ ir Žmogaus iš didžiosios raidės iškėlimą aukščiau visų daiktų (tai ypač svarbus aspektas, nes didžiausias „atšilimo“ priešas interjere – miesčioniškumas – buvo tapatinamas su daiktų fetišizmu): „Kai prieš keletą metų galingai plūstelėjo nauja šiuolaikinė stilistinė banga, ji palietė visas mūsų architektūros sritis, tame tarpe ir interjerą. Stipri ir gaivi srovė pradėjo šluoti [...] blyškų apšvietimą, griozdiškus baldus, smulkią ornamentiką ir stilistinių mišinį. Architektai ir dailininkai paskelbė ryžtingą kovą blogam skoniui, miesčioniškam grožio supratimui, pasenusioms estetinėms pažiūroms. Per labai trumpą laiką pasiekta didžiulė pažanga. [...] Daiktai interjere tapo kuklesni, tikslingesni ir gerokai pasitraukė į šalį, užleisdami pagrindinę vietą tikrajam interjero šeiminkui – žmogui“¹⁶. Iš tiesų vietas tam „tikrajam interjero šeiminkui“ dėl objektyvių aplinkybių (visų pirma dėl patalpų ploto sumažinimo iki minimumo) nelabai liko.

Naujos „atšilimo“ dizaino koncepcijos pasekmė buvo visuotinė unifikacija, kurią įtakojo architektūriniai, konstrukciniai, technologiniai bei gamybiniai veiksniai, tačiau – ir tai nieko nuostabaus – atsirasdavo nemažai autorių, kurie šį reiškinį pateikdavo kaip naujosios interjerų politikos privalumą: „Ir darbininkai, ir inteligentai, įrengdami butus, nori įsigyti viso buto ar atskirų kambarių baldų komplektus [...] [kurie nesisikiria, – D. Č.] savo konstruktyvistinėmis formomis. Tuo būdu visų miesto gyventojų naujieji interjerai, nežiūrint šeiminkų socialinės padėties, darosi panašūs. [...] Baldų sudėtis, jų formos, išdėstymas suvienodėja ir įvairių tautybių asmenų butuose“¹⁷. Ar tik ši citata dar kartą nepatvirtina Sovietų Sąjungoje išplitusios spekuliatyvos interpretacijos praktikos, retoriškai dažnai palydimos formuluote: „O iš tikrųjų yra priešingai!“

Septintame dešimtmetyje skirtingų funkcijų baldai jungti į kompleksus (pvz., darbo stalas, baras ir atverčiamas pietų stalas – vienas baldas). Sovietų Sąjungos kontekste Baltijos šalių dizaineriai išsiskyrė tuo, kad jau šešto dešimtmečio pabaigoje nuo nacionalinės stilizacijos jie perėjo prie griežtų, lakoniškų modelių masinėje prekyboje ir apskritai Sovietų Sąjungoje pirmavo konstruodami sudedamųjų ir daugiafunkčių baldų „kompleksus“¹⁸: lovos virto sulankstomomis, didelius stalus keitė maži arba didesni, bet taip pat sulanksto-

¹³ Minkevičius, J., *Lietuvos TSR interjerai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 2–3.

¹⁴ Mačiulis, A., „Išraiškingo interjero beiškant“, in: *Statyba ir architektūra*, 1983, Nr. 4, p. 14.

¹⁵ Minkevičius, J., *op. cit.*, p. 3.

¹⁶ Minkevičius, J., „Interjeu srovė: platyn ar gilyn?“ in: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 3, p. 8.

¹⁷ Daniliauskas, A., *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*, Vilnius: Mokslas, 1978, p. 60.

¹⁸ Gerchuk, I., *op. cit.*, p. 90.

mi ir t. t. Baldų dizainui didžiausios įtakos turėjo naujo tipo pastatų matmenys – baldai turėjo būti pritaikyti pažemintoms luboms ir šykščioms gyvenamųjų ir pagalbinių patalpų erdvėms. Oficialioji retorika šiuos matmenų ir formų pokyčius – kaip ir patalpų mažinimo atveju – motyvavo naudojimo patogumu: „Naujoms baldų formoms kurti didelę įtaką turi masinės industrinės gamybos specifika. Jos kryptis – kuo labiau sumažinti darbo operacijų ir skirtingų konstrukcinių elementų skaičių. Didžiausias ekonominis efektas pasiekiamas gaminant unifikuotas detales: jas sujungiant, galima gauti gražius ir įvairius baldų komplektus“¹⁹. Vis dėlto, nepaisant tokios optimistinės retorikos, vartotojai greit pajusdavo baldų monotoniškumą. Ėmė atsirasti vis daugiau unifikacijos procesą kritikujančių architektų, interjero kūrėjų bei pačių vartotojų: „Kai ją (spinta, – D. Č.) matai visur – pas draugus ir kaimynus, tai savo bute kažkaip nesinori jos laikyti“²⁰.

Pats komplekto principas labai nedaug erdvės palikdavo vartotojo mėgėjiškam kūrybingumui. Buvo nepasitikima jo ar jos skoniu; „specialistai“ žinojo geriau, kaip turi gyventi žmogus. Kasdieniai poreikiai buvo suprantami kaip uniforma, kurią valstybės politiką vykdančios „specialistai“ galėjo masiškai apibendrinti, paskleisti ir numatyti. Lankstumo ir vietos kūrybiškumui tokie apstatymo komplektai teikė tiek, kiek buvo įmanoma įvairiai išdėstyti baldų komplekto dalis bute. Vis dėlto tokio komplekto sandarą ir variacijas ribojantys patalpų matmenys kūrybiškumui iki galo išsiskleisti neleido – baldai buvo pritaikyti tam tikriems buto kampams, butų tipams ir t. t. Komplekto principas fundamentaliai įtakojo kiekvieno atskiro daikto dizainą. Į komplektą įtrauktas daiktas negalėjo būti savarankiškas²¹. Kitaip tariant, daiktas buvo atimamas iš savęs paties, savotiškai „susvetiminamas“. Meninę kokybę turėjo atskleisti komplektas, o ne atskiros jo dalys (kėdės, stalai ar lentynos). Vis dėlto tokia buto interjero koncepcija, sovietų sukurti naujo stiliaus ženklai labiau buvo siektinas idealas, demonstruojamas baldų parodose – sovietų lozunginė industrija labai lėtai tas naujoves įgyvendindavo.

Atrodytų, natūralu, kad dažnai buvo keliamas ir originalaus interjero galimybių klausimas: „Kartais kyla klausimas, ar buto individualumui neprieštarauja tipiniai gyvenamieji namai, masinės gamybos baldai ir kiti serijomis išleidžiami gaminiai? Iš esmės – ne“²², tačiau, nors atsakymas į šį klausimą yra akivaizdus – taip, kenkia (jei ne tipinės statybos namai, tai bent jau beveik kiekviename bute esantys vienodi baldai), autorė atsako priešingai, – esą viskas priklauso nuo individu-

alaus skonio. Be abejo, butų įrengimas galų gale priklausė nuo pačių gyventojų, tačiau egzistuoja nepaneigiami objektyvūs veiksniai, kurie arba palengvina, arba apsunkina kūrybinį savo gyvenamosios aplinkos formavimą: įrangos priemonių stoka, skurdus prekių pasirinkimas, sudėtingas ir varginantis baldų įsigijimo procesas (džiaugtasi radus reikiama funkciją atitikusį baldą, ką ir kalbėti apie estetinius pasirinkimo kriterijus), daug nepatogumų keliantis buto erdvių išplanavimas.

„Plūstelėjus stipriai ir gaiviai stilistinei srovei“, buvo atsisakyta daugybės seno tipo baldų (komodų, suolų, skrynių), o jų funkcijas turėjo perimti nauji, modernistiniai baldai, tačiau... atsiradusios tuštumos sovietinė baldų ir kitų interjero detalių gamybos rinka užpildyti nebuvo pasirengusi. Taigi natūralu, kad šalia hiperbolizuoto naujos stilstikos garbinimo tuometinėje spaudoje periodiškai buvo keliamas komplikuotos baldų rinkos klausimas: „Jau kelinti metai mūsų respublikoje baldus projektuoja Vilniaus Eksperimentinio konstravimo biuras (EKB). [...] Pasirodo, masiškai gaminama tik maža dalis parodoje [Pabaltijo respublikų baldų parodoje, – D. Č.] eksponuojamų baldų, kiti gi tebėra eksperimentinėje studijoje“²³. Tokia gamybinio proceso situacija primena išaukštinto rusų avangardo klestėjimo metą, kai rusų avangardistų dažniausiai vienetiniai darbai partijos ideologų buvo naudojami modernistinės visuomenės vizijai kurti ir viešinti, nors realiai panašios avangardistų inovacijos nenukeliaudavo iki gamyklų. Kaip ir vienetinis Vladimiro Tatlino puodelis, turėjęs virsti masiniu produktu...

Taigi nors Sovietų Sąjunga demonstravo pastangą aprūpinti visus dirbančiuosius „paskutinį architektūros žodį“ atitinkančiu gyvenamuoju plotu (butai turėję patenkinti ir gyventojų meninį skonį), tačiau eilinis pilietis neturėjo daug galimybių išsirengti savo butą pagal tuomet reklamuojamus standartus. Kalbant apie „atšilimo“ laikotarpiu vykdytą „nesaikingumą šalinimo“ politiką, reikia atkreipti dėmesį, kad panašūs procesai vyko visoje „nepriklausomoje“ Europoje, tik jie buvo kitaip įvardijami. Tačiau Sovietų Sąjungos situacija ypatinga – modernizacija turėjo politinį tikslą transformuoti visuomenę, taip pat ir dėl to, kad modernistiniai baldai, patekdavę į prekybą, būdavo vos keletu modelių, todėl tuos modelius turėjo beveik visi. Jei visi parodose ir įvairiuose leidiniuose reklamuojami baldai būtų pasiekę eilinį vartotoją, unifikacijos procesas nebūtų įgavęs tokio pagreičio, kokį jis įgavo po sovietiniu dangčiu. Sovietų Sąjungoje interjero dizainas buvo valdomas pagal tas pačias taisykles (kurios reiškėsi ir kitose

¹⁹ Minkevičius, J., *Lietuvos TSR interjerai*, p. 3.

²⁰ Valentukonis, J., „Apie gyvenamojo interjero komponentus“, in: *Literatūra ir menas*, 1962 12 08.

²¹ Gerchuk, I., *op. cit.*, p. 92.

²² Juchnevičiūtė, D., „Mūsų butas“, in: *Kultūros barai*, 1968, Nr. 2, p. 64.

²³ Valentukonis, J., *op. cit.*

gyvenimo srityse), perkeltine prasme išreikštas gerai žinomo rusų avangardisto Aleksandro Rodčenko, kuris sakė, kad sovietinėje visuomenėje daiktai turi tapti mūsų draugais ir bendražygiais – priešingai nei kapitalistinėje santvarkoje, kur daiktai yra vergai. Vis dėlto realybėje Sovietų Sąjungos piliečio laisvė pasirinkti savo „bendražygius“ buvo labai ribota. Daiktų pasiūlos padėtį labai taikliai iliustruoja Boriso Groyso išvalga, kad Sovietų Sąjungoje buvo reklamuojamas „tik vienas produktas. Šalis irgi gamina tik vieną produktą – komunizmą“²⁴.

Dėl nepatogaus buto išplanavimo – kitaip, bet ne ką mažiau jaukaus būsto galimybę ribojančio veiksnio – periodikoje ir apskritai viešajame diskurse buvo kaltinami planuotojai (apie centralizuotus nurodymus nebūta kalbos): „Beveik visuotinai pripažįstama, kad dabartinių stambiaplokščių namų butai blogai išplanuoti. Ir nors baldus stengiamasi kurti taikant juos mažagabaričiams butams, vis dėlto juose net su tokiais baldais patogiai įsikurti beveik neįmanoma“²⁵. Patys architektai tai argumentavo taupumu: „Vykdami tokio milžiniško masto gyvenamųjų namų statybos programą, turime būti taupūs, ir kol kas negalime aprūpinti gyventojų dideliais butais“²⁶. Šiai vis labiau akivaizdėjančiai problemai spręsti galų gale buvo pasitelktas eksperimentinio projektavimo metodas. Specializuotoje literatūroje buvo svarstoma, kaip patobulinti patalpų išplanavimą, kad „minimaliame plote“ gyventojas jaustųsi maksimaliai nevaržomas (!): „Atsižvelgiant į funkcionalinę patalpos paskirtį, gyvenamųjų patalpų optimaliam dydžiui nustatyti buvo atliktas atskirų buto kambarių tyrimas, panaudojant eksperimentinio projektavimo metodą. Tai įgalino nustatyti optimaliausius patalpų dydžius, esant nevienodai jų paskirčiai ir įvairiam baldų išdėstymui. [...] Eksperimentinės schemas sudarytos įvairiems ekonomiškai sustatytiems baldų komplektams“²⁷.

Tokių schemų išvadose pateikiami matmenys, išdėstymo sche-

mos, kambarių funkcijos griežtai apibrėžiamos – smerkiamas patalpos naudojimas ne pagal funkciją, taip pat išskiriama tendencija, kad „dabartiniams gyvenamųjų butų interjerams labai būdinga vienos erdvės suskirstymas į keletą zonų“²⁸. Toks ganėtinai griežtas patalpų suskirstymas zonomis asocijuojasi su Le Corbousier „namu mašina“ (šio architekto modernistinės idėjos oficialiai buvo vertinamos sovietinių ideologų, tačiau apie 1928 m., būtent stalininio „konditerinio“ stiliaus metais, buvo atmestos) ir primena ankstyvajai Sovietų Sąjungos stadijai būdingą kraštutinį funkcionalizmą.

Funkcinių zonų matmenys buvo pastovūs ir reguliuojami tik tam tikrose ribose. Butų gabaritai buvo skaičiuojami įsivaizduojant, kad juose įsikūnys minimalizmas, kad bus tik naudingi ir naudojami daiktai, tačiau įvyko kitaip: butai buvo ankšti, o reprezentacinę funkciją atliekančių daiktų vis tiek nebuvo atsiskaikoma, erdvės nebuvo, būstas būdavo verčiamas ankštu sandėliu. Dėl būsto pavertimo sandėliu ne visada būdavo kalti patys gyventojai, nesugebėdami atsakyti „senienų“ (tokią priežastį nurodo Eduardas Gūzas: „„Moderniški“ buto baldai negalėjo iš esmės pakeisti jo šeimininkų papročių“²⁹), juk vietoje tariamų „senienų“ atsiradusioms tuščioms erdvėms užpildyti dažnai pritrūkdavo naujoviškų pakaitalų: „Deja, mūsų respublikos baldų pramonė tokių komplektų [pritaikytų mažų gabaritų butams, – D. Č.] dar negamina [...] naujaku-

Elektrifikacija Sovietų Lietuvoje. Elektra butyje – Radviliškio raj. „Draugo“ kolūkiu kiaulių šėrėja V. Urbonienė tvarko savo butą. 1969. MAB RS

²⁴ Groys, B., „Werbung fuer den Kommunismus“, in: *Die Zeit*, 2003 10 09.

²⁵ Valentukonis, J., *op. cit.*

²⁶ Nasvytis, V., „Mūsų butas“, in: *Tiesa*, 1962 11 03, p. 4.

²⁷ Raginis, V., *op. cit.*, p. 286.

²⁸ Minkevičius, J., *op. cit.*, p. 3.

²⁹ Gūzas, E., „Kaip toliau „dekoruosime“ interjerus?“ in: *Kultūros barai*, 1986, Nr. 1, p. 34.

rys [...] priverstas paversti jį „senienų sandėliu“³⁰.

Iš aštuntame dešimtmetyje išspausdinto Antano Daniliausko etnografinio tyrimo, kuriame aprašoma Lietuvos miestų gyventojų interjerų raida nuo „buržuazinės“ Lietuvos laikų iki aštunto dešimtmečio, matyti, kaip keitėsi interjerai: šeštame dešimtmetyje jau nebėra suoloelių, tik periferijoje likę skrynios ir kuparai. Komodos randamos taip pat tik tuose interjeruose, kurie suformuoti iki Antrojo pasaulinio karo (t. y. Nepriklausomos Lietuvos laikais). Atsirado „šiulaikinio pavyzdžio“ spinta, minkšti baldai. Sofas-lovas, pasak autoriaus, galima buvo rasti beveik visuose naujuose interjeruose. Taip pat pažymima, kad „darbininkai įsigyja anksčiau jų nenaudotų baldų – minkštus krėslus, kėdutes („pufikus“), kėdes minkštomis sėdynėmis. Vis dažniau darbininkų butuose randame knygų spinta, rašomąjį stalą, radijo bei televizoriaus staliuką. Virtuvėje prisidėjo šaldytuvai, spintos indams“³¹.

Informatyvi yra stalo – šeimos susibūrimo vietos – padėties kaita interjere: „[iki šešto dešimtmečio pabaigos, – D. Č.] bendrosios paskirties kambarių viduryje stovėjo apvalus stalas su trim keturiom kėdėm. Pasienuais [...] drabužių spinta, sofa-lova, kampe – etažerė, kitame – radijo ar televizoriaus stalelis“³². Valentukonio straipsnyje iš septinto dešimtmečio pabaigos užfiksuojama tendencija, kad „nūdiename interjere vengiama tradicinės simetrijos. Sienos iki pat lubų gali būti skirtingų spalvų, o baldai statomi nebūtinai pagal sienas; [...] Iš tradicinio centro į pakraštį pasitraukia ir valgomasis stalas, o sunkiasvoris – apvalusis su aukštų kėdžių palyda – ir visai išnyksta“³³. Kaip pažymi Davidas Crowley, įcentrintų interjerų schema sumažino vienos paskirties baldų svarbą (būtent tokių kaip patalpos centre pastatytas didelis valgomasis stalas, židinyš)³⁴.

Daniliauskas išskiria du butų tipus, užfiksuotus šeštame ir septintame dešimtmečiais: dar ketvirtą penktą dešimtmetį (vėlgi – Nepriklausomoje Lietuvoje) susiformavę senosios inteligentijos butų interjerai, šeštą septintą dešimtmetį sukurti interjerai, dėl baldų sudėties ir jų išdėstymo atitikę tuometinius standartus. Aptardamas baldus autorius mini pseudobaroko, „Jugendo“, ankstyvojo konstruktyvizmo ir vėlesnių konstruktyvizmo formų baldus. Kaip vieną pagrindinių interjerų

bruožų Daniliauskas išskiria tarptautinių ir etnografinių dekorų priemonių koegzistavimą: „Daugelyje [...] butų tiesiami namie austi kaimiški audiniai. [...] Dauguma jų tradicinių raštų, tačiau plinta ir lovatiesės, kurios buvo pradėtos austi kaime [...] pagal fabriko pavyzdį. [...] Naujas dekorų bruožas – lovatiesių kabinimas sieninio kilimo vietoje“³⁵.

Tačiau net ir darbininkų interjeruose (kurie įvardijami kaip mažiausiai atitolę nuo „kaimo meistrų logikos“) etnografinio tyrimo metu aptikta miesčioniško apraiškų, su kuriomis ypač kovojo „chruščiovinė“ politika: „Beveik visur matome paveikslų reprodukcijų. [...] Mėgstama interjerus puošti kilimais – Lentvario ir ypač Vidurinės Azijos audėjų darbo. Labai vertinamas dekoratyvinis porcelianas (Maiseno ir kt.), krištolas (čekiškas ir kt.)“³⁶. Kaip savitas liaudiško interjero bruožas užfiksuojamas sieniniai aliejumi tapyti kilimėliai: „Dėl jų vertės diskutuojama. Kai kurie jų, be abejo, – savamokslų kūryba. Tačiau dauguma tapytų kilimėlių, įsigyjamų turguje, neturėjo nieko bendra su lietuvių liaudies estetika, jų siužetai be galo banalūs ir svetimi. Forma ir atlikimas rėksmingi, pretenduoja pigiai sukurti „puošnų gyvenimą“. Tai buvo recidyvas – miesčioniškas kosmopolitiškas meno surogatas“³⁷.

MIESČIONIŠKUMAS INTERJERE IR GALVOJE – PRIEŠAS NUMERIS VIENAS

Kaip matyti, miesčionys³⁸ tiesmukai įvertinti kaip neturintys skonio, retrogradiški, meniškai neišsilavinę, nesugebantys atskirti pigių klastočių nuo tikrojo meno. *Petit-bourgeois* skonis tapo priešu numeris vienas. Kovos tikslams pasiekti buvo būtina numatyti viską, kas žmogų daro miesčionimi: tai žavėjimasis „komercinėmis šiukšlėmis“, tokiomis kaip popierinės gėlės, poilsiaviečių atvirukai, dėžutės, dekoruotos kriauklėmis, sunkiasvoriai krištolo indai, servizai, dekoruoti smulkiais gėlytėmis, poliruoti ir raižyti baldai ir t. t. Valstybės politikoje ir viešajame diskurse pradėta kova su „nesaikingumu“ ir „senienomis“ deklaravo kilnų tikslą – kovoti su daiktų fetišizmu. Paprastumo ir anti-miesčioniškumo revoliucijos pagrindimo ieškota argumentuojant „tikruoju liaudies skoniu“, „blaivia

³⁰ Valentukonis, J., *op. cit.*

³¹ Daniliauskas, A., *op. cit.*, p. 56.

³² *Ibid.*

³³ Valentukonis, J., *op. cit.*

³⁴ Crowley, D., „Warsaw Interiors: The Public Life of Private Spaces, 1949–1965, in: *Socialist Spaces: Sites of everyday life in the Eastern Bloc*, ed. by D. Crowley, S. E. Reid, Oxford–New York: Berg, 2002, p. 195.

³⁵ Daniliauskas, A., *op. cit.*, p. 57.

³⁶ *Ibid.*, p. 62.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Sovietų Sąjungoje „miesčioniškumo“ sąvoka skyrėsi nuo tos, kuri buvo vartojama Vakarų Europoje. Galbūt galėtume kalbėti net apie dvi

miesčioniškumo tradicijas: viena, vakarietiškoji, miesčioniškumą aprašė kaip vertybinę sistemą, pernelyg neakcentuodama estetinio lygmens – miesčionis galėjo turėti ir visai neblogą estetinį skonį bei galėjo mokėti mėgautis aukštosios kultūros pasiekimais. Jis buvo tas, kuris laikėsi veidmainiškos, paviršutiniškos, nekvestionuojamos normomis pagrįstos „formos“ moralės. Sovietų Sąjungoje irgi pasitaiko panašių apibūdinimų (materializmas, ženkliskumo vaikymasis), tačiau dominuoja estetinė plotmė. „Atšilimo“ laikotarpio kova su miesčioniškumu turėjo ryškų estetinį-ideologinį atspalvį. Svarbu tai, jog vartojant „miesčioniškumo“ kategoriją buvo įmanoma ja nusakyti ir visą buržuaziją, šandien sakytume – vidurinį sluoksnį, kuris, darytume prielaidą, nebuvo „filisteriškas“ vakarietiška žodžio prasme, o tiesiog buvo nepalankus sovietinei politikai elementas.

kaimo meistro logika³⁹. Kritikos sulaukdavo ir pramoninės gamybos kombinatai: „Taikomosios dailės pobūdį turinčioje pramoninėje gamyboje [...] gaminiai [...] turi ryškų miesčioniško skonio atspalvį“⁴⁰. Terminas „šiuolaikinis“ tapo fundamentaliu meninės kokybės kriterijumi. Grožis negalėjo būti atskirtas nuo patogumo, turėjo būti racionalus ir universaliai panaudojamas. Taikiniu pasirinktas miesčioniškumas buvo suprantamas kaip diletantiško pasaulio suvokimo, sisteminio estetinio auklėjimo stokos rezultatas.

Įdomi to meto periodikoje pristatoma miesčioniškumo kaip reiškinių genezė. Miesčioniškumo ištakos išplaukiančios iš kapitalistinės santvarkos, kai, suirus tradiciniams socialiniams santykiams, gimė naujas santykių tipas, grįstas piniginiu pelnu. Esą laisvojoje rinkoje estetinis auklėjimas „buvo paliktas kiekvieno žmogaus asmeninei nuožiūrai. [...] Buržua, staiga pralobęs, nuolatos užimtas piniginio pelno kalimu bei finansinėmis spekuliacijomis, neturėjo laiko, nematė reikalo ugdyti savąją estetinę kultūrą. [...] Vėliau, kai jam reikėjo pagrįsti savo visuomeninę reikšmę bei pozicijas, ėmė pamėgdžioti buitinės aristokratų aplinkos puošnumą bei prabangą, pasisavindamas tik paviršutinių blizgesių. [...] Į estetinę kultūrą įsibrovė naujas reiškinyss – snobizmas. [...] Visi istoriniai stiliai buržuazinėje interpretacijoje nustojo savaimingumo, suartėjo, supanašėjo savo išvaizda, tapo vienodai nesaikingi, perkrauti, susmulkinti, nublizginti ir... nusūsinti“⁴¹. „Buržuaziniam estetiniam skoniui“, t. y. miesčioniškumui, buvo priešinamas liaudies, kaimo estetinis skonis. Taigi mieliau rinktasi trobos imitaciją bute nei „buržuazinių miesčionišką skonį“. Ideologai stengėsi kovoti su „buržuaziniu principu“, esą skonis yra subjektyvus dalykas.

Su miesčioniškumu kovota įnirtingai, tačiau jau tada patys architektai bei pašaliniai vertintojai pasigedo realių gyvenamojo interjero pokyčių: „Jei mūsų architektai kartu su dailininkais per palyginti trumpą laiką sugebėjo sukurti nemažą gerų visuomeninio maitinimo ir prekybinių interjerų, tai buitinius-gyvenamojo [...] pobūdžio interjerus jie dar mažai tepalietė“⁴². Interjerus geriausiu atveju galėjo „paliesti“ nebent kryptingai ir garsiai skelbiama ideologija, bet ne „moderniški“ ir įvairūs interjero kūrėjų darbai. Jau sukonstruoti standartiniai baldai keitėsi labai lėtai. Galima tik numanyti, kad tokioje statiškoje valstybėje sovietinis žmogus savo namuose buvo ištroškęs originalumo ir jaukumo.

Miesčioniškumo vertinimas sovietinėje erdvėje ne-

galėjo apsiriboti vien estetiniais kriterijais, jis siekdamo gilesnius pasaulėžiūrinius klodus: „Miesčioniškumui būdingas pasyvus požiūris į gamybą. Tai vartotojas, norįs mažiausiai dirbti, bet daugiausiai gauti. Miesčioniškumas – eksploatatoriaus, visuomeninio parazito pasaulėjauta, niekinanti kiekvieną fizinį bei intelektualinį darbą [...]. Miesčioniškumas – tai tipinė hedonistinė pasaulėjauta, siekianti maksimaliai pasinaudoti visomis gyvenimo ir gamtos gėrybėmis [...]. Miesčioniško gyvenimo idealas – turėti ir patenkinti visus kūno malonumus: skaniausiai pavalgyti, išgerti, nieko nedirbti, veltėdžiauti“⁴³. Kova su buities ir pasaulėžiūros miesčioniškumu organiškai įsiliejo į naujosios „atšilimo“ politikos siekį per gyvenamąją aplinką formuoti naują *homo sovieticus*, socialiai ir kultūriškai transformuoti visuomenę ir kurti komunistinius santykius tarp žmonių.

IDEOLOGIJOS ĮSIVERŽIMAS Į PRIVAČIĄ ERDVĘ

Komunistiniai santykiai buvo kuriami remiantis lozungu: „Tarybų Sąjungos darbo žmonės! Dar glaudžiau susitelkime apie Komunistų partiją ir Tarybinę vyriausybę, mobilizuokime visas mūsų jėgas ir kūrybinę energiją didžiajam komunistinės visuomenės sukūrimo reikalui!“⁴⁴ Sovietų Sąjunga nuo pat egzistavimo pradžios buvo policinė valstybė, kurioje retas kasdienio gyvenimo aspektas galėjo apsieiti be valstybinės „priežiūros“, stebėjimo, kontrolės ir represijos. Apskritai beveik per visą Sovietų Sąjungos egzistavimą gyvenamųjų namų statyba buvo politinės svarbos klausimas: „Naujoje TSKP Programoje keliamas uždavinys auklėti naują žmogų, palengvinti namų ruošos darbus ir padidinti buitinius patogumus. [...] Atitinkamai pertvarkytuose butuose gyvens komunistinės visuomenės nariai. Todėl juose turi atsispindėti naujosios visuomenės poreikiai“⁴⁵, o SSKP XII suvažiavime nutarta: „šiuolaikinėmis sąlygomis reikia skirti rimtą dėmesį visų tarybinių žmonių estetiniam auklėjimui, meninio skonio formavimui, paskelbti ryžtingą kovą nesaikingumui, kuo jis bepasireikštų – formalistiniu susižavėjimu ar miesčioniškomis pažiūromis į „grožį“ mene, gyvenime, butyje“⁴⁶. Pasiekimai šioje srityje buvo stebimi ir vertinami partijos žmonių. Kiekviena nauja administracija, pakeitusi ankstesniąją, keikdavo jos klaidas ir skelbdavo atnaujintą butų⁴⁷ politiką. Crowley manymu, tokie teiginiai kaip „šiuolaikinis interjeras turi patenkinti išaugusius

³⁹ Vasiliauskas, K.; Čyras, A., *op. cit.*

⁴⁰ Drėma, V., „Liaudiškumas ir miesčioniškumas dailėje“, in: *Kultūros barai*, 1966, Nr. 9, p. 68.

⁴¹ *Ibid.*, p. 68.

⁴² Valentukonis, J., *op. cit.*

⁴³ Drėma, V., *op. cit.*, p. 67–68.

⁴⁴ Iš TSKP CK šūkių Didžiojo Spalio 30-osioms metinėms, „Pakelki-

me estetinę buities kultūrą“, in: *Literatūra ir menas*, 1956 10 27.

⁴⁵ Vitas, F.; Baršauskas, J., „Šiuolaikinio buto interjerai“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, Vilnius, 1964, t. 2, p. 42.

⁴⁶ Valentukonis, J., *op. cit.*

⁴⁷ Gyvenamojo ploto klausimas labiausiai nulėmė būtent daugiabučių namų statybą didesniuose miestuose.

žmogaus buitinius ir estetinius poreikius, turi padėti auklėti tarybinį žmogų, kelti jo kultūrą⁴⁸ atskleidžia tikėjimą aplinkos determinizmu, t. y. supratimą, kad erdvių pertvarkymas sukurs naujus miesto gyventojus⁴⁹. Sovietų Sąjungos ideologų vaizduotėje miestas reiškėsi kaip kultūros centras; kitaip tariant, „kultūros gamyklos“ (mokyklos, bibliotekos, kultūros namai) turėjo gaminti „naujo tipo“ piliečius.

Naujai statomi namai reprezentavo idealią erdvę. Koks buvo erdvės idealas?

Priešingai nei kapitalistinėse visuomenėse, Sovietų Sąjungoje neegzistavo privati nuosavybė, o visas investicijas kontroliavo komunistų partija. Sovietų Sąjungoje buvo dvi pagrindinės nuosavybės rūšys: individuali (privati ir asmeninė) ir kolektyvinė (valstybinė ir visuomeninė). Savo turiniu ir teisiniu statusu jos viena nuo kitos skyrėsi iš esmės. Pagal komunistinę teoriją, kapitalas (gamybos priemonė), be keleto nežymių išimčių, negali būti valdomas individualiai: „6 straipsnis. Žemė, jos gelmės, vandenys, miškai, gamyklos, fabrikai, [...] o taip pat komunalinės įmonės ir pagrindinis butų fondas miestuose ir pramonės vietovėse yra valstybinė nuosavybė, tai yra visos liaudies turtas. [...] 10 straipsnis. Piliečių asmeninės nuosavybės teisė į jų darbo pajamas ir santaupas, į gyvenamąjį namą ir pagalbinį namų ūkį, į namų ūkio ir apyvokos daiktus, į asmeninio vartojimo ir patogumo daiktus [...] saugo įstatymas“⁵⁰. „Privati“ nuosavybė pagal socialistinius įstatymus reiškė gamybos įrankius, tad tikrai individuali Sovietų Sąjungoje tebuvo asmeninė nuosavybė, kaip parašyta SSRS Konstitucijoje – namų ūkio ir apyvokos daiktai, asmeninio vartojimo daiktai. Galima tik numanyti, kad privatus būsto neturėjimas⁵¹, tiksliau, negalėjimas juo disponuoti, vertė žmogų jaustis nesaugiam, „fragmentiškam“. Be to, chruščiovinė butų politika buvo lydima siekio Sovietų Sąjungoje atgaivinti modernistinę estetiką. Pateisindami „atšilimo“ estetinę revoliuciją, partijos ideologai rėmėsi „grįžimu prie Lenino“, t. y. prie revoliucijos šaknų, nes leninizmo epochos principai buvo apleisti Stalino valdymo metais⁵². Šis grįžimas sutapo su socialinės ir estetiškos konstruktyvistų vizijos, t. y. trečio dešimtmečio avangardo, atgaivinimu. Susana Reid teigia, kad į vėžes grįžęs sovietinis socializmas būtų buvęs arčiau kolektyvinio gyvenimo – žingsnio į pilną komunizmą, o namiškumas, kuris dažniausiai apibrėžiamas kaip privatus gyvenimas ir privati nuosavybė, taptų neliečiančiu esmės⁵³. Savo ruožtu modernaus dizaino rekla-

mavimą, pabrėžiant utilitariškumą bei technologijas ir avangardiškas šaknis, galima traktuoti ne vien kaip namiškumo atmetimą (kuris buvo skatinamas stalinizmo metais), bet ir kaip žingsnį komunizmo rojaus link.

Sovietų Sąjungos politika, deklaruojanti siekius ugdyti visuomeniškumą ir nuo pat savo egzistavimo pradžių stipriai ar silpniau kovojanti su žmogaus privatumu, iš esmės kovojo su išisaknijimu. Idealus sovietizacijos produktas turėjo būti sovietinis žmogus, nuolankus komunizmo statytojas, lygus visiems kitiems „sovietams“. Toks idealus „produktas“ negalėjo turėti šaknų, negalėjo būti prisirišęs prie vienos vietos. Lygybės ideologija buvo dar viena priežastis, kodėl sistema stengėsi žmones išrauti su šaknimis ir tūkstančius jų perkelti į atsitiktinius arealus, kuriuose buvo darbo, arba, pažvelgus į šį reiškinį platesniame kontekste, nauji darbai buvo kuriami siekiant skatinti migraciją⁵⁴.

Roland'as Barthes'as kartą fenomeną, kai vieša išiveržia į privatą, apibūdino kaip „privatumo viešumą“⁵⁵. Tai sakydamas, jis turėjo galvoje „publikos išiveržimą į privačią erdvę“, prasidėjusį su fotografijos atėjimu XIX a.⁵⁶ Jo manymu, viešumas sukompromitavo „privatumo“ supratimą kaip „absoliučiai brangią, neatimamą vietą, kurioje kiekvienas yra laisvas“.

Daugelio „ikichruščiovinės“ statybos butų išplanavimai savaime primesdavo viešumą – visi kambariai pereinami, koridorių nėra, asmuo neturi kur pasislėpti, neturi privačios erdvės – tokie namai buvo statomi socialistinio realizmo retro dvasia⁵⁷. Postalininiuose projektuose atsiradęs erdvių suskirstymas koridoriais gali būti traktuojamas kaip privatumo poreikio išraiška. Tačiau tai buvo tik poreikis – kaip minėta, valstybė buvo nacionalizavusi gyvenamuosius namus, ji buvo pagrindinė naujų schemų kūrėja; taigi vien dėl šios priežasties ir „atšilimo“ laikotarpiu namai negalėjo būti suvokiami kaip visiškai privačios erdvės. Kita vertus, tradicinis socialinis audinys buvo sutrauktas, viename bute buvo galima rasti pačią įvairiausią gyventojų sudėtį... Tai, savaime suprantama, nebuvo palankus veiksnys privatumui plėtotis.

Iš viršaus buvo nuleidžiamos strategijos, kurios turėjo leisti kontroliuoti tai, kas vyko už uždarytų durų (gyventojų komitetų sukūrimą šiame kontekste galima būtų laikyti kaip vieną paveikiausių valstybės intervencijos į privačią žmogaus erdvę apraišką). Tokia politika ypač stipriai pasireiškė iki Chruščiovo reformų. „Ikichruščiovinis“ laikotarpis ribotos galimybės

⁴⁸ Cibas, A., „Mūsų interjerai turi būti šiuolaikiniai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1962, Nr. 8, p. 1.

⁴⁹ Crowley, D., *op. cit.*, p. 182.

⁵⁰ *Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Konstitucija (pagrindinis įstatymas)*, Maskva, 1940, p. 3, 1 skyrius, 6/10 str.

⁵¹ Ypač turint galvoje namus bute.

⁵² Reid, S., *op. cit.*, p. 161–175.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Paulus, K., *op. cit.*

⁵⁵ Barthes, R., *Camera Lucida*, New York: Hill and Wang, 1981, p. 98; Crowley, D., *op. cit.*, p. 184.

⁵⁶ Crowley, D., *op. cit.*, p. 184.

⁵⁷ Barthes, R., *op. cit.*, p. 98; Crowley, D., *op. cit.*, p. 184.

⁵⁸ Crowley, D., *op. cit.*, p. 189.

gauti atskirą butą vienai šeimai kartais būdavo aiškiamos naujos visuomenės kūrimu⁵⁸. „Atšilimo“ metu valstybės invaziška laisvalaikio ir privatumo kontrolė nusilpo, privatus butas buvo pripažintas netgi socialine vertybe⁵⁹, tačiau iš visų laisvalaikio leidimo būdų pirmenybė vis dar buvo teikiama tiems, kurie vykdavo už namų ribų – dėl bendruomenės labo⁶⁰. Gerčuko manymu, nepaisant to, kad namai buvo pripažįstami kaip „privatūs“ siaurąja prasme (kaip individo ar šeimos namai), niekas nebuvo įvardijama kaip „nuosavybė“, taigi jau vien dėl šios priežasties namai buvo valstybės intervencijos vieta. Sovietinė ideologija stengėsi suformuoti tokius idealius namus, kuriuose gyventų socialiniai tipai („moterys“ ir „vyrai“), o ne individai, o viešajame diskurse reklamuojami interjerai slopino bet kokią išskirtinumą, individualaus skonio ir stiliaus, asmeninių poreikių ir interesų refleksiją. Tie nauji „idealiūs namai“ nebuvo „privatūs“ Barthes'o pateikiama „vietos, kurioje žmogaus buvimas yra laisvas, neprilygstamos vertės, nepriklausoma vieta“ prasme⁶¹. Karina Paulus, polemizuodama su Martu Kalmu, tvirtinusi, kad sovietmečio statybos buvo įrankis rusifikacijai⁶², teigia, kad su privatumu (taigi ir su originalumu galimybė) kovojusi statybų ir interjerų detalių standartizacija turėjo labiau unifikuoti žmones.

Unifikacijos procesas buvo skatinamas ir periodikoje bei kitose informavimo priemonėse reklamuojant modernų dizainą. Tinkamo elgesio, arba „gero charakterio“⁶³, akcentavimą išreiškė serijos praktiškų straipsnių, pavadintų „Kaip apstatyti naują butą?“, „Mūsų interjerai turi būti šiuolaikiniai“⁶⁴ ir t. t. Namų apstatymo klausimai patariamojo pobūdžio straipsniuose simboliškai įgalino naują butą laikyti konfliktų vieta – tokia, kurioje valstybė pripažįsta savo teisę organizuoti gyvenimą⁶⁵, o sprendžiant globalesnes problemas – ir kištis į privačią erdvę dėl bendro labo⁶⁶.

Tai gerai iliustruoja „virtuvės atvejis“. Nuo pat Sovietų Sąjungos įkūrimo virtuvė buvo ideologų taikinytis – tai nuo senų laikų buvo jauki šeimos susibūrimo vieta. Su euforija buvo teigiama, jog: „virtuvės, palaipsniui pereinant į komunistinį gyvenimą, bus vis mažiau

naudojamos“⁶⁷. Sunku patikėti, kad virtuvė buvo „atkuojama“ tik norint išlaisvinti moterį nuo daug laiko iš Sovietų Sąjungos „statybų“ atimančio valgio gaminimo. Ideologizuotas buvo ir gyvenamosios erdvės funkcinis suskirstymas. „Ateities prognozių tyrimų“ prognozėse būstui pranašaujamas euforiškas likimas: „Ir toliau aktyvės būstų ūkinių funkcijų atrofija, kadangi pastarosios bus perkeltamos į vis tobulėjančius aptarnavimo centrus“⁶⁸, pasireiškiantis per visapusį žmogaus veiklos sumechaninimą ir įvairias funkcijas atliekančių mechanizmų perversmą. Vis dėlto – tai patvirtina neišsipildžiusios „Ateities prognozių tyrimų“ prognozės apie visuotinę „būstų ūkinių funkcijų atrofiją“ – partijos ideologams nepavyko įvertinti individualios, galingos ir sudėtingos žmogaus psichikos jėgos...

Sovietinių ideologų noras perkelti kuo daugiau privataus gyvenimo sferų į viešumą gali paaiškinti ir tai, kodėl Sovietų Lietuvoje (ir visoje Sovietijoje) vyravo atsainus požiūris į gyvenamųjų interjerų projektavimą palyginti su visuomeninių pastatų interjerais – dar kartą galima tarti, kad valstybė nebuvo suinteresuota, kad jos valdinys („piliėtis“) namie jaustų dvasinę pilnatvę ir komfortą.

Prancūzų sociologas ir filosofas Henry Lefebvre'as siūlo kitokią privatumo sferos koncepciją⁶⁹, kurioje erdvė yra apgyvendinama pasisavinant arba pasireiškia kaip kova prieš tvarką, sistemą. Jo manymu, privati erdvė turi būti suprantama kaip oponuojanti erdvė. Šią privatumo koncepciją iš dalies galėtų patvirtinti ir iliustruoti Rusijos menininko Vladimiro Archipovo, kontraversiško ir ypatingu būdu kultūrą perteikiančio menininko, sovietinio miesčioniško buto ikonografijos kolekcija. Jo kolekcijoje „Gimę iš stygiaus“ atsispindi tai, kaip iš prekių stokos ir žmonių fantazijos sovietmečiu gimdavo netikėčiausi kūriniai (nebūtinai sąmoningai oponavę sistemai).

Tokie kūriniai, daiktai, jų fragmentai, perkelti į meninę sferą ir iš kasdienio išradėjo dvasios poezijos virtę meninės veiklos tema, tampa įrašais istorijoje. Jie įkūnija asmeninę patirtį, universalesniame kontekste jie sintetunami kaip simboliai, vienijantys sociumą,

⁵⁹ Gerchuk, I., *op. cit.*, p. 90.

⁶⁰ Crowley, D., *op. cit.*, p. 190.

⁶¹ Barthes, R., *op. cit.*, p. 98; Crowley, D., *op. cit.*, p. 98.

⁶² Prof. Martas Kalmas tokią mintį išsakė prezentacijoje „Modern City as a Tool of Russification: Estonian Experience“, VI DOCOMO-MO Tarptautinėje konferencijoje 2000 rugsėjo 21 d. Brazilijoje; žr. Paulus, K., „Home is a distorting mirror“ in: http://www.eki.ee/km/pla-cel/pdf-s/KP2_17paulus_in.pdf.

⁶³ Crowley, D., *op. cit.*, p. 190.

⁶⁴ Cibas, A., *op. cit.*, p. 1.

⁶⁵ Privataus gyvenimo ideologizacija pasireiškė netgi tokioje, rodos, nekvestionuojamai intymioje erdvėje kaip meilės ryšiai tarp žmonių. Sovietų Sąjungoje meilė buvo sudėtinė kolektyvinio identiteto dalis. Ji buvo ženklas politinio ir socialinio integruotumo ir diferenciacijos kriterijus, skyręs į visuomenę ir į šeimą integruotą Sovietų Sąjungos pilietį

nuo „vakariečio atsiskyrėlio“. Per keletą Sovietų Sąjungos istorijos dešimtmečių sovietinės meilės kodas patyrė žymių pasikeitimų – „vieno už visus“ elgesio kodekse privatūs ir vieši įsipareigojimai buvo beveik neatskiriamai susipynę; žr. Borissova, N., „Metamorphosen des sowjetischen Gefuehls. Liebe in der Sowjetunion nach 1956“ in: http://www.univie.ac.at/graduierntenkonferenzen-culturalstudies/5_konferenz/borissova_abstract.pdf.

⁶⁶ Donald, J., *This, here, now. Imagining Cities*, London: Routledge, 1997, p. 99–113. Crowley, D., *op. cit.*, p. 191.

⁶⁷ Vitas, F.; Baršauskas, J., *op. cit.*, p. 42.

⁶⁸ „Gyvenamoji ląstelė tampa prognozių tyrimų objektu“, in: *Statyba ir architektūra*, 1972, Nr. 4, p. 15.

⁶⁹ Tokią H. Lefebvre'o privatumo koncepciją pagal jo knygą *The Production of Space* (Oxford, 1991, p. 361) pristato Davidas Crowley; žr. Crowley, D., *op. cit.*, p. 184–185.

santvarką, istorines aplinkybes. Žmogaus rankų darbo kūriniai, gimę iš stygiaus, tampa konkrečios patirties dienoraščiu. Neretai juose atsiskleidžia galbūt nesąmoningas būdas priešintis individualumą niveliuojančiai socialistinei ideologijai. Nuolatinė apyvokos reikmenų stoka Sovietų Sąjungoje vertė žmones iš naujo atrasti kasdien naudojamus daiktus. Tai gerai iliustruoja teiginį, kad, nors buto gyventojas buvo pastangų disciplinuoti jo elgesį namie ir kitur objektas, egzistavo ir kiti disponavimo erdve būdai. Taigi Archipovo kolekcija iš dalies patvirtina Lefebvre'o įsitikinimą, kad privati erdvė yra pasipriešinimo sistema vieta, tačiau kiek tokių pasipriešinimą reflektavo patys Sovietų Sąjungos piliečiai, taigi kiek jis yra pasipriešinimas įprasta žodžio prasme? Čia pastebėtina, kad žmogus turi sugebėjimą adaptuotis bet kokioje aplinkoje, taigi galima tarti, kad Archipovo užfiksuoti išradimai paprasčiausiai buvo būdas žmonėms adaptuotis nuolatinio stygiaus valstybėje sąlygomis.

Daiktai visuomet yra *minties materializacijos*, galinčios daug pasakyti apie kūrėją ir naudotoją, daiktai taip pat gali būti politikos/ideologijos liudytojai. Taigi daiktų „prakalbinimas“ įgalina užčiuopti *ideologijos ir fizinės erdvės santykį*. Gyvenamieji interjerai, būdami intymiai susiję su žmogumi, nuolat ir nepastebimai veikia *habitus*. Daiktų atžvilgiu vykdomos politikos analizė tampa svarbi tuo, jog įgalina pamatyti, kokių žmogaus, visuomenės buvimo būdą siekia sukonstruoti valstybė.

Su šūkiu „Statyti geriau, pigiau ir greičiau“, t. y. po 1955 m. SSKP Centro Komiteto ir SSRS Ministrų Tarybos nutarimo „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“, buvo stengiamasi atsikratyti praei-

tį liudijančių ženklų; gyvenamųjų interjerų srityje tai ypač pasireiškė per kovą su miesčioniškumu, tačiau ne vien estetiniu, bet ir pasaulėžiūriniu lygmeniu. Svarbiausiais kriterijais projektuojant gyvenamuosius interjerus tapo taupumas (statybų kainos mažinimas komforto sąskaita), minimalizmas bei funkcionalumas. Industriniai gamybos metodai stipriai paveikė baldų medžiagų pasirinkimą ir konstrukciją. Panašūs procesai vyko ir visame Vakarų pasaulyje, tačiau Sovietų Sąjungoje jie buvo ypatingi tuo, kad modernizacija turėjo politinį tikslą transformuoti visuomenę bei tuo, kad interjerui skirtų prekių rinka buvo pažymėta nuolatinio deficito ženklu. Šis veiksnys nebuvo vienintelis ir svarbiausias, skatinęs sparčią unifikaciją sovietinėje erdvėje. Unifikacija buvo skatinama partijos ideologų. Kiekviena „vertybė“ – tiek kovos su miesčioniškumu, tiek unifikacijos skatinimo, tiek „viešo privatumo“ – buvo įvardijama kaip būdas diegti komunistinius santykius tarp žmonių. Tokia Sovietų Sąjungos politika iš esmės kovojo su privatumo, saugumo jausmu net būnant namie.

Gyvenamosios erdvės pertvarkymas automatiškai negalėjo pakeisti žmonių *habitus*, tačiau, stebint šią dieną Lietuvoje vykstančius procesus, tampa akivaizdu, kad ilgainiui tie pokyčiai vis dėlto įvyko: kaip nekvestionuojamą teiginį priėmus tai, kad namai žmogaus gyvenime turi didelę reikšmę, riboto disponavimo savo gyvenamąja erdve faktas tampa labai svarbus, norint suvokti ir sovietmečiu, ir šiandienėje nepriklausomoje Lietuvoje vykstančius procesus. Sovietinės ideologijos paveiktas neišsiskynimo namie jausmas (kurį objektyviai sąlygojo negalėjimas laisvai disponuoti privačia nuosavybe) ilgainiui formavo tam tikrą sovietinį *habitus*, kurio įtakas jaučiame šiandien. ☒

TATJANA MACEINIENĖ

TIKĖJIMAS IR ATEITIS

IGNAS SKRUPSKELIS IR PRANAS DIELININKAITIS

Ši knyga – dvi biografinės apybraižos apie du tarpukario ateitininkų veikėjus – Igną Skrupskelį ir Praną Dielininkaitį, – labai skirtingus ir panašius, abu dirbusius dėl geresnės Lietuvos ateities.

Apybraižose sklaidžiasi tarpukario Lietuvos politinė atmosfera, jos atvaizdas tuometinėje spaudoje bei intelektualų pastangos priešintis ir reaguoti į dažnai tragiškus to meto gyvenimo poslinkius.

išsamus „Aidu“ leidyklos katalogas internete: <http://www.aidai.lt>

Taikdarystės

EGIDIJUS VAREIKIS

Kai Europos Taryba mane paskyrė atsakingu už Moldovos demokratijos monitoringą, pirmas noras buvo padėti spręsti vieną iš išaldytų konfliktų – Padniestrės problemą. Apie ją žinojau seniai, kelis kartus lankiausi regione, bendravau su politiniais lyderiais ir Kišiniove, ir Tiraspolyje. Tačiau susitikimai nepakeitė seniai susiformavusios nuomonės – konfliktas neišsprendžiamas.

Neišsprendžiami ir Kašmyro, Šri Lankos, Abchazijos, Kalnų Karabacho konfliktai bei daugelis kitų politinių problemų, susijusių su separatizmu, naujų valstybių atsiradimu ir pripažinimu. Neišsprendžiami dabartinio Pasaulio Tvarkos supratimo kontekste. Kitais žodžiais tariant, jie neišsprendžiami tomis priemonėmis, kuriomis politikai turi norą ir teisę ką nors spręsti. Šiuolaikinė Pasaulio Tvarka gali pasiūlyti tik paraginimą nekariauti, nesipykti ir tartis, geriausiai – grįžtant į prieškarinę situaciją bei pasitelkiant taikdarius. Kad tik nebūtų karo, mat taika, tegul ir neteisinga, yra geresnė išeitis negu karas...

Kodėl tokia protinga diplomatija ir didelės šalys neišsprendžia kartais, atrodo, visai smulkių konfliktų? Amerikiečiai, neprievartavę Izraelio nedelsiant nutraukti karą su teroristais, buvo apšaukti baisiai nemoraliais: jie už karą, kaip baisu. O štai konfliktų dalyviai turi savo tiesą: nekariauti nebegalima, nes ką buvo galima aptarti, seniai aptarta. Susitaikyti negalima, nes susitaikymas reikštų išdavystę.

Kad ir kaip ciniškai skambėtų, – karas yra radikalaus sprendimo priemonė – chirurgo skalpelis, tuo tarpu diplomatija – šaldytuvas, gebantis ati-

dėti sprendimą rytdienai. Strategijos klasikas Sun Tzu prieš beveik penkis tūkstančius metų sakė, kad diplomatija ir karas yra vienodai svarbios politikos priemonės, tik pirmoji esanti švelnesnė ir humaniškesnė. Karo reikia tada, kai diplomatinės priemonės yra arba nemoralios, arba neefektyvios. Šiuolaikinės Pasaulio Tvarkos saugotojai Sun Tzu formulę pabandė modifikuoti, optimistiškai nutarę, kad karas negali būti politikos priemonė, bet kuris karas, net ir turintis teisingą ir šventą tikslą, yra savaimė amoralus. O saugumo ir tarptautinių santykių teoretikai dažniausiai laiko karą nors ir nemalonia, bet vis dėlto neišvengiamybe.

Pasaulis turi bent keletą nesibaigiančio karo regionų.

Štai Šventoji Žemė – karo žemė, bent jau tokia buvo per pastaruosius beveik šimtą metų. Ar kas nors prisimena bent savaitę ramybės ir taikos šiame regione? Žinios iš Vidurio Rytų kaip visada tos pačios – apie terorą, kerštą, sproгимus, žuvusiuosius..., o sprendimas – „kelių žemėlapiai“, kuriuos įgyvendinti būtų galima tik visiems atsisakius savo strateginių tikslų. Balkanuose prieš daugiau kaip dešimt metų baigti vadinamąjį Bosnijos karą buvo galima tik išskirsčius musulmonus, stačiatikius ir katalikus po atskirus administracinius „kambariukus“. Idant visi būtų lygūs. Šalyje nebėra normalių piliečių, normalių šalies patriotų, yra tik etninių grupių atstovai. Pridygo visokių etninių prezidentų, ministrų ir parlamentarų, atstovaujančių įvairioms

etnopolitinėms konfigūracijoms, iš esmės prieštaraujančioms regiono tradicinei multietninei tradicijai. Tačiau šalies politikai sugebėjo visą pasaulį padaryti savų problemų įkaitu. Jie šantažuoja tarptautinę bendriją, gąsdindami, kad jei bandysime trinti etnines linijas, vėl kils karas, o karo Europoje niekas nenori. Esama tvarka ar taika leidžia slėpti karo nusikaltėlius, palaikyti šešėlinę ekonomiką ir, kas gal svarbiausia, palaikyti visai neeuropietišką ir brangiai kainuojantį administravimą. Kažin kas drįstų Bosnijos ir Hercegovinos taiką laikyti moralios politikos dalimi. Jungtinių Tautų taikdariai Kipre, turėję garantuoti salos suvienijimą, iš tikro efektyviai ją padalijo. Padalijo, idant nebūtų karo, tačiau padalijo ir tam, kad nebūtų taikos. Nesibaigiantys konfliktai tarp hutų ir tutsių Afrikoje, tarp induistų ir musulmonų buvusioje britų Indijoje – tai dar keletas neišsprendžiamų konfliktų pavyzdžių. Diplomatus ten jau nebelaukia. Laukia ginklų siuntų.

Diplomatinės priemonės, kaip minėta, turi savo ribas. Jos kyla iš tikriausiai neteisingos prielaidos, kad politines problemas galima išspręsti už derybų stalo, be fizinių jėgų konfrontacijos. Toks įsitikinimas vyrauja todėl, jog yra pozityvus ir neva humaniškas. Diplomatai gali suteikti sau prabangą ilgai diskutuoti, siūlyti naujus ir naujesnius planus, tačiau aiškiai supranta, kad tik karas yra staigaus ir radikalaus sprendimo instrumentas, gana greitai sudedantis visus taškus. Kariaujantiems

jis netgi nėra nemoralus. Nemoralus tik nesveikos viešosios nuomonės šviesoje. Žmonija ir jos politikai visada sakė, kad politinių problemų, valstybių sienų negalima keisti kariaujant, tačiau dauguma šiandienio pasaulio gyventojų gyvena valstybėse, kurių sienos ir statusas yra vieno ar kito karo pasekmė.

Kad ir koks būtų norimas Kalnų Karabacho problemos sprendimas, niekas nebegali ignoruoti fakto, kad armėnai laimėjo karą prieš azerbaidžaniečius, turkai nesibaigiančią Kipro dramą pavertė sau palankiu, tegul ir nepripažintu sprendimu. Galiausiai ir minėtos Bosnijos klausimą išsprendė ne diplomatai, o slapta sukurtos kroatų armijos karinė sėkmė. Izraelis laimėjo visus karus prieš arabų valstybes ir būtent taip įtvirtino savo valstybės teisę egzistuoti.

Taika, kuriama remiantis dogmomis, dažniausiai tampa būsimo karo prielaida. Dauguma Padniestrės gyventojų, atrodo, nuoširdžiai nenori gyventi Moldovos Respublikoje, tačiau pagal egzistuojančią tvarką neturi teisės kurti naujos valstybės. Kita vertus, karas gali leisti tokiai valstybei atsirasti. Tad karas įvyko ir nepripažinta valstybė atsirado, kaip atsirado ir kokia nors Abchazija ar Eritrėja. Dirbtinė Bosnijos ir Hercegovinos valstybė buvo lipdoma prieš gyventojų valią tik todėl, kad nesudarytų separatizmo precedentų. Įvyko karas, ir separatizmas buvo įtvirtintas. Kosovui nepriklausomybė nesuteikiama, idant nebūtų atidaryta „Pandoros skrynčia“. Jei nepriklausomą Kosovą kas nors sumanys paversti tarptautinės teisės precedentu ir pripažins, tai eilėje laukia Abchazija, Padniestrė ir kiti. Tarptautinė teisė neparengta naujiems sprendimams, ji siūlo jau seniai išrastus dviračius, kurie Balkanų ir buvusios SSRS keliams visai netinka. Karo negalima propaguoti ir siūlyti, tačiau politikai vis aiškiau suvokia, kad karas yra greičiausia ir dažnai pigiausia alternatyva.

Vargu ar rasime pasaulyje valstybę, kuri nekariavo, kuri neturi savo nežinomojo kareivio, savos karinės šlovės. Jei karas nemoralus, tai ar moralu statyti paminklus karo didvyriams? Iš tikro nemoralu kas kita. Nemoralu, kaip tai mėgina daryti diplomatai, visas kariaujančias puses – agresorius ir aukas, teroristus ir teisėtas armijas – traktuoti kaip vienodai kaltas dėl to, kad karas vyksta.

Tačiau neglorifikuokime ir karo – jis irgi nepasiūlo absoliutaus būdo baigti konfliktą. Karas yra priemonė tada, kai jo tikslai aiškūs ir... kuklūs. Kuklūs ta prasme, kad turi aiškiai politinius ir visai ne grobuoniškus tikslus. Ar tokių yra? Taip – 1991 m. amerikiečiai siekė tik išvaduoti Kuveitą, o ne laimėti „kuo daugiau“, pakeisti nusikalstamus režimus Haiityje ar Grenadoje, bet ne daugiau. Išvadavimas turi baigtis ties valstybės siena ar etnine riba. Tada karas baigiasi. Tačiau daugumai šiandienų karų tokio kuklumo stinga, tad karas tampa principo reikalu, o ne saugumo paieška, tampa šventa pareiga kariauti, o ne pasiekti kokį nors tegu ir karine jėga paremtą sprendimą.

Štai Vidurio Rytų ar Balkanų konfliktai nesibaigia net ir kariaujant visų pirma dėl to, kad jų tikslai, palyginti su galimybėmis, pernelyg dideli. Jų galima siekti, tačiau negalima pasiekti. Arabai negali laimėti, nes savo pergalę tapatina su žydų valstybės sunaikinimo idėja. Sunaikinimo galima tik norėti, nes pergalei pasiekti trūksta resursų, jėgos ir logikos. Žydai, kad ir kaip jiems sektųsi ar nesisektų, neturi teisės pralaimėti, nes jie žydai, – Antrasis pasaulinis karas baigėsi dar ne taip seniai, kad pasaulis galėtų leisti žydams pralaimėti. Visas karines žydų pergales tarptautinė bendrija visada tyliai sveikina – arabams Izraelio valstybė neįkandama. Vidurio Rytų susitaikymo bandymas, beje, buvo palaimintas net Nobelio taikos premija, tačiau jis truko labai trumpai. Po taikos architekto žūties

dauguma regiono politikų ryžosi ne tęsti jo žygį, o tyliai pripažinti, kad tai buvo neįmanoma misija – susitaikyti pasiūlyta per anksti ir ne tiems, kurie susitaikyti tikrai nori.

Reikia taip pat nepamiršti, kad XXI a. karas vis dažniau įgauna formą, kokią neplanavo praėjusio šimtmečio teoretikai. Tai ne armijų, bet civilizacijų ar, kalbant kukliau, bendruomenių karas. Tokiame kare nėra aiškios politinės vadovybės, t. y. politiškai atsakingų asmenų, gausybė karo vadų veikia savo nuožiūra, nėra aiškaus karo tikslo – jis veikia ideologinis, o ne teritorinis ar fizinis laimėjimas, nėra aiškaus skirtumo tarp kario ir civilio – moterys blokuoja kelius, vaikai-gavrošai sprogdina bombas, negalioja jokios konvencijos ar tarptautinės sutartys. Seniai žinoma, kad įprastą arba vadinamą „techninį“ karą galima laimėti, įrodžius fizinį ar technologinį pranašumą. Civilizacijų konflikte pergalė reiškia ne karinio pranašumo įrodymą, o visos civilizacijos (kultūros, papročių, vertybių) sunaikinimą. Nė viena didžiųjų dabartinių civilizacijų šiandien nesunaikinama.

Kova su civilizacijos konfliktais dar sunkesnė, nes jai diplomatija visai nepasirengusi. Geriausia ir visai mandagu apsimesti, jog konfliktas nevyksta. Europos politikai, žinia, nesvetimas troškimas ne veikti, o tikėtis, kad viskas kaip nors savaime išsispręs.

XIX a. mąstytojas Karlas von Clausewitzas tikriausia buvo teisus sakydamas, kad pergalė mūšio lauke neatneša laimės, bet tik sukelia norą siekti revanšo. Susitaikymas gali kuriu laikui užtikrinti taiką. Tačiau civilizaciniame konflikte paprastai nebūna susitaikymo.

Tarptautinė situacija darosi sudėtingesnė. Klasikinė diplomatija jos problemų neišspės, nebegali išspręsti ir karas, ar bent jau tradicinis karas. Vadinasi, pačiu artimiausiu laiku teks išradinėti naujus tarptautinių santykių reguliavimo ir taikos arba pusiausvyros palaikymo instrumentus. ☒

Ad limina 2006: prioritetų paieškos

RŪTA TUMĖNAITĖ

Birželio 19–24 d. įvyko trečiasis po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos vyskupų vizitas *ad limina*, kurio metu apibendrinamas per penkerius metus nueitas Lietuvos Bažnyčios kelias ir nurodomos gairės ateičiai. Dėl pasakutinių Jono Pauliaus II pontifikato metų ypatumų ir tarpvaldžio Lietuvos ganytojams įprastas laikotarpis ištyso iki beveik septynerių metų, o vyskupijų veiklos pristatymas sutapo su prisistatymu naujam popiežiui.

Septyneri metai – nemenkas laiko tarpas. Anas *ad limina* vyko trečio tūkstantmečio išvakarėse, Jonas Paulius II vyskupams lyg nuo naujojo amžiaus slenksčio bylojo apie kitapus laukiantį klastingesnį negu totalitarinės ir antikrikščioniškos santvarkos iššūkį, kurio esmė – „sekuliarizuoto ir hedonistinio gyvenimo modelis, plačiai išsigalėjęs ekonomiškai labiau išsivysčiusiuose kraštuose“¹. Tačiau artimiausiuose penkmečio planu iškelta, tiksliau, nuo 1993 m. *ad limina* apsilankymo pratęsta, naujoji evangelizacija, „pirmoji ir nepakeičiama sielovados kryptis Lietuvoje“². Ką byloja pastarojo laikotarpio Lietuvos ganytojų ataskaitos apie religinio gyvenimo padėtį ir kokius tikslus ar prioritetus Bažnyčiai Lietuvoje kelia naujasis pontifikas?

Vizito metu Vatikano radijo žurnalistų kalbinti ganytojai³ įvairiai api-

bendrinavo savo vyskupijų nueitą kelią ir dabartinę būklę. Antai Telšių vyskupas Jonas Boruta pabrėžė, jog bene daugiausia nuveikta parapijų katechezės atgaivinimo srityje, kaip ir buvo nurodęs Jonas Paulius II ano *ad limina* metu, o pagrindinėmis problemomis vadino „gana tragišką šeimos padėtį“ bei apleistą socialinę sritį, kurioje iki šiol nėra normalaus dialogo tarp darbdavių ir dirbančiųjų. Kauno arkivyskupas Sigitas Tamkevičius bei Panevėžio vyskupas Jonas Kuneckas pasidžiaugė atstatytais ir dar statomais sielovados centrais, sąmonių katalikų gausėjimą liudijanti statistika ir neblogais Bažnyčios reitingais visuomenės akyse. Įdomu, kad Šiaulių ordinaro Eugenijaus Bartulio kalboje nuskambėjo du pagrindiniai momentai, ties kuriais vėliau savo kalboje Lietuvos vyskupams apsistojo ir pats popiežius, tai – šeimos ir kunigų temos: „Popiežius patarė, kad ir kunigai daugiau bendrautų su šeimomis, nes tik artimas ryšys gali prikelti naujam meilės ir tiesos gyvenimui“; o žvelgdamas į ateitį, Šiaulių ganytojas nestokojo optimizmu: „Sunku vertinti save, kaip praėjo šie penkeri vyskupijos gyvavimo metai, tačiau turiu troškimą, kad mūsų kunigai vis augtų ir stiprėtų tikėjime ir meilėje, kad mūsų darbas iš tiesų būtų nepapras-

taišiugus. [...] turiu vilties, kad būsimieji kunigai, dabartiniai kunigų seminarijos auklėtiniai, kurie mokosi Kaune, išaugs į tvirtus tikėjimo vyrus ir sugebės perteikti nepaprastai džiugią linksmąją Evangelijos Naujieną, patys džiugiai gyvendami Kristaus Evangelijos šviesoje“⁴. Kiti ganytojai minėjo dvasinę *ad limina* kaip piligriminės kelionės pusę, ypatingus apsilankymo didžiosiose Romos baziliko- se, susitikimo su Šv. Tėvu ir jo aukotų Mišių įspūdžius.

Iš atskirų Lietuvos ganytojų pasisakymų apie padėtį savo vyskupijose būtų gana sudėtinga susidėlioti bendrą vaizdą, kuris leistų išskirti labiausiai dėmesio reikalingas arba prioritetines Lietuvos bažnytinio gyvenimo sritis. Lietuvos Vyskupų konferencijos pirmininko arkiv. Sigitas Tamkevičiaus sveikinimo žodyje Šventajam Tėvui⁵ irgi labiau stengtasi nors pora žodžių paminėti jei ne visas, tai kiek įmanoma daugiau bažnytinio gyvenimo sričių bei institucijų, pabaigoje suformuluojant Bažnyčios Lietuvoje ir toliau laukiančias nelengvas užduotis: „ne tik stiprinti savo narius, bet ir prakalbinti tuos, kurie yra susidarę klaidingą nuomonę apie Kristaus išgany- mo žinią ar lieka jai abejingi“. Taip pakartojamas praėjusio *ad limina* metu Jono Pauliaus II iškeltas naujosios evangelizacijos uždavinys, tačiau užčiuopti kurią nors ypatingos atidos reikalingą sritį vargu ar įmanoma.

Tokių akivaizdžių prioritetų trūkumą patvirtino ir kardinolas Audrys Juozas Bačkis, kai krikščioniškos agentūros ZENIT paprašytas apibendrinti *ad limina* vizitui parengtą ataskaitą apie Bažnyčios Lietuvoje padėtį, atsakė: „Sunku apibendrinti ataskaitą..., bet joje pabrėžiamos šeimos, jaunų žmo-

¹ Šventojo Tėvo Jono Pauliaus II kalba Lietuvos vyskupams, atvykusiems *ad limina*, 1999 09 17, in: http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_popieziaus/jp2_ad-limina1999.html.

² *Ibid.*

³ Pokalbių stenogramas žr.: <http://www.bernardinai.lt/index.php?100941184>; <http://www.bernardinai.lt/index.php?747130279>.

⁴ <http://www.bernardinai.lt/index.php?747130279>.

⁵ LVK pirmininko arkivyskupo Sigitas Tamkevičiaus sveikinimo žodis Šventajam Tėvui *ad limina* Apostolorum proga, in: <http://lvk.lcn.lt/naujienos/85>.

nių ugdymo santuokai problemos, visuomenės sekuliarizacija, vedanti į gyvybės ir šeimos vertybių praradimą. Taigi šia prasme daromės tikri europiečiai!⁶ Kardinolo manymu, popiežius Benediktas XVI savo kalboje Lietuvos vyskupams ypatingą dėmesį skyręs šeimos temai, pasirinko šį aspektą, remdamasis pačių vyskupų ataskaitomis apie savo diecezijų būklę. Ko gero, iš šalies viskas matyti aiškiau, todėl įmanoma išskirti konkrečius prioritetus. Kaip minėta, vienas jų – šeimos tema: „Iš daugelio temų, kurias norėčiau šiandien aptarti su jumis, apsistosiu ties viena, itin reikšminga jūsų šalyse, tai yra šeimos tema“⁷. Popiežiaus nusakyta krizinė Lietuvos šeimos situacija liudija ir jo paties, ir jo patarėjų išmanymą apie opiausias Lietuvą šiuo metu kamuojančias negales. Tačiau parengtų receptų popiežius nesiūlo, kaip ir nedaro jokių išlygų dėl totalitarinės praeities, kuria kartais pernelyg dažnai linkstama aiškinti daugumą šiandienos blogybių. Apeliavimas į sovietmečio paliktas žaizdas Benedikto kalboje nesulaukė didesnio atgarsio. Atvirkščiai, Šv. Tėvas kalbėjo apie modernumą, kuris, „nepagrįstas

autentiškomis žmogiškomis vertybėmis, yra pasmerkta nestabilumo ir pasimetimo tironijai“, ir ragino vyskupus „būti drąsiais gyvybės ir šeimos gynėjais“. Šia prasme popiežiaus kalba iš esmės nesiskyrė, pavyzdžiui, nuo kalbos Ispanijos vyskupams per vizitą į Pasaulinį Šeimų kongresą Valensijoje, kur Benediktas XVI, lyg patvirtindamas komentatorių mintį, kad jam labiau rūpi ne viešai skelbiami nurodymai, bet visų pirma idėjos, ragino juos „ir toliau be baimės skelbti, jog atsiskyrimas nuo Dievo, elgimasis taip, tarsi jo nebūtų, arba tikėjimo perkėlimas į grynai privačią sritį žaloja tiesą apie žmogų ir kelia pavojų kultūros bei visuomenės ateičiai“⁸. Kokia nors tikėjimo atgaivinimo misija, apie kurią ypač kalbėta narystės Europos Sąjungoje išvakarėse, Lietuvai tikrai nenumatoma, ji rikiuojasi vienoje gretoje su kitomis „tikėjimo užtemimą“ išgyvenančiomis Europos kraštų Bažnyčiomis, nes šia prasme, anot kard. Bačkio, jau esame tikri europiečiai. O būti „drąsiais gyvybės ir šeimos gynėjais“ ir pasiekti, kad šie priesakai virstų sveika šeimos politika, teks patiems: „Dažniausiai atsakymas – jūs

esate vyskupai, tai jūsų atsakomybė, nelaukit, kad kas iš aukščiau spųstų“⁹, – taip kardinolas apibendrina susitikimus Vatikano tarybose ir kongregacijose. Pasiiekti, kad šios gairės virstų sveika šeimos politika – ne tik hierarchų, bet ir pasauliečių, tikėjimo perdavimu savo vaikams susirūpinusių tėvų pareiga.

„Nestabilumo ir pasimetimo tironija“, apie kurią kalbėjo Benediktas XVI, verčia jį apgailestauti, kad „ir Jūsų bendruomenių neaplenkia nepažeidęs sekuliarizuotas mąstymas, vis labiau atbaidantis jaunimą nuo teigiamo atsakymo į Kristaus kvietimą“. Galima numanyti, kad pašaukimų stoką aštrinantis sekuliarizuotas mąstymas paveikia ir kunigo statuso suvokimą, kai kunigo ir parapijos santykiai imami vertinti per darbdavio-samdinio prizmę, o kunigas iš dvasinių gėrybių teikėjo nejučia pavirsta materialinės gerovės rūpintoju, kuriančiu naujo-viškus kunigo „idealus“, iš kurių vieną taikliai įvardijo *bernardinai.lt* komentatorius: „Pats didžiausias pagyrimas, kurį girdėjau apie kunigą – mes atvažiavome tartis dėl mišių, o jis mus sutiko su cementuotu kombinezonu“. Todėl iškeldamas vyskupams antrąją prioritetą – rūpintis savo kaimenėmis – popiežius Benediktas ragina juos mylėti kunigus ir rūpintis oriu jų gyvenimu, kad šie savo ruožtu sugebėtų paskui save vesti pasauliečius: „Jei kunigai jaus jūsų pasitikėjimą ir autentišką Evangelijos dvasią, sugebės tinkamai vesti į daug žadantį pasauliečių atsinaujinimą, kuris jau gyvas jūsų bažnytinėse bendruomenėse“. O būtina tokio rūpinimosi sąlyga – pačių vyskupų tarpusavio ir jų vyskupijų vienybė, kurią, anot Šv. Tėvo, taip pat privalu nenuilstamai puoselėti. Po vizito kard. Bačkis prisipažino, jog „visi kartu atvykę į Romą, jaučiamės

Lietuvos vyskupų vizitas *ad limina*. Vatikanas.
2006 m. birželio 23 d. L'Osservatore Romano nuotrauka

⁶ Lithuanian Bishops To Focus on Family, in: ZENIT, 2006 07 14.

⁷ Šventojo Tėvo kalba Baltijos šalių vyskupams, in: <http://lvk.lcn.lt/naujienos/>, 86.

⁸ Papal Letter to Spanish Bishops, in: ZENIT, 2006 07 11.

⁹ <http://www.bernardinai.lt/index.php?747130279>.

¹⁰ ZENIT, 2006 07 14.

laisvesni negu kad susitinkame Lietuvoje, kai tenka spręsti įvairius kritiškus reikalus. Čia mes labai ramiai, kaip tikri broliai, patiriame tą emocinę kolegiškumą, apie kurį tiek daug kalbama. Aplankėme keturias patriarchines bazilikas, šventėme Mišias.

[...] Aplankėme apaštalu Petro ir Pauliaus kapus, ir galų gale džiaugėmės išvydę Šv. Tėvą¹⁰. Regis, vėsių bazilikų lankymas Amžinojo Miesto kaitroje duoda tokių vaisių, kurių neįstengia suteikti nė karšti pokalbiai lankant Vatikano dikasterijas. ❧

Apie poezijos paukštelį Šv. Kryžiaus namuose

DALIA ZABIELAITĖ

„Dievo lizdelis“, – taip pašnekėsio metu Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo vargdienių seserų vienuolyną pavadino jų vyresnioji sesuo Ignė. Judriu popiečio metu juosiamą mašinų srauto, netoli Prezidentūros ir Katedros. Triukšmingą dienos metą užsukus į vienuolyną, pakeri jauki tylos esatis. Šioje vienuolyno tyloje gyvena septynios vargdienės seserys.

„Dievo lizdelyje“ glaudžiasi dar kas: dvimetis poezijos paukštelis, maitinamas seserų ir kultūrininkų pasauliečių. Kitoks nei tas, kuriam virš keturiasdešimt ir kuris vadinasi galinga „poezijos pavasario paukšte“, kasmet apskriejančia Lietuvą. Sakoma, dabar apskriejančia kitaip nei anksčiau. Anot vieno LR komentaro, „sovietmečio pompastika iš renginio išnyko“, o „didelis domėjimasis juo rodo poezijos populiarumą Lietuvoje“. Bet ar tikrai daugelis šiandien domisi poezija? Ar daugelis ją supranta ir mėgsta? Anot meto kultūros vakuume poetinių renginių lankymas iš dalies buvo patriotinės laikysenos išraiška. O kokią vertę šiandien gal ir ne poetams, o klausyto-

jams gali turėti didžios poezijos skaitymai, kai laisvėjanti visuomenė pragmatiškėja, o kasdienybėje vis mažiau vietos lieka tylai, skaitymui, meditatyviam išiklausymui į save?

Šie ir kiti klausimai radosi paklausius poetinių skaitymų nedidukėje Šv. Kryžiaus namų salėje. Kitokių negu Poezijos pavasario, bet ir negu įprastų poezijos vakarų su aktoriais skaitovais, kritikais ir kt. Kaip sakė vakarų Šv. Kryžiaus namuose sumanytojas poetas ir vertėjas Antanas Gailius, „galbūt ir esu paveiktas vokiečių, bet man nepatinka, kai renginys skiriamas poezijai [...], o atėjęs tos poezijos kaip ir negauni išgirsti. Sakomos daugiau ar mažiau neparengtos kalbos apie poeziją, būtinai patiekiam kokios nors muzikėlės, tarytum pati poezija neįstengtų pritraukti dėmesio, tarytum reiktų dar kokio kitokio masalo“¹. Šv. Kryžiaus namų poetiniai vakarai visų pirma ir savi ti tuo, jog leidžia patirti pačioje poezijoje slypinčius dalykus, išiklausyti į juos, kuriuos įprastas apžavus masalas neretai tik užgožia. „Paprastumas,

kuklumas, norime, kad dalykai vyktų nemokamai, kad kultūra pasiektų tą, kuris neturi lėšų nueiti į koncertą, kad viskas būtų daroma savanoriškai“, – tokius poetinių ir kitokių vakarų (koncertų, parodėlių, paskaitų apie Lietuvos daile) rengimo principus vardijo sesuo Ignė. Filosofškai pridurdama: „daug nereikia, grožis yra paprastas“². Kaip tik gražiu paprastumu, o ir kitomis krikščioniškomis vertybėmis, vienus gal kiek trikdo, kitus traukia kultūriniai renginiai Šv. Kryžiaus namuose. Tiesą sakant, čia net ne renginiai, bet tiesiog eini ir užėjini...

Panašiai netikėtai aptinki ir pažinti traukiančią Šv. Kryžiaus namų istorinę gelmę. Pradėjęs nuo žinomo fakto – „tarybinės kultūros įstaigos“, kuria sovietmečiu buvo paversta Šv. Kryžiaus bažnyčia, tapusi Mažąja baroko sale su vargonų muzikos koncertais. Apie tuos laikus sesuo Ignė pasakojo: sovietams užėmus Lietuvą, vyskupas Mečislovas Reinys į šią vietą, iš kurios jau buvo pasitraukę bonifratrai, pakvietė vargdienių seseris; jos čia išgyveno per visą sovietmetį, nors valdžia ir bandė išsklaidyti, įkeldindama šeimas, padarydama butus iš vienuolyno kambarių. Verta leisti ir į gilesnę praeitį, apie kurią po Šv. Kryžiaus namų kiemelius vedžiodama pasakojo sesuo Dalia, t. y. į XVI–XIX a. čia buvusį bonifratrų konventą su garsiąja ligonine, kurioje gydėsi ne tik vietiniai, bet ir užsieniečiai (dabartinė vakarų salė ir yra buvusios ligoninės patalpa). Galop į XIV a., anot padavimo, kai pagonys lietuviai čia nukankino pirmuosius iš Krokuvos atkakalius krikščionybės skelbti pranciškonus, – jų palaidojimo vietoje iškilo kryžius, nuo kurio radosi vėliau pastatyto viso komplekso pavadinimas. Taigi vieta, anot istorikų, unikali, nes mena pačią „krikščionybės skleidimo pradžią Lietuvoje“³. Dabar šiai vietai lemta tapti pradžia ir kitokių, kuklesnių dalykų.

Taip lėmė šių dienų Lietuvos tikro-

¹ Čia ir toliau cituoju 2006 m. liepos 13 d. gautus poeto ir vertėjo Antano Gailiaus atsakymus į klausimus, kuriuos jam pateikiau elektroniniu paštu.

² Čia ir toliau cituoju pokalbį su seserimi Igne 2006 m. birželio 28 d.

³ Mockevičiūtė, L., „Vienuoliško gyvenimo kasdienybė: tarnavimas ligoniams Vilniaus

Bonifratrų ligoninėje XVIII a. vidur. – XIX a. III dešimt.“ (magistr. darbas, darbo vadovas dr. Liudas Jovaiša), Vilnius: VU Kultūros istorijos ir istorijos teorijos katedra, 2005, p. 19.

vė, jog vargdienių seserų didesnę veiklos dalį sudaro socialinė pagalba⁴. Tačiau seserys atlieka ne tik šią, bet ir kultūrinę švietėjišką misiją. Kaip kiekvienas žmogus, taip ir katalikas turėtų būti kultūringas, nes „nekultūringas žmogus yra paneigiantis kito teises“, – pokalbio metu dėstė sesuo Ignė, – o „pirmoji Bažnyčios užduotis vis dėlto yra visapusiško žmogaus auklėjimas. [...] ugdyti pastabumą Dievui, esančiam mūsų kasdienybėje, ne tik mūsų problemose, bet tame grožyje, kuris yra kūryba“. Nors esant tokiai kultūrinių renginių įvairovei Vilniuje, sumanyti dar ką nors, kas sudominėtų, nėra lengva. Vis dėlto, su kultūros žmonių katalikų pagalba, kurios seselėms dar labai trūksta, joms pavyksta nuveikti šį tą neįprasta. Beje, iniciatyva šįkart radosi iš vienuolių pusės. Prisimindamas vakarų ištakas, Gai-

salė dar buvo tik restauruojama, ėmė ir paragino mane, sakydama: „Daromką nors“. Pagalvojau, ką galima būtų daryti minimaliomis pajėgomis ir išgalėmis, ir pirmiausiai atėjo į galvą tokių vakarų mintis“.

Taip gimė du poetiniai ciklai. 2005 m. vykęs pirmasis, „Mano antologija“. Kas mėnesį savo branginamų (lietuvių ir užsienio) poetų eiles skaitė garsūs kultūros, politikos, religijos žmonės: poetai Antanas A. Jonynas, Kornelijus Platelis, Gintaras Grajauskas ir kt., prof. Vytautas Landsbergis, „Kultūros barų“ vyr. redaktorius Bronys Savukynas, kun. Julius Sasnauskas OFM. Vieni iš atsineštų poezijos rinkinių, kiti eilėraščius persirašę ant popieriaus lapų, kiekvienas su savomis ekspresyviomis intonacijomis ir ypač įdomiais komentarais, dėl ko brangus tapo vieno

saką į savos egzistencijos faktą. Be to, pasak ciklo sumanytojo Gailiaus, „šiandien galima susidaryti išpūdi, kad poezija reikalinga tik patiems poetams, kad jos niekas neskaitytų. Todėl ir norėjau, kad vakaruose poeziją skaitytų ne tik patys poetai. [...] „Antologijų“ ciklo vertė, žinoma, ir ta, kad paaiškėjo, jog poezijos mėgėjų yra ne taip mažai, kaip kartais atrodo, ir ta, kad skaitovai tikrai per tokius vakarus atsiskleidžia – tą galėjome patirti kiekvieną kartą“. Šią ypatingą „Antologijų“ vertę išsyk atpažinęs, Lietuvos radijo literatūrinių laidų vedėjas Virginijus Gasiliūnas suskubo vakarus „įamžinti“ įrašais.

Kitoks šių metų ciklas „Sidabriniai lietuvių poezijos laikai“, rudenį prasiūšiantis. Šio ciklo vakarais gyvieji lietuvių klasikai (Marcelijus Martinaitis, Antanas A. Jonynas, Jonas Strielkūnas, Dalia Saukaitytė, Jonas Juškaitis, Sigitas Geda) skaitė reikšmingą savo rinkinį, sukurtą aštuntame dešimtajame dešimtmetyje. Vėlyvojo socrealizmo metais? O gal „sidabriniais laikais“, kai buvo kuriami ir skaidrios literatūrinės jausenos, t. y. sidabriniai eilėraščiai, to meto žmonių būtų saugoję nuo bedvasio meno. Nuo pastarojo, tik šių dienų, regis, saugo ir šiandien: pirmąjį ciklo vakarą visą savo rinkinį „Rugpjūčio žemuogės“ (1972), – kurio eilėraščius tebedainuoja ne tik Vytautas Kernagis, – poetė Saukaitytė perskaitė tiesiog taip, mintinai! Kitu aspektu sidabrinis laikas nušvietė vasarop skaityti kiti du 1972 m. rinkiniai: Juškaičio „Mėlyna žibutė apšvietė likimą“ ir Gedos „26 rudens ir vasaros giesmės“. Anais laikais šios knygos pateko ideologų nemalonėn, smarkiai nukentėjo ir jų autoriai. Pradėdamas vakarą, Geda pri(si)minė: „sunku sugrįžti į tuos laikus; man ta knyga kainavo atleidimą iš darbo. Aš ir keli kiti (Juškaitis, Tomas Venclova) buvome apkaltinti socrealizmo griovimu.

Šv. Kryžiaus namų šaltinis. 2006. Astos Giniūnienės nuotrauka

lius savo ruožtu pasakojo: „dėl minties rengti vakarus Šv. Kryžiaus namuose pirmiausia kalta pati „Dievo lizdelio“ vyresnioji, sesuo Ignė. Tai ji kartą, kai

ar kito poeto eilėraštis. Tai buvo proga įsitikinti: kone kiekvienas skaitovas poeziją visų pirma atrado labai asmeniškai, kaip nuskaidrinantį at-

⁴ Šv. Kryžiaus namų socialiniame centre teikiama teisinė, psichologinė pagalba: čia veikia išsiskyrusiųjų sielovados centras, renkasi alkoholikų tėvų vaikai, anoniminių alkoholikų grupė, pagalbos grupė išgyvenantiems netek-

tį ir kt. Būtent tokia pagalba dabar Lietuvoje ypač reikalinga. Sesers Ignės, Lietuvon gyventi atvykusios iš Amerikos, rūpėjo paklausti: kuo čia vargdienių seserų veikla skiriasi nuo veiklos tarnaujant JAV lietuviams? Anot

jos, „Lietuvoje ryškiai daugiau socialinio darbo; išeivijos lietuviai neturi tų socialinių problemų, kurias turi Lietuvos lietuviai. Savaimė aišku, vienuolynas kitaip ir atsiliepia“.

Toks buvo cenzūros tikslas – autorių pasmerkti, jį sunaikinti. Bet nepavyko“. Ciklo vakarai detalizavo ir kitus dalykus, kuriuos slėpė fasadinė to meto kultūra. Unikalus jie ir tuo, aibę kitokių renginių matančio Gasiliūno pastebėjimu, jog aiškiai parodo, kad į sidabrinis laikus sugrįžti verta, kad dabar dominuojantis progresyvinis literatūrinis mąstymas nėra absoliučiai teisingas⁵.

Apibendrinamas dviejų metų organizacinio darbo patyrimą, poetas Gaičius minėjo ir tai, kas truputį apvylė. Tenka pripažinti, jo žodžiais, kad, išskyrus pačias Šv. Kryžiaus namų šeimininkes, vakaruose nedažnai teko matyti kunigus, vienuolių žmones: „galbūt jie per daug užsiėmę, tą irgi gebu suprasti, o gal vis dėlto mus visus dar pernelyg slegia toji iš sovietinių laikų paveldėta atskirtis, kai ir Bažnyčios darbininkai, ir „pasauliečiai“ linkę manyti, kad Bažnyčia – tai ne mes visi, gyvenantys *visą* gyvenimą, taigi, pavyzdžiui, ir skaitantys poeziją, kad Bažnyčia – tai lyg koks nors tam tikras paslaugas teikiantis trestukas, [...] na, krikštynos, jungtuvės, laidotuvės, dar Šv. Mišių užsakymas ir pan.“ Galbūt dėl minėtos iš sovietmečio paveldėtos atskirties poetinius vakarus vienuolyno namuose negausiai lankė ir studijuojantis pasaulietinis jaunimas. O juk išgirsti savo eiles skaitantį gyvą klasiką, dargi jas komentuojantį, būsimam literatui galėjo tapti vertingu patyrimu. Kita vertus, būta ir gyvų atskirties įveikimo ženklų: kai savo branginamą poeziją skaitė prof. Landsbergis ar kun. Sasnauskas OFM, salėje būta įvairaus amžiaus, net ir stovinčių klausytojų.

Taigi religijos ir kultūros dialogo kryptimi šis tas padaryta. Bet dar yra ką veikti. Padūsavęs, jog gal jau metas vakarus baigti („vienam žmogui išlaikyti tą nuolatinį ritmą iš tikrųjų nėra visai paprasta“), vis dėlto Gaičius nutarė juos tęsti, tik kitais metais

⁵ Citata iš interviu su Virginijumi Gasiliūnu, kurį, rengdama šią apžvalgėlę, kalbinau Rašytojų sąjungos namuose 2006 m. birželio 21 d.

vakarų Šv. Kryžiaus namuose rengimą perdavęs į poeto Antano A. Jonyno rankas, t. y. naujam žmogui su naujais sumanymais.

Ir štai žmogus po žmogaus, vakaras po vakaro kažkas dėliojasi. Galbūt paprastas Dievo veikimas – per

žmones, neabejingus Jam, artimui ir kultūrai. „Žiūrėsim, kaip Viešpats toliau viską ves. Čia dar vos pradžia, vos pirmi metai, – taip, kad dar...“, – pokalbį Šv. Kryžiaus namuose baigė sesuo Ignė, vasaros vakarą iškalbingai ėmus gausti aplinkinių bažnyčių varpams. ❧

Santara 2006: Išėjimas iš Anykščių

KRISTINA SAKALAVIČIŪTĖ

Kai kelinta diena taip įkyriai pliaupia žvarbanas lietus, tarsi pranašaudamas trumpos šiaurės vasaros pabaigą, sunku net patikėti savo atmintimi, jog prieš gerą mėnesį Anykščiai „Santaros-Šviesos“ suvažiavimo dalyvius pasitiko šviesiausiomis metų dienomis, romiu pušų siūravimu, svečių pasiilgusiais uodais ir Vytauto Labučio bei Eugenijaus Kanevičiaus džiazu. Nors pernai buvo nutarta atsisakyti pirmosios (arba ketvirtosios – žiūrint, iš kurio galo skaičiuosi) „Santaros“ dienos, nekantriausieji vis dėlto, kaip įprasta, ėmė rinktis į „Šilelio“ poilsio namus jau ketvirtadienį. Vieni – dėl smagumo ilgėliau pabūti kartu, kiti, apdairesnieji ir atsakingesnieji, – idant gerai pailsėtų po kelionės prieš įtemptą trijų dienų paskaitų grafiką.

O prasidėjo oficialioji 2006-ųjų metų „Santara“ autorefleksija, tiksliau, posėdžiu, skirtu šviesaus atminimo šio kultūrinio sambūrio sielai – Vytautui Kavoliui. Gražaus tatau būta paminėjimo, nes tą pusdienį į klausytojus bylojo dar ne knyginė, dar nespėjusi sudžiūti į trafaretines frazes gyva istorija. Kęstutis Keblys, savanoriškai atsisakęs, jo galva, pretenzingo „prisiminimų archeologo“ titulo, vis dėlto sutiko pasidalyti kai kuriomis savo „prisiminimų iš-

kasenomis“: sugrįžo į jaunystės laikus, andai virusias JAV lietuvių studentijos idėjines ir organizacines kovas, iš kurių ir užgimė „Santara-Šviesa“. Padūsavęs, jog „velniškai daug Vytautų tose kovose buvo“, pranešėjas padarė išvadą, kad Vytautas Kavolis buvo iš jų bene geriausias, mat siekęs savo tikslų „tyliai, bet smarkiai“. Beje, visai kitoniškame kontekste, tačiau lygiai tą patį patvirtino vėlesnėje diskusijoje dalyvavusi Rita Kavolienė.

Kaip tik šitas „kitoniškas aspektas“ neramino Vitaliją Bogutaitę – anuomet „ateitininkę mergelę“, o nūnai – santūrią damą. Jos tvirtinimu, santariečių liberalumas visose gyvenimo srityse gerus katalikus ir katalikes neramino visada. Turbūt todėl iš Tabor Farme vykusių suvažiavimų ji geriausiai prisiminė dalyvių nakvynei skirtą daržinę, kurioje, sako, dėdavoši „Sodomos ir Gomoros“. O štai tokia prustiška tema jau verta poetiško sueiliavimo – tai Bogutaitė, pateisindama poetės vardą, sėkmingai ir padarė. Iš tokių pranešimų lieka tik pasimokyti tolerancijos, takto ir humoro jausmo, kurie padeda suburti po „Santaros“ vėliava labai skirtingų pasaulėžiūrų žmones. Verta atkreipti dėmesį ir į pranešėjos poziciją, jog išankstiniai

priešiškai nusiteikimai prie gero neprieva: reikia apsilankyti skirtingose vietose ir pabendrauti su skirtingais žmonėmis, idant neliktum trumparegiu, o jei jau ką nors gini ar smerki, tai kad turėtum tvirtų argumentų savo nuomonei apginti. Regis, paprasta ir seniai žinoma tiesa, bet pas mus, deja, ji dažnai taip ir lieka teorinė.

Kaip tik šią mintį, tegul ir kiek kitokiu kampu, išdėstė Kęstutis Skrupskelis, prisistatęs „santariečiu-disidentu“ ir paaiškinęs, jog turi tam rimtų priežasčių – mat netrumpą savo gyvenimo atkarpą gyveno ten, kur aligatorių daugiau negu lietuvių. Jo nuomone, „Santara“ labiau dedasi modernia, negu tokia yra iš tikrųjų. Juk kiekvienas modernus mokslas – tai eksperimentinis mokslas, o štai „Santaroje“ eksperimentai labiau negu problemiški. Todėl įsikibusių į humanitarinę mintį santariečių idėjos ir veikla esą „atspindi tik kelių žmonių skonį“. Šitas akmenukas į santariečių daržą išjudina dviejų krypčių apmąstymams. Pirma, jog santariečiams labai ver-

O tuokart teko ieškoti kitioniškumo apraiškų, kaip sakoma, iš vidinių rezervų. Išklausias Prezidento Valdo Adamkaus sveikinimų, santariečiams buvo pristatyta naujoji, Kavolio publicistikos straipsnių rinktinė „Nepriklausomųjų kelias“ (2006). Ką tik pasaulį išvydusį leidinį santariečiams pristatė ir pakomentavo mokslininko žmona Rita Kavolienė, jo bičiulis Kazys Almenas, ir, be abejo, knygos sudarytojai – Egidijus Aleksandravičius bei Daiva Dapkutė. Knygoje į vieną vietą sukaupti Kavolio jaunystės tekstai, iki šiol buvę išbarstyti po gausią išėivijos periodiką. Kaip sunku, o kartais beveik neįmanoma tokias publikacijas atrasti, gali pasakyti tik tie, kurie kada nors jų ieškojo. Vienas iš netikėtų būsimiems skaitytojams gali būti tai, jog šiuose straipsniuose jaunasis Kavolis atsiskleidžia kaip idealistas ir moralistas. Tačiau iš knygos viršelio jis šypsosi visai toks, kokį vakarinio kino seanso metu buvo galima išvysti senose „Santaros-Šviesos“ vaizdajuostėse...

miškumo dvasios. Kitaip tariant, dalis žmonių norėtų rimtos mokslinės konferencijos, o daliai tarytum užtenka neformalaus pokalbio, žaismingos diskusijos, išprovokuojančios naujas idėjas. Šimet šie vidiniai prieštaravimai išsiropštė į paviršių, netgi buvo pasiūlyta balsuoti, kokio pobūdžio renginio santariečiai norėtų ateityje. Kaip ir buvo galima tikėtis, balsavimas parodė, kad tiesa slypi kažkur per vidurį: dauguma susirinkusiųjų pageidavo įvairovės, t. y. rimtų pranešimų pramaišiu su ne tokiais rimtais pasvars-tymais. Tad turbūt reikia pripažinti, jog „Santara“ – iš prigimties visuomeninis kultūrinis sąjūdis, o ne mokslinė organizacija.

Kad ir apie rimtus dalykus galima kalbėti daugmaž visiems suprantama „žmoniška kalba“, pademonstravo Algis Mickūnas. Netenka abejoti, jog tokio kalibro mokslininkas, kalbėdamas apie Kavolio lyginamąsias civilizacijų studijas, galėjo pasitelkti itin „mandrą“ terminologiją ir atrasti tokių specifinių problematikos niuansų, kad jo šnekejimą, duok Dieve, suprastų ir įvertintų dešimtadalis auditorijos, arba, kitaip sakant, jo kolegos filosofai, susispietę posėdžių salės avangarde. Tačiau pranešėjas, įvertindamas auditoriją, pasirinko ne tokį komplikuo-tą komunikacijos būdą. Pašmaikštavimai ir prisiminimai Mickūnui nė kiek nesutrukdė apžvelgti Kavolio darbų įvairovės ir pristatyti jo darbo metodų. Manding betarpiškas tokio pobūdžio bendravimas su auditorija Santaros kontekste netgi vertingesnis už griežtai struktūruotą, bet iš popierelio atbubentą mokslinę analizę. Pastaroji atguls kokiame nors straipsnių rinkinyje, ir kiekvienas panorėjęs galės ją pasiskaityti, gilintis kiek tinkamas. Tuo tarpu autentiškai atsimini-mai, deja, yra efemeriški ir turi savybę išblėsti. Juos sučiupus gyvame pokalbyje, prieš mus iškyla realūs žmonės ir epochos su visomis smulkmenomis ir spalvomis.

Su Mickūno pranešimu kontrastavo Mykolo Drungos filosofinė intermedija „„Matricos“ metafizika ir Džordžas

Ričardas Šileika. Santara 2006: Vyno gėrimas prieš išvažiuojant. Fotografija

ta pasižvalgyti po kitus susibūrimus, kad išsiaiškintų, kas gi po galais yra tas modernumas. Antra, sukirba nerimas ir smalsumas, kurgi tie naujoviškai mąstantys žmonės pasidėjo, kad iki šiol neišsидуoda esą?

Kas pasakys, jog toks minėjimas – nerimta? Vis dėlto jau nebe pirmi metai Anykščių ore sklendo kai kurių suvažavimo dalyvių ir net organizatorių nepasitenkinimas, esą negerai, kad santariečių pranešimai stokoja akade-

Berklis“. Tai buvo akivaizdus pavyzdys, kaip sudėtinga susišnekėti su marga auditorija, pasitelkus filosofinę terminologiją ir grynai teorinę problematiką. Regis, pranešėjui nepavyko nei sudominti daugumos klausytojų, nei įtikinti kolegų filosofų (kuo? tai, deja, paprastam mirtingajam liko neaišku). Nors Drunga teigė, kad skaičius 3 gali būti įkūnytas trijuose pieštukuose, tačiau Arvydai Šliogerui liko neaišku, kas gi tas skaičius 3 yra iš esmės? Mat filosofo įsitikinimu, vienu terminu galima apibūdinti tik vieną objektą ar reiškinį; tad jeigu, tarkim, 2 yra skaičius, tai 3 turi būti kas nors kita, tik jau jokių būdu ne skaičius. Gal tuo norėta pasakyti: jeigu jau aš esu filosofas, kito filosofo būti negali, tad, mielieji, nesibrukite į jums nepriklausančią sritį?.. Tiesa, čia savo trigrašį dar spėjo įkišti Mickūnas, patvirtinęs iš salės atsklidusius nuogaštavimus, jog, pasirodo, dviejų Maryčių (tai turbūt ir 2 filosofų) taip pat būti negali (ką reiškia toks Mickūno pareiškimas, interpretuoti rizikinga). O štai Arūnas Sverdiolas, prisiminęs Drungos detalai aptartus du stalus, realųjį ir menamąjį, sunerimo, kur dėjosi jų šešėliai?.. Žodžiu, filosofinė diskusija, kaip ir galima tikėtis, buvo labai supainiota. Klausytojas iš salės galų gale reziūmavo: kaip šitokią dalyką pritaikyti praktiškai? Liūdna ir galvą įskaudo... Kiti, lyg iš anksto nujausdami galimus filosofinės intermedijos padarinius, salę buvo palikę gerokai anksčiau ir savo dėmesį sutelkę į kur kas konkretesnius dalykus, t. y. valgykloje auštančius pietus.

Ar tuo norima pasakyti, jog į „Santara“ pakviestiems pranešėjams privalu taikstyti su publikos neišmanymu? Žinoma, ne. Tačiau visada pravartu pagalvoti, kam pranešimas yra skaitomas: sau ar auditorijai? Juk jokia naujiena, kad šalia mokslinės literatūros esti ir mokslo populiarinimo, ir kas pasakys, kad pastaroji beprasme? Regis, ji radosi kaip tik todėl, kad mokslininkai turėtų galimybę su savo pasiekimais supažindinti visuomenę, kuri, deja, ne visose srityse turi

tiesk žinių, kad galėtų operuoti profesiniais terminais taip, kaip vieno ar kito veiklos baro virtuožas. O „Santara“, kaip jau buvo minėta, susibūrė visų pirma kaip visuomeninė kultūrinė savišvietos organizacija. Žmonės čia suvažiuoja ne tam, kad kažkas į juos žvelgtų iš aukštybių kaip į beviltiškus neišmanėlius. Žmonės čia traukia noras pasidalyti ir, visų pirma, bendra(darbia)vimo poreikis.

Beje, šįmet bendros veiklos stoka buvo itin juntama. Pirmiausia, Pasaulio futbolo čempionato, o gal ir kitokių reikalų paviliotas į suvažiavimą neatvyko Leonidas Donskis, be kurio gitaros ir dainų tenykštės kavinukės lauko terasoje buvo gerokai tyliau ir nykiau negu įprastai. Tiesa, ponas Mečys mėgino gelbėti padėti, išsitraukęs savo akordeoną, o būrelis liaudies tradicijų puoselėtojų traukė Joninių nakčiai daugiau ar mažiau tinkamas dainas, bet jos akivaizdžiai pakriko, entuziastams priartėjus prie baro. Nei Austės Pečiūraitės performansas, nei vakarais demonstruojami Dianos

sirūpinti pramogomis, tai daugeliu atvejų reiškė tiesiog ramius pasikalbėjimus prie alaus bokalo (ar kitokio gėrimo stiklo) su senais, bet ilgai neregėtais draugais. Na, aišku, tiems, kurie norėjo, niekas nedraudė ieškoti ir naujų pažinčių. Ir vis dėlto buvo matyti, kad santariečiai nepratę būti vien tik pasyvūs klausytojai ir stebėtojai. Kompensuodami fizinio aktyvumo stoką, kai kas šmirinėjo Šventosios paupiais, o kai kas (kaip antai Ričardas Šileika) tokius šmirinėtojus sekė ir pasigardžiuodami aprašinėjo.

Vienintelė organizuota fizinė veikla pasirodė esanti santariečių kelionė į Anykščius ir atgal – miesto centre esančioje kopyltėlyje vyko Rimvydo Šilbajorio atminimui skirtas minėjimas. Tą kelionę netgi būtų galima pavadinti santariečių ištvėrmės išbandymu, mat išvyką sunkino kelyje į akis plieskianti saulė, o atvykus – tvankumas kopyltėlės viduje. Reikia tik džiaugtis, kad literatūrologai ir poetai buvo supratinęgi ir kalbėjo iš esmės. Apie pažintį su Šilbajoriu ir jo kritikos raštais klausy-

Ričardas Šileika. Santara 2006: Vyno gėrimas prieš išvažiuojant. Fotografija

ir Kornelijaus Matuzevičių bei Jono Meko filmai santariečių neišjudino ir nesuvienijo taip, kaip ankstesniais metais tą padarydavo smagus pasiškimas skambant gyvai muzikai. Tad neliko nieko kito, kaip tik patiems pa-

tojams papasakojo Kęstutis Nastopka, Saulius Žukas ir iš Čikagos atvykusi profesorė Violeta Kelertienė. Savo eilėmis Anapilin iškeliauvusį kritiką pagerbė Vitalija Bogutaitė, Antanas A. Jonynas, Rolandas Rastauskas ir Tomas

Venclova. Gera dvasia alsuojančios literatūrinės popietės nuotaikų čia, kad ir kaip gaila, perteikti neįmanoma, tad, ko gero, užteks pasakyti, jog ji įnešė į „Santaros“ suvažiavimą porą rimties ir grožio valandėlių.

Grįžtant prie pagiriamojo žodžio literatams, tenka pripažinti, kad koncentruota minties raiška yra dorybė. Juk stipriai užtęstas pranešimas nieko gero neduoda. Visai nemandagiai nuvagiamas kito prelegento laikas, sutrumpinamos diskusijos, o auditorija ima blaškytis, žinodama, kad jų laukia nesulaukia vakarienė. Deja, kad ir kaip keista atrodytų, kai kurie pranešėjai metų metus to nepasimoko. Gal todėl, kad dalis jų, kaip jau buvo minėta, neatplėšia akių nuo konspekto ir nė karto nežvilgteli į klausytojus?

Tai, jog laisvai ir aiškiai reikšti savo mintis yra sunkiau negu nuskaityti mokslinius referatus, kuriuos rašyti esame išmokomi dar mokykloje, parodė ir jaunimo pranešimai. Tad, pavyzdžiui, Ieva Jusionytė, mėginusi moksliskai nusakyti lietuviško maišto bruožus, prisijungė prie pripažintų tyrinėtojų: Dainoros Pociūtės, kalbėjusios apie Abraomą Kulvietį kaip pirmąjį maištininką lietuvių kultūroje, ir Jūratės Kiaupienės, aptarusios XVI a. LDK subrendusį maištą prieš valdovą ir prieš valstybę. O Aistė Marozaitė ir Indrė Balčaitė, gana išsamiai išaiškinusios, kokios Lietuvos nenori, miglotai tenutuokė, kokią gi ją matyti nori. Kristupas Sabolius pasipiktino, jog prielinksnis „vardan“ nevartotinas priežasčiai reikšti. Esą, redaktorių širdžių nesuminkštinę nei tokie pa-

vyzdžiai kaip „vardan tos Lietuvos“ arba „vardan Dievo Tėvo“. Alternatyvių receptų, kaip puoselėti lietuvių kalbą, pranešėjas, deja, nepasiūlė, tačiau padarė išvadą, kad kalbininkai su visa Lietuvių kalbos komisija nusipelnė gilios antipatijos ir „vaizduotės žudikų“ vardo. Tad Sabolius turbūt mielai sutiktų su Šarūno Bagdonavičiaus pamąstymu, jog „redaktorių siūloma nušauti“, o „geros tvoros sąlygoja gerus kaimynus“. Gal pastarasis prelegentas turėjo ir pozityvesnių minčių redaktorių ir institucijų atžvilgiu, bet prieš tai pranešimus skaičius koleg(i)ų būta plepių, o paties pranešimo ilgo ir šakoto, tad viso jo vienu kartu perskaityti nepavyko. Iš to, kas pasakyta, atrodo, kad jaunimas pats nelabai žino, ko nori. O neaiškūs tikslai, deja, duoda neaiškius rezultatus. Ir nėra ko skųstis, kad jaunų išsilavinusių žmonių Lietuva nelaukia: galbūt padėtis neatrodytų tokia tragiška, jeigu tie jauni žmonės turėtų pasiūlymų, o ne vien pretenzijų. Tai, jog jaunimas nelabai žino, ką nori pasakyti, regis, liudijo ir Jūratės Talačkaitės bei Pauliaus Kliučininko pranešimas apie studentišką maištą: komentarų buvo mažai, o ekrane nuolat šmėžavo ne studentai, o kalbas režiantis Šiaulių studentijos „kumyras“ Gintaras Mažeikis.

Atsiminus pernykštę Santarą, telieka tik pasidžiaugti, kad šįkart tiesmuko politikavimo kaip ir išvengta, o visuomeniniai politiniai klausimai buvo apžvelgti gerokai išradingiau, subtiliau ir įvairesniais kampais. Nors, ką čia slepti, optimizmo būta nedaug, gal išskyrus Andriaus Bielskio, kalbėju-

sio apie Lietuvos viešąjį sektorių ir aristotelinį revoliucionizmą, raginimą: „Visi šalies biudžetininkai, vienykitės“. Rita Miliūtė tačiau nieko paguodžiančio negalėjo pasakyti apie mūsų žiniasklaidos skaidrumą, Algis Mickūnas diagnozavo Lietuvoje demokratijos mirtį, o Ramūnas Garbaravičius, lyg jam pritardamas, neslėpė, kad mūsų politika ir verslas tiek atskirai paėmus, tiek ir kartu sudėjus privatiems interesams pajungti stipriau negu viešiesiems. Niūrias nuotaikas kiek išsklaidė tik leidejai, iš kurių, reikia pripažinti, dar dvelkia vis rečiau pasitaikančiu idealizmu. Nors Remigijus Misiūnas pripažino, kad valstybė linkusi remti tik tokius būtinus leidinius kaip, pavyzdžiui, vadovėliai, Giedrė Kadžiulytė su meile kalbėjo apie pastangas išsaugoti savo leidyklą-nykštukę, per metus išleidžiančią vos kelias, užtat rinktinės knygas, o Saulius Žukas – apie rūpestį, kaip „užlaikyti *Baltų lankų* veidą“ ir nebūti nukonkuruotiems komercinės literatūros.

Tokių šiek tiek nusiminusių, šiek tiek pavargusių, šiek tiek naujų idėjų sugraibiusių, o gal net polėkio įgavusių santariečius išlydėjo Anykščiai ir senieji „Šilelio“ poilsio namai. Sako, jau ateinančią vasarą pastatus rekonstruos, o kitus gal ir visai nugriaus, kas ten žino. Išgirdę tą naujieną, santariečiai, regis, pasijuto nemenkai sutrikę, tarsį varomi iš namų. Iškart buvo sukrusta ieškoti, kur kitąmet reikės prisiglausti, bet kol kas tokia vieta dar nerasta. O kai kas prognozuoja, kad į Anykščius „Santara“ daugiau negrįš... Bet labai nesinori tuo tikėti. ☒

Dviejų moterų pokalbis apie miestą, kurį jos pažįsta ir myli, virto knyga. Meno istorikė Giedrė Jankevičiūtė kalbino dailės kūrinių restauratorę Giovanną Lozoraitis, kilusią iš garsios aristokratų giminės Pignateli, ambasadoriaus Kazio Lozoraičio žmoną. Pokalbiai sukosi apie viską – Romos architektūrą ir kiną, madas ir tapybą, žmones ir gatves. Iš knygos puslapių veržiasi gyvenimas Amžinajame Mieste, kur kasdieną neišskiriamai pinasi su istorija, o geras maistas pataiso nuotaiką, gadinamą prastos politikos.

Keli šimtai nuotraukų – archyvinų, menančių *dolce vita* laikus, ir naujų, parodančių Romą tokią, kokia ji yra šiandien, – šią knygą daro ir tikru vadovu keliautojui.

Materijos mitas: „medžiaga“, kurią galima paliesti tik protu

NAGLIS KARDELIS

„Aš gyvenu materialiame pasaulyje ir esu materiali mergina“, – kadaise dainavo visiems gerai žinoma popmuzikos dievaitė. Kūno, jusliškumo ir medžiaginių vertybių kultas, būdingas mūsų laikams ir susijęs su vartotojiškos visuomenės ideologija, daugeliui žmonių nepastebimai įpiršo požiūrį, kad realu, be išlygų tikroviška yra tik tai, kas patiriama jaslėmis. Jusliškai patiriami dalykai, kaip sakoma, yra *materialūs – medžiagiški ir medžiagiškai tvirti*, o tai, kas medžiagiškai tvirta, yra *solidu, svaru, rimta*. Būtent tai nusipelno rimto, solidaus šiuolaikinio žmogaus, niekinančio „neracionalų“, „nepragmatišką“ elgesį, visoki skrajojimą padebesiais ir idealistinius kliedesius apie kažin kokias dvasines vertybes bei kitoki „filologinį niekalą“, dėmesio. Dauguma žmonių, siekiančių būti šiuolaikiškais ir kitų akyse neatrodyti kvailai, materijos kultą, suvokiama kaip pinigų, karjeros, valdžios ir su šiais dalykais susijusių kūniškų malonumų siekimą bet kokia kaina, regi kaip vienintelę nenaivią, pačią „materialaus“ žmogaus ir „materialios“ tikrovės prigimtį atitinkančią poziciją, diktuojamą „sveiko proto“ ir brandaus, pragmatiško, nesąmonės atmetančio (kaip madinga sakyti, *non-sense*) elgesio taisyklių.

Vartotojiškai visuomenei būdingas materijos kultas, dažnai vadinamas materializmu, yra tiesiog *vertibinė pozicija*, savaime nenumananti jokios metafizikos. Vis dėlto kai kurie „praktiniai“ materialistai, lyg suabejoję savo gyvenimo būdo prasmingumu arba norėdami savo pragmatinėms, „sveiko proto“ nuostatomis suteikti

dar ir spekuliatyvų teorinį pagrindą, krypta į teorinį materializmą kaip *metafizinę poziciją*.

Metafizinio materializmo atmainų yra tiek daug, kad čia neįmanoma išvardyti net mažos jų dalies. Dialektinis ir istorinis materializmas daugeliui yra ne tik pažįstami, bet ir kadaise įgrišę iki gyvo kaulo. Iš priverstinių marksizmo-leninizmo paskaitų ne vienam girdėtas ir vadinamasis „vulgarusis“ materializmas, minėtas kaip dialektinio (suprask, brandaus, dialektiškai rafinuoto) materializmo priešybė, nors, tiesą sakant, sunku suvokti, koks materializmas nėra vulgarus. Matyt, daugelis išimtinė „vulgariųjų“ materialistų tvirtinimą, esą žmogaus smegenys išskiria mintis taip pat, kaip inkstai – šlapimą. Aišku, visi suprato, jog taip mano ir „dialektiniai“ materialistai, nors ir gėdijasi tai pasakyti atvirai.

Nemarksistinės materializmo atmainos pas mus mažiau pažįstamos. Kaip egzotiškesnę atvejį galima paminėti amerikietiška *eliminacinį materializmą* (kartais vadinamą tiesiog *eliminatyvizmu*), besiremiantį biheviorizmo metodologija: anot jo kūrėjo Paulo Churchlando (graži pavardė kaip bedieviui, ar ne?), dvasia, siela, sąmonė, mąstymas, valia, emocijos, jausmai ir kiti „idealūs“ dalykai yra ne tik išvestiniai iš materijos, bet apskritai pašalinti iš mokslinės ir filosofinės kalbos. Visi idealios vidujybės fenomenai, kurių neįmanoma aprašyti bihevioristinėmis (ypač stimulo-

reakcijos) sąvokomis, yra tiesiog ignoruoti, mokslininkams ir filosofams jie privala tapti tabu. Bet koks „materializmas“ ne tik redukuotinas į tai, kas materialu, bet iš viso eliminuotinas, nepripažįstant jam net išvestinio, epifenomeninio statuso. Kitos, ne tokios primityvios ir odiozinės materializmo atmainos neignoruoja sąmonės, kaip privačios vidujybės, fenomeno, bet, pabrėždamos išvestinį jos pobūdį, redukuoja ją į materialųjį psichinių reiškinių substratą. Antai vadinamoji *tapatybės teorija (identity theory)*, viena iš materialistinių sąmonės filosofijos (*philosophy of mind*) teorijų, kuri kadaise buvo itin madinga, tačiau dabar smarkiai sukritikuota, pripažino sąmonę tam tikru būdu egzistuojant, tačiau teigė, kad kiekvieną sąmonės būseną atitinkanti tam tikra smegenų, kaip materialaus idealios vidujybės substrato, būseną, taigi nepaisant sąmonės būsenų idealumo, pačios savaime, be smegenų jos egzistuoti negalinčios ir iš esmės yra „tapačios“ atitinkamoms smegenų būsenoms (iš čia teorijos pavadinimas).

Yra materialistinių teorijų, kurios, neigdamos sąmonės reiškinių realumą ir redukuodamos juos į materia-

lųjį psichikos substratą, vis dėlto pripažįsta abstrakcijų ir universalijų (skaičių, klasių, logikos dėsnų ir pan.) realumą. Pripažindamos tai, ką Popperis vadino „trečiuoju pasauliu“, kai kurios materializmo formos yra iš dalies suderinamos su materialiniu platonizmu. Tačiau kitos materializmo atmai-

nos neigia ne tik „antrojo“ (sąmonės), bet ir „trečiojo“ (abstrakcijų, gryniosios idealybės) pasaulio esinių realumą.

Nors gamtotyroje ir filosofijoje materializmas iki šių dienų išlieka itin madingas ir tebekuriamas vis naujos jo formos, pati materijos sąvoka atskleidė kaip loginių požiūriu pernelyg prieštaringa, kad būtų plačiai taikoma preciziškai suręstose filosofinėse teorijose. Daugelio mąstytojų ji buvo taip sukritikuota už jos neapibrėžtumą, kad materijos terminas, dideliame Churchlando liūdesiui, buvo beveik visiškai „eliminotas“ iš rimtos filosofinės kalbos. Šiuolaikinis materializmas yra veikiau tiesiog natūralizmas ar fizikalizmas, pabrėžiantis empirinę juslinių duomenų vertę bei raginantis kiekvieną objektą tirti gamtotyros metodais, o ne solidžių teorinių pozicijų, siekiančių filosofiskai pagrįsti bei išplėtoti pačią materijos sąvoką, visuma. Šiuo metu madingos būtent *materialistinės* teorijos, o ne *materijos* teorijos. Tuo nereikia stebėtis: kai filosofai, užuot savo tyrinėjimuose stichiškai rėmęsi nereflektuotomis materialistinėmis prielaidomis, pradeda giliau mąstyti apie pačią materijos sąvoką, analizuoti loginę jos koherenciją, jiems dažnai nutinka kaip tai mūsų minėtai popžvaigždei, kuri, lyg suabejojusi, ar iš tiesų yra „materiali mergina“, tapo labai (nors galbūt „popsiškai“) dievota ir net liguistai susidomėjo kabala...

Taigi kodėl materijos sąvoka prieštaringa ir problemiška? Pirmiausia aptarkime paties šio žodžio kilmę ir materijos koncepto istoriją.

Kasdienėje vartosenoje žodis „materija“ reiškia tiesiog *medžiagą*. Pirminė lotynų kalbos daiktavardžio *materia* (kita forma – *materies*) reikšmė buvo medžio kamienas, šerdis, kaip „motininis“ medžio augimo šaltinis, centrinė medžio dalis, nuo kurios atsišakoja šakos ir ūgliai – „motininio“ kamieno „vaikai“ (būtent dėl to *materia* etimologiškai siejasi su istoriškai ankstesniu žodžiu *mater* „motina“, kuri atitinka lietuvių kalbos daiktavardis „moteris“). Vėlesnė šio lotyniško žo-

džio reikšmė buvo *raštas* (apgenėtas medžio kamienas) ir *mediena, miškas* (kaip *miško žaliava*, įsivaizduojama *raštų krūvos* pavidalu). Kitas lotyniškas žodis, *silva*, kaip ir graikiškasis *hulē*, reiškė ne tik augantį, bet ir nukirstą mišką, miško medžiagą, medieną kaip miško „materiją“. Būtina atkreipti dėmesį, kad žodis „medžiaga“, semantiškai atitinkantis lotynų kalbos *materia*, yra tos pat šaknies, kaip ir daiktavardžiai medis (plg. daugiskaitos formą *medžiai*), *medžias* (senovinis žodis, reiškiantis mišką), *medžioklė*, *medžioklis* (=medžiotojas), *mediena* ir t. t.

Kaip filosofinis terminas, reiškiantis pradinę medžiagą, iš kurios su-
ręstas pasaulis, graikų kalboje prigijo žodis *hulē*, tuo tarpu lotynų kalboje – būtent minėtas daiktavardis *materia*, o ne *silva*, nors pastarasis semantiškai tiksliau atitinka graikiškąjį *hulē* (šiaip ar taip, žodis *materia*, vartojamas filosofinė reikšmė, yra iš graikiškojo *hulē* padaryta kalkė, lotynų kalboje atsiradusi dėl didelės graikų, ypač Aristotelio, filosofijos įtakos romėnų kultūrai).

Pirmieji graikų mąstytojai, ieškodami gelminio pradmens, pamatinės „medžiagos“, iš kurios yra išaugęs visas tikrovės „miškas“ („medžias“), materiją (nors, kalbant apie ikisokratiškus, šį žodį galima vartoti tik su labai didelėmis išlygomis) suvokė kaip tam tikrą *pirminę, jusliškai patiriamą substanciją*. Kai kurie iš Jonijos kilę filosofai ikisokratiškai manė, kad šis tikrovę funduojantis pradmuo (*arkhē*) yra ne kas kita, kaip kuris nors iš tradicinių (nors nebūtinai tradiciškai suvokiamų) medžiagiškųjų elementų, tokių kaip ugnis, oras, vanduo, žemė. Medžiagiškieji elementai Jonijos mąstytojų dar nebuvo radikaliai priešpriešinami tam, kas idealu (sieliška ir dvasiška), todėl nėra tikslu šiuos filosofus vadinti materialistais. Joniečiai, neneigdami sielos realybės, paprasčiausiai ieškojo tokio elemento, kuris išliktų tvarus visuose fizikiniuose virsmuose. Darydami prielaidą, kad medžiagiškasis tikrovės pradmuo turi

būti vienas (tokia filosofinė pozicija vadinama monizmu), jie tikėjosi atskleisti, jog visi kiti tradiciškai žinomi elementai tėra, sakytume, kitos „agregatinės“ gelminio pradmens būsenos (joniečių tekstuose neretai minimas universaliojo pradmens „garavimas“ ir „kondensacija“). Skirtingai nei iš Mileto kilę filosofai, filosofuojantis Sicilijos poetas Empedoklis, taip pat priskiriamas prie ikisokratiškų, keturis tradicinius elementus (ugnį, orą, vandenį ir žemę) pliuralistiškai traktavo kaip iš esmės lygiaverčius.

Kaip matome, filosofai ikisokratiškai, ypač Jonijos mąstytojai, materiją – nors ir nevartojo kokio nors šią sąvoką tiesiogiai atitinkančio žodžio – įsivaizdavo kaip tam tikrą pamatinę fizinio pasaulio *substanciją*. Svarbu pabrėžti, kad substancijos terminą čia vartojame Aristotelio apibrėžta reikšme – kaip aristoteliškai suvokiamos materijos (*hulē*) ir formos (*eidos*) junginį. Ikisokratiškasis materijos, kaip pamatinės pasaulio substancijos, išliekančios visuose virsmuose, suvokimas buvo gana naivus, nors, nepaisant praslinkusių tūkstantmečių, būtent šitaip materiją suvokia ir dauguma šiuolaikinių žmonių, netgi filosofinio išsilavinimo neturintys mokslininkai, antai pamatinės „materijos“ plyteles tyrinėjantys elementariųjų dalelių fizikai. Tai, sakytume, įprastas, nereflektuotas, stichinis materijos įsivaizdavimas.

Graikiškąją materijos sampratą esmingai pakeitė Anaksagoro, pitagorikų ir ypač Platono filosofija. Buvo galutinai prarastas tikėjimas visų įprastų substancijų, tarp jų ir keturių tradicinių elementų tvarumu, taigi nė viena iš medžiagiškųjų stichijų jau negalėjo pretenduoti į materijos, kaip absoliučiai tvaraus fizinės tikrovės pamato, statusą. Platono dialoge *Timajus* (jame dėstomai tikrovės koncepcijai itin didelę įtaką padarė pitagorizmas) teigiama, kad kiekvieno iš keturių tradicinių elementų dalelės yra sudarytos iš elementariųjų trikampių, kurių persigrupavimai lemia vienu elementų virsmus kitais: vadi-

nasi, tvarūs esą ne patys medžiagiškieji elementai, o jų daleles formuojančios „nematerialios“ geometrinės figūros. Tai reiškia, kad medžiagiškųjų stichijų materialumas yra redukuojamas į geometrinę idealybę. Bet ir to maža. Pačią materiją Platonas *Timajuje* apibūdina visiškai kitaip: čia ji įvardijama kaip grynoji galimybė, nesuvokiama protu ir nepatiriama juslėmis, o pagaunama vien „neteisėtu“ (pažodžiui – benkartišku) svarstymu. Kadangi žmogaus mąstymui ji beveik nepasiekiamą, jos net neįmanoma įvardyti kuriuo nors vienu apibrėžtu terminu, o pasitelkiamos įvairios apytikrės metaforos – priėmėja (*hupodokhē*), motina (*mētēr*), erdvė (*khēra*). Prindama formaliuosius eidų išpaudus ši „materija“ atsiskleidžia kaip motiniškasis, o patys eidai – kaip tėviškasis pradas, tuo tarpu tapsmo pasaulis, gimstaš eidams išispraudžiant priėmėjoje, gali būti įvardijamas kaip jų „vaikas“. Visoje vėlesnėje graikų filosofijos tradicijoje materija yra siejama su moteriškumu, motiniškumu ir pasyvumu (galimybė), o eidai (formas) – su vyriškumu, tėviškumu ir aktyvumu (veikimu). Įdomu tai, kad filosofinėje priėmėjos sampratoje atsispindinti materijos sąsaja su motiniškumu priima analogišką paralelę, išvelgiamą lotyniško žodžio *materia*, kilusio iš *mater*, etimologijoje. Beje, tai tik atsitiktinumas, nors ir iškalbingas: konkreti etimologinė minėto lotyniško žodžio reikšmė susiformavo apmąstant vaizdą, *augalinėje* plotmėje atsiskleidžiantį santykį tarp medžio kamieno ir jo šakų, taigi nepriklausomai nuo abstraktesnių filosofinių išvalgų apie materijos, kaip formų išpaudus priimančio prado, ryšį su motiniškumu, savo ruožtu padiktuotą *gyvūnų*, kurie yra dvilyčiai, anatomijos.

Itin ironiška tai, kad Platonas, galima sakyti, aukštyn kojomis apvertė demokritiškąjį to, kas materialu, suvokimą. Demokrito ontologijoje egzistuoja tik visiškai nedalūs, „neperpjaujami“ atomai, kurie yra tikroji materijos instancija, ir juos skirianči visiška tuštuma (*to kenon*): tuštu-

mą, kaip „nematerialų“ *erdvinių tarpų*, skiriančių „materialius“ atomus, buvo būtina postuliuoti tam, kad atomai įstengtų judėti, o judėdami galėtų formuoti įvairias konfigūracijas, anot Demokrito, lemiančias fenomeninę pasaulio įvairovę. Tuo tarpu *Timajuje* priėmėjai („materijai“) apibūdinti, greta kitų įvardijimų, pasitelkiamas ir graikiškas žodis *khōra*, reiškiantis *erdvę, tarpą, erdvinių tarpų*; nors šiame dialoge minimos „erdvės“ nereikėtų suvokti tiesiogiai, kaip paprasto erdvinio objektus skiriančio tarpo, vis dėlto šioje naujojoje materijos sampratoje galima išvelgti keistą, galbūt net ironiškai inversišką paralelę tarp *materialijų tikrovės pradą* išreiškiančios priėmėjos, kuri įvardijama kaip *erdvinis tarpas (khōra)*, ir Demokrito filosofijoje figūruojančios *tuštumos (to kenon)*, kuri suvokiama kaip *nematerialus tarpas* tarp materialių atomų. Taigi Demokritui atomų reprezentuojama materija siejasi su kietumu, apčiuopiamumu ir apskritai su jusliniu patiriamumu, o Platonui ji atrodo nepagaunama nei juslėmis, nei protu (išskyrus minėtą „benkartišką“ svarstymą).

Tačiau tik Aristotelis galutinai pagrindžia požiūrį, kad materijos sąvoka apskritai negali būti mąstoma skyrium nuo formos sąvokos: abi jos yra tarsi *ribinės sąvokos, leidžiančios suvokti substanciją*. Jei pastarąją išivaizduosime kaip magnetą, vienas jo polius bus susijęs su forma, o kitas – su materija: kaip priešingi magneto poliai negali egzistuoti atskirai vienas nuo kito (nors fizikai ir ieško vadinamųjų magnetinių monopolijų), taip ir forma, anot Aristotelio, nepajėgianti egzistuoti be materijos, ir atvirkščiai. Čia būtina paminėti tik dvi šios taisyklės išimtis: kaip grynoji materija, grynoji galimybė (gr. *dunamis*, lot. *potentia*) be jokios joje „išispaudusios“ formos Aristotelio filosofijoje figūruoja (žodis „egzistuoja“ šiuo atveju labai tinka) vadinamoji *pirminė materija* (gr. *prote hule*, lot. *prima materia*), o kaip grynoji forma, grynasis veikimas (gr. *energeia*, lot. *actus*) egzistuo-

jąs dievas, ypač aukščiausiasis save patį mąstantis dievas, Aristotelio apibūdinamas kaip *kinoun akinēton* „nejudantis judintojas (pažodžiui – *judinanti nejudamybė*)“. Pirminė, grynoji materija (kaip grynoji galimybė) ir grynoji forma (kaip grynasis veikimas) tiesiogiai neprieinamos nei žmogaus juslėms, nei mąstymui: jas įmanoma *netiesiogiai išvelgti kaip tam tikras mąstymo apie substancijų ribas*. Panašiai kaip motinos ir tėvo sąvokų reikšmė atsikleidžia tik mąstant apie vaiko prigimtį, taip ir materijos bei formos sąvokų reikšmė tampa aiški vien mąstant apie substanciją, kaip hilemorfinį jų abiejų junginį. Požiūris, esą egzistuojančios tikrovės (esinijos) pagrindas galys būti vien materija be formos, Aristoteliumi atrodytų kaip didžiausia nesąmonė. Jau užsiminėme, kad pirminės materijos iš viso nederėtų išivaizduoti kaip *egzistuojančios*: Aristotelio požiūriu, egzistuoja tik substancijos, o pirminė materija toli gražu nėra pirminė substancija, nes jokia substancija neįmanoma be formos (nors įmanoma substancija be materijos – tai dieviškoji grynosios formos substancija).

Simetrijos sumetimais – idant būtų patenkinti ir Dievo netikintys skaitytojai – galėtume padaryti išlygą, kad grynoji forma (dieviškoji substancija, neturinti savyje materijos) neegzistuoja taip pat, kaip ir grynoji (pirminė) materija, nors ir apie grynąją formą, ir apie grynąją materiją prasminga kalbėti kaip apie inteligibilias (tačiau *aktualiai* neegzistuojančias) substancijos tikrovės ribas. Tai reiškia, kad remiantis vien substancijos prigimties apmąstymo patirtimi ir paliekant nuošalyje visus kitus argumentus, tikėti grynąja materija, egzistuojančia be *formos* ir *informacijos*, nėra racionaliau nei tikėti grynąja forma, egzistuojančia be materijos, t. y. nekūnišku Dievu. Tai, sakytume, visiškai simetriškos pasirinkimo, kuo tikėti – grynąja forma ar grynąja materija – galimybės. Nors intuityviai visiškai akivaizdi, ši išvada daugeliui šiuolaikinių žmonių atrodytų itin keis-

ta: mat jie mano, jog tikėti materija, kaip nepajudinamu tikrovės pamatu, yra visai neproblemiška ir netgi labai moksliška, tuo tarpu tikėti nekūnišku Dievu yra vaikiškai naivu ar net barbariškai, laukiniškai primityvu.

Šiuolaikinis mokslas, visų pirma modernioji fizika, atskleidžia, kad bandydami prieiti prie pačių fizinės tikrovės pamatų mokslininkai niekada neranda grynios materijos, aptikdami vien tam tikras *substancijas* – „materijos“ ir „formas“ junginius. Būtina pabrėžti, kad pirminės materijos – net jeigu ji hipotetiškai egzistuo-tų kaip pirminė substancija – nebūtų įmanoma aptikti ne dėl eksperimento prigimties keliamų apribojimų, o dėl grynai loginių priežasčių: mat pirminė materija, neturėdama formos, iš *principo* negali niekaip pasireikšti, todėl, net jei egzistuo-tų kaip pirminė substancija, negalėtų būti aptikta iš *esmės*. Akivaizdu, kad akelai tikėti materialiu substratu, kurio egzistavimo neįmanoma įrodyti iš principo, nebūtų labai racionalu.

Fizinėje tikrovėje mes galime aptikti tik vadinamosios *antrinės materijos*, jau turinčios savyje vienu ar kitu formos išpaudų pasireiškimus. Būtent antrinės materijos santykis su forma leidžia suvokti ir patį materijos sąvokos reliatyvumą (pirminės materijos sąvoka, į kurią dabar neatsižvelgsime, nors ir nėra reliatyvi, vis dėlto atsiskleidžia kaip ribinė).

Išnagrinėkime auksinės taurės pavyzdį. Jos forma – tai regimasis taurės pavaldas, geometriniai kontūrai, o (antrinė) materija – auksas. Bet ir pats auksas, kuris yra (antrinė) materija auksinės taurės atžvilgiu, savo ruožtu atsiskleidžia kaip forma jo atomų branduolius sudarančių protonų ir neutronų, kuriuos dabar galime išivaizduoti kaip (antrinę) materiją, atžvilgiu (aukso forma galime laikyti konkretų protonų ir neutronų skaičių bei tarpusavio išsidėstymą kiekvieno iš aukso atomų branduolyje). Tačiau ir protonai bei neutronai toli gražu nėra pirminė materija: anot vienos fizikinės teorijos, jie yra sudaryti

iš dar elementaresnių dalelių – kvar-kų, kurių skyrium, izoliuotu pavidalu neįmanoma eksperimentiškai aptikti. Taigi nors protonai ir neutronai aukso, kaip cheminio elemento, atžvilgiu atsiskleidžia kaip (antrinė) materija, juos sudarančių kvarkų atžvilgiu figūruoja jau kaip forma, tiksliau tariant, *dvi* formos (protono formą lemia vienokia kvarkų, kurie taip pat nėra tik vienos rūšies, konfiguracija, o neutro-no formą – kitokia). Tačiau kadangi kvarkai tam tikru būdu – nors ir netiesiogiai – taip pat pasireiškia, ir jų negalime laikyti pirmine materija: nors mes nepajėgiame stebėti kokios nors kvarkų struktūros, natūralu spėti, jog tam tikromis hipotetinio eksperimento aplinkybėmis – bent iš *principo* – jie patys galėtų atsiskleisti kaip kažin kokių dar elementaresnių dalelių, kurias kvarkų atžvilgiu reikėtų išivaizduoti kaip (antrinę) materija, formos, ir taip toliau *galbūt iki begalybės* arba *iki galutinės (visiškai pamatinės) formos*. Tiesa, kvarkų teorija šiuo metu jau gerokai senstelėjusi – kaip elementariausias fizinės tikrovės plyteles fizikai dabar mini stygas (*strings*), vienmačius „vibruojančius“ objektus, kurių dėl jų mažumo eksperimentiškai kol kas neįmanoma stebėti netgi netiesiogiai. Tačiau, nepaisant teorinėje fizikoje konkrečiu metu vyraujančių madų, mokslininkai niekada nekuria teorijų apie jokią pirminę materiją – ir nesiekia aptikti ją eksperimentiškai. Fizikai visada susiduria tik su vienokiomis ar kitokiomis *fizinėmis substancijomis*, kurių *forma* ir leidžia jas matematiškai aprašyti ir/ arba eksperimentiškai stebėti.

Aristotelis galbūt juokais pasakytų, kad kalbėti *vien* apie materiją, kaip tikrovės pagrindą, yra taip pat juokinga, kaip ir kurti teorijas apie kokią nors hipotetinę *pateriją*: juk, kaip jau sakėme, motinos ir tėvo sąvokos viena be kitos yra neprasmingos ir net nesuvokiamos. Be to, materijos (kaip, beje, ir hipotetinės paterijos) sąvoka turi akivaizdžių antropomorfinių bruožų (arba bent jau pagrįsta gyvūnine analogija), todėl, akivaizdu, yra žmogiš-

kai ribota: rimtai teigti, jog tikrovės pagrindas yra materija, būtų beveiktas pat, kaip tvirtinti, esą visa tikrovė išauga iš Deivės Motinos (*Mater Dea*) iščių...

Dar viena ironiška aplinkybė, susijusi su materijos sąvokos istorija, yra ta, kad Aristotelis materiją suvokė kaip grynąją galimybę (*dunamis*), tuo tarpu šiuolaikinė fizika, priešingai, akcentuoja energiškąją materijos aspektą. Be abejo, pastebint šį skirtumą, būtina nepamiršti, kad filosofijos ir fizikos diskursai – taigi ir materijos bei energijos sąvokos – daugeliu atžvilgių yra nebendramačiai. Tiesa, fizikai šiuo metu kalba jau ne tiek apie materiją, kiek apie *medžiagą*, sudarytą iš inertiškų (turinčių *masę*) dalelių, ir *fizinius laukus*, sudarytus iš dalelių-lauko nešėjų, tokių kaip fotonai, turinčių tam tikrą energiją, bet neturinčių masės. Remiantis Einsteino formule $E=mc^2$, medžiagą sudarančių dalelių masė tam tikromis aplinkybėmis (an-tai anihiliuojant medžiagos ir antimedžiagos dalelėms) yra *konvertuojama* į energiją, ir atvirkščiai (masę turinčios dalelės gali „gimti“ iš fizinio lauko). Kitaip tariant, laukai tiesiogiai gali būti apibūdinti kaip turintys tam tikrą energiją, o įprastą medžiagą sudarančių dalelių masė suvokiama kaip *ekvivalentiška* atitinkamam energijos kiekiui. Tai reiškia, kad šiuolaikinė fizika bet kurios rūšies materiją (ir medžiagą, ir laukus) leidžia išreikšti tam tikru *energijos kiekio matu*, net jei tiesiogiai ir netapatina visos materijos su energija. Aplinkybė, kad fizikoje, kitaip negu filosofijoje, materija apibūdinama ne kaip galimybė (*dunamis*), o kaip energija, veikimas (*energeia*), rodo ne tai, kad fizikos ir filosofijos kategorijos, nors šiaip dažnai nebendramatės, yra apskritai nesuderinamos, o tik tai, kad vadinamoji fizinė „materija“ – būtent dėl joje slypinčios ir niekaip į grynąją galimybę neredukuojamos „energiško“ *formas* (kaip galbūt pasakytų Herakleitas, dėl „energiško“ ugnies *nuovokumo*) – yra iš prigimties aktyvi, liepsnojanti stichija. Pamatinį tikrovės tvarumą, kurio filosofai iki-

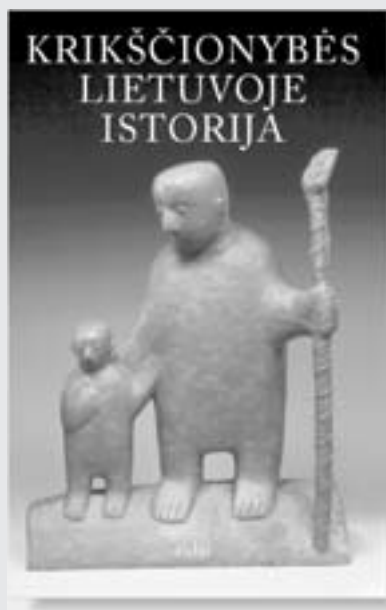
sokratikai nesėkmingai ieškojo medžiagiškuosiuose elementuose, fizikai išvelgė būtent energijos tvarume, nusakomame energijos tvermės dėsnio.

Pasyviūs, absoliučiai inertiškos materijos samprata, regima filosofinėse materialistinio redukcionizmo teorijose, yra ydinga iš esmės. Mat jei organinės, psichinės ir dvasinės tikrovės *sudėtingumas*, kurio ignoruoti ir „eliminuoti“ negali joks sveikai mąstantis žmogus, yra redukuojamas į mechaninių inertiškos materijos elementų konfigūracijas bei virsmus, susiduria ma su viena iš dviejų problemų, kurių nė viena negali būti išspręsta redukcionizmo rėmuose. Jei teigiama, kad sudėtingumas kyla dėl to, kad pati materija savo giliausiuose pamatuose yra „gyva“, „organiška“, tada visiškai nereikalingas pats redukcinis judesys, o

materijos sąvoka atsiskleidžia kaip perteklinė. Nesunku suvokti, kad jei tikrovės sudėtingumas „suvedamas“ į materijos sudėtingumą, mes nieko nepaaiškiname, vieną sudėtingą dalyką paprasčiausiai *pakeisdami* kitu: juk neaišku, kuo sudėtinga materija yra aiškesnė už pačią sudėtingą tikrovę, kurios sudėtingumui aiškinti materija ir pasitelkiama. Kita vertus, jei teigiama, kad pati materija nėra sudėtinga, o tikrovės sudėtingumas *emerđžentiškai* kyla kaip tam tikrų inertiškos materijos dalelių grupavimosi rezultatas (epifenomenas), mes vien konstatuojame sudėtingumo atsiradimo faktą, bet nepaaiškiname, *kodėl* jis kyla. Juk akivaizdu, kad jei pati inertiška materija neslepia savyje sudėtingumo porcijų, kartu su inertiškos medžiagos dalelėmis dar būtina postuliuoti

tam tikrą neišvengiamai egzistuojančią *dėsnį* (apjungiantį ir formaliosios, ir veikiančiosios priežasties aspektus), numatantį ir nusakantį emerđžentiškos sudėtingumo atsiradimą grupuojantis inertiškos medžiagos dalelėmis. O tai iš esmės reiškia, kad postuliuodami inertišką materiją mes ir vėl nepasiekiamo jokie tikslai: juk postuliuoti dėsnį, nusakantį sudėtingumo kilimą, galima ir nepasitelkiant materijos sąvokos.

Taigi kam reikalinga materija, kuri nepatiriama jausmėmis ir nesuvokiama mąstymu? Materija, kurią net „paliesiti“ – jos nesuvokiant – imanoma ne fiziniiais pojūčiais, o tik, kaip pasakytų Platonas, benkartišku svarstymu? Tad ar materija ir visos ją aiškinančios teorijos nėra tik bevaisis, nors kai kam galbūt labai gražus filosofinis mitas?..

KRIKŠČIONYBĖS LIETUVOJE ISTORIJA

Ši knyga – tūkstantmetės krikščionybės Lietuvoje istorija.

Jos ribos – nuo šv. Brunono Kverfurtiečio misijos 1009 m. iki Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarčių pasirašymo 2000 m. Jaunesniosios kartos istorikai čia iš naujo permąsto krikščionybės kelią į Lietuvą ir Lietuvoje, aptaria skirtingų konfesijų padėtį skirtingose epochose, atskleidžia Bažnyčių santykius su valstybe. Dėmesys skiriamas ir tikėjimo kasdienybei – parapijos gyvenimui, dvasingumo kaitai, moralinei dvasininkijos būklei. Tai knyga, kurioje atvirai pasakojama apie krikščionybės vargus ir laimėjimus, tikinčiųjų netobulumą ir šventumą, tikėjimo aistrą ir jo netektis. Diplomatiniai pagoniškosios valstybės vingiai bendraujant su Europa, Bažnyčios Reformos sukeltos krikščionių tarpusavio kovos, tautinio atgimimo laikų kolizijos, sovietmečio išdavystės ir heroizmas jungiasi į vientisą pasakojimą, kuris baigsis tik tada, kai baigsis žmonijos istorija.

Išsamus „Aidų“ leidyklos katalogas internete: <http://www.aidai.lt>

Ludwik Piechnik SJ (1920–2006)

2006 m. birželio 26 d., eidamas 86 metus, Krokuvoje mirė Vilniaus universiteto garbės daktaras, šio universiteto istorijos tyrėjas lenkų jėzuitas Ludwikas Piechnikas. Gausios jo publikacijos skirtos Vilniaus jėzuitų kolegijos ir universiteto įkūrimui bei raidai, jėzuitų veiklai Lenkijoje ir Lietuvoje, jėzuitų mokymo sistemai ir pedagogikai, žymiausių jėzuitų gyvenimui. Jo knygos ir straipsniai buvo tvirta atrama daugelio Lietuvo mokslininkų tyrinėjimams.

T. Piechnikas gimė 1920 m. rugpjūčio 9 d. Kšeslavicuose (Krzyszówice), Lenkijoje, valstiečių šeimoje. 1938 m. liepos 6 d. įstojo į jėzuitų ordiną – Jėzaus Draugiją. Baigė jėzuitų ordino nariams privalomas filologijos, filosofijos ir teologijos studijas.

1955 m. Krokuvoje davė ketvirtuosius vienuolijos išadus (*professus 4 votorum*), o 1962 m. apgynė daktaro disertaciją „Vilniaus Akademijos pradžia“ (*Początki Akademii Wileńskiej*), padėjusią pagrindus tolesniems Vilniaus Akademijos (Universiteto) istorijos tyrimams.

1966–1973 m. t. Piechnikas dirbo leidyklos „Maldos apaštalavimas“ (*Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy = WAM*) Krokuvoje direktoriumi. Tai ligi šiol tebėra svarbiausia Lenkijos jėzuitų leidykla, veikianti jau 140 metų.

1971 m. t. Piechnikas buvo paskirtas jėzuitų rezidencijos Pšegožuose (Przegorzały), Krokuvos priemiestyje, superioru. Čia bendravo su ketinančiais tapti Jėzaus Draugijos vienuolijos nariais bei su įstojusiais į ją bandomajam laikotarpiui, vadinamaisiais novicais (naujokais). Ne vienam iš jų tie susitikimai ir pokalbiai nulėmė būsimą gyvenimo kelią.

Čia parašė savo svarbiausius moks-

linius darbus, tarp jų 4 tomus Vilniaus Akademijos (Universiteto) istorijos. Pirmasis tomas „Vilniaus Akademijos pradžia“ (*Początki Akademii Wileńskiej*), parengtas daktaro disertacijos pagrindu, iš pradžių buvo išspausdintas žurnale *Nasza Przyszłość* (1973, t. 40, p. 5–173), o 1984 m. Romoje perspausdintas kaip „Vilniaus Akademijos istorijos“ (*Dzieje Akademii Wileńskiej*) dalis. Antrasis tomas – „Vilniaus Akademijos suklestėjimas“ (*Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*, Roma, 1983), trečiasis – „Pastangos atgaivinti Vilniaus Akademiją po Tvano ir krizės laikotarpis“ (*Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu 1655–1730*, Roma, 1987) ir ketvirtasis – „Vilniaus Akademijos atgimimas“ (*Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*, Roma, 1990).

Vertinga t. Piechniko studija „Senosios Vilniaus Akademijos kultūriniai ryšiai su Vakarais 1570–1773“

(„Związki kulturalne dawniej Akademii Wileńskiej z Zachodem w latach 1570–1773“, in: *Analecta Cracoviensia*, 1987, t. 19, p. 343–362). Joje aptarti ne tik tie dalykai, kuriuos Vilniaus Akademija (Universitetas) perėmė iš kitų Vakarų Europos universitetų (studijų struktūra, dėstomieji dalykai, vadovėliai, profesoriai), bet ir tai, ką ji davė Vakarų Europos mokslui ir kultūrai. Tarp „davusiųjų“ nurodomi: Martynas Smigleckis ir jo „Logika“ (pirmas leidimas 1618 m.), Oksfordo universitete naudota iki pat XIX a.; Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus „Lyrika“ (pirmas leidimas 1625 m.), XVII–XVIII a. Vakarų Europoje išleista daugiau nei 60 kartų, laikyta lygiaverte Horacijaus kūrybai; Žygimanto Liauksmino „Retorika“ (pirmas leidimas 1648 m.), Vakarų Europoje išleista 14 kartų, vertinta kaip klasikinės „ciceroniškosios“ retorikos puoselėtoja; Alberto Vijūko-Kojalavičiaus „Lietuvos istorija“ (pirmas leidimas 1650 m.), kurioje pateiktas originalus Lietuvos istorijos vaizdas nuo seniausių laikų iki Žygimanto Augusto mirties, 1785 m. išversta į vokiečių kalbą ir įtraukta į Visuotinės istorijos korpusą.

T. Piechniką itin domino pedagoginiai Jėzaus Draugijos veiklos aspektai, jėzuitų mokyklų organizacija, inšas į pasaulietinę pedagogikos istoriją, todėl neatsitiktinai viena pirmųjų jo publikacijų buvo „Gimnazija Braniewe XVI a. Studija apie pirmąsias jėzuitų mokyklas Lenkijoje“ („Gimnazjum w Braniewe w XVI w. Studium o początkach szkolnictwa jezuickiego w Polsce“, in: *Nasza Przyszłość*, 1958, t. 7, p. 5–72). Vėliau rašė apie jėzuitų „mokytojų seminarijas“, dvasines seminarijas, bajorų mokyklas, vadinamąsias *Collegium Nobilium* ir t. t.

Išsami Ludwiko Piechniko darbų bibliografija pateikta leidinyje *Jezuicka Ars educandi* (Krokuva, 1995), skirtame jo 75-ųjų gimimo metinių jubiliejui.

T. Piechnikas buvo puikus pedagogas, ilgus metus dirbo filosofiją studjavusių jėzuitų kuratoriumi, klierikams ir pasauliečiams dėstė pedagogiką Popiežiškojoje Teologinėje Akademijoje Krokuvoje. Pastaraisiais metais pasišventė dar vienai, itin sunkiai ir atsakingai pedagoginės veiklos sričiai: 1980 m. įkūrė Adaptacijos ir auklėjimo centrą Žmioncos (Žmiača) kaime, Beskidų kalnų papėdėje. Ten vasaros atostogoms suvažiuoja įvairių Krovuvos aukštųjų mokyklų studentai, kar-

tu paimdami beglobius vaikus iš vaikų namų. Visai šiai veiklai (namų statyba, maitinimas, auklėjimas) iki pat mirties vadovavo t. Piechnikas.

Ludwikas Piechnikas noriai bendravo su Lietuvos mokslininkais, tyrinėjančiais Vilniaus universiteto istoriją ir jėzuitų veiklą Lietuvoje, dalijosi savo turima medžiaga ir žiniomis. Labai džiaugėsi, kai 1999 m. rugsėjo 23 d. jam buvo suteiktas Vilniaus universiteto garbės daktaro vardas.

Jis buvo iš tikrųjų neeilinė asmenybė – šiltas, atviras ir geranoriškas žmogus. Tai teko patirti asmeniškai ir šių eilučių autorei, 1974–1977 m. Krovuvos Jogailaičių universiteto doktorantei, sulaukusiai iš t. Piechniko

daug patarimų ir visokeriopos paramos. Jubiliejiniame leidinyje *Jezuicka Ars educandi* Stanisławas Obirekas SJ rašo: „T. Ludwiko asmenybės neišsemia jo gerai žinomi moksliniai darbai. [...] Ta asmenybė labiausiai išryškėja per asmeninius, neoficialius susitikimus ir pokalbius“. Pasakoja, kad Žmioncoje vaikai iš meilės savo globėjui žegnodavosi ne įprasta žegnone „Vardan Tėvo, ir Sūnaus...“, o „Vardan Tėvo Piechniko...“, o jis maloniai šypsodamasis rodydavo pirštą į dangų, į ten esantį visų mūsų Tėvą.

Su mumis lieka jo darbai ir šio taukaus žmogaus atminimas. *Requiescat in pace.*

Eugenija Ulčinaitė

Janina Žėkaitė (1926–2006)

Šių metų liepos 27 d., eidama aštuoniasdešimt pirmuosius metus mirė Janina Žėkaitė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė, ilgametė Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto bendradarbė. 1951 m. ji įstojo į Literatūros instituto aspirantūrą ir, apgynusi iš pradžių daktaro, o 1995 m. ir habilituoto daktaro disertaciją, iki pat 2002 m. dirbo šiame, du kartus per tą laiką reorganizuotame ir pavadinimus keitusiame Institute. Iš viso Vileišių rūmuose praleisti penkiasdešimt vieneri gyvenimo metai, kitaip sakant, didžioji jo dalis.

Pirmas rimtas Žėkaitės darbas, parašytas daktaro disertacijos pagrindu, – „Antano Vieniuolio kūryba iki 1917 m.“ (1957), vėliau ji parašė studiją „Antonas Čechovas ir lietuvių apsakymas“ (1969), monografiją „Lietuvių romanas: žanro raida iki 1940“ (1970) ir visą gyvenimą tęsė lietuvių prozos tyrinėjimus, daugiausia dėme-

sio skirdama tiems autoriams, kurie priklauso lietuviškajam modernizmui. Minėtina studija „Impresionizmas ir ekspresionizmas lietuvių prozoje“ (1977), „Šatrijos Ragana“ (1984), „Jur-

gis Savickis“ (1994), „Ignas Šeinius“ (1999), „Modernizmas lietuvių prozoje“ (2002). Subjektyvumą, o ne epinį tikroviškumą Žėkaitė pabrėžė ir Žemaitės kūryboje („Žemaitės kūryba“, 1991). Ji parengė Šatrijos Raganos laiškus (1986), Jurgio Savickio „Raštus“ (1–6 t., 1990–1999), knygą „Apie Jurgį Savickį: Atsiminimai, dokumentai, kritika“ (2000).

Dažnai jos tekstai jau nuo pat pradžių orientuoti į diskusiją. „Lietuvių literatūrologai gana vieningi, jog Žemaitę menininę formavo valstietiškoji aplinka. Buvo lyg ne visai taip“. Tokie pirmieji monografijos, skirtos Žemaitės kūrybos analizei, pirmojo skyriaus sakiniai. „Modernizmas dažniausiai apibūdinamas kaip nusivylimo pozityvistiniais idealais pasekmė. Ar toks ir lietuvių prozoje?“ – tai monografijos „Modernizmas lietuvių prozoje“ pradžia. Nebijojo reikšti savo nuomonės, jei ji ir nesutapdavo su vi-

suotinai priimta, suprato pirminių šaltinių reikšmę: dirbo Lietuvos, JAV, Švedijos archyvuose

Jauni žmonės, atėję dirbti į Institutą, iš pradžių dažniausiai labai nustebdavo sužinoję, kad Janina Žėkaitė – Vytauto Kubiliaus žmona, tokie skirtingi šiedu žmonės atrodė iš pirmo žvilgsnio. Vėliau suprasdavai: taip, tikrai, jie – pora, jie papildo vienas kitą kaip lyrika ir epas, poezija ir proza. Kasdieniame gyvenime prozos, be abejo, daugiau tekdavo Žėkaitei. Visai neatsitiktinai jos knygos dažniau pradėjo rodytis paskutiniais dešimtmečiais, kai vaikai jau užaugo ir buitines našta palengvėjo. Jai teko iškelti nuolatinių Kubiliaus pjudimą sovietmečiu ir solidariai jį remti morališkai. Didelis smūgis, be abejonės, priartinęs ir jos pačios mirtį, buvo Vytauto Kubiliaus žūtis 2004 m. vasario 17 d.

Pastaruosius pustrėčių metų Janina Žėkaitė rūpinosi jo kūrybiniu palikimu. Ji surankiojo konspiracijos tikslais ar dėl kokių nors kitų priežasčių dalimis išblaškytą jo dienoraštį, sudėjo atskirus lapelius chronologine tvarka, perrašė juos ranka, idant po to jau būtų galima surinkti kompiuteriu. Tai labai svarbu, nes iššifruoti sunkiai įskaitomą Kubiliaus rašyseną geriausiai galėjo ji.

Kartą Institute Žėkaitė prie manęs priėjo su pluošteliumi laiškų. Juos pačioje septinto dešimtmečio pradžioje Kubiliui rašė devyniolikmetė Svetlana. Laiškai pilni tyro, beveik vaikiško susižavėjimo ir, ko gero, pirmosios autorės meilės. Žėkaitė norėjo surasti tą Svetlaną. Jos net pavardė nebuvo žinoma, bet Žėkaitė tikėjosi, kad galbūt ji, jei gyva, yra išsaugojusi Kubiliaus laiškus, kuriuos savuosiuose taip apibūdino: „Tu man vėl parašei tiesiog Cveigo novelę“. Bet kaip tu surasi adatą šieno kupetoje ar tiesiog Svetlaną kelis milijonus gyventojų turinčioje Maskvoje? Įsiminė Žėkaitės pasakojimas. Viena jos draugė beveik pasipiktino: kaip ji, radusi kažkokios vyro panos laiškus, nemeta jų į ugnį, o dar

ir ieško tos panos. Žėkaitė ramiai aiškino, kad ji esanti literatūros istorikė ir žinanti rašyto žodžio, archyvų vertę. Jai, sudarinėjančiai Kubiliaus laiškų tomą, labai norėjosi surasti ir tas kubiliškas „Cveigo noveles“. Praėjusio laiko istorijos jai buvo virtusios literatūra, kur nebuvo vietos irzlumui ar pykčiui to „pašto romano“ dalyviams. Deja, nei Kubiliaus dienoraščio, nei jo laiškų, nei paskutinės savo monografijos, skirtos išeivijos rašytojui Aloyzui Baronui (visa tai bus išleista šiais metais), Žėkaitei nelemta buvo išvysti.

„Aš esu stipri. Sielojuosi dėl vaikų, kurie savo tėvo netektį labai išgyvena“, – teigė Janina Žėkaitė, kalbėdama su žurnalistais po Vytauto Kubiliaus žūties. Ji rado savyje jėgų atleisti avarijos kaltininkui. Nesu tikra, kad tai teisinga, bet toks buvo jos sprendimas. Jaunuolio, kuris per begalinį lengvabūdiškumą pakliuvo į avariją ir taip nužudė žmogų, gyvenimo ji nebelaužė daugiau, nei tai padarė jis pats. Kas gi gali labiau slėgti žmogaus sąžinę nei beprasmiškai atimta kito žmogaus gyvybė? Norėčiau tikėti, kad kai kuriuos esminius dalykus avarijos kaltininkas suprato ir kad Žėkaitės apsaugotas nuo lošinančios kalėjimo patirties jis įstengs žmonėms padaryti dar ir gera.

Manyčiau, kad Žėkaitė visada pirmiausia norėjo suprasti, susidaryti savo nuomonę, o tik tada kalbėti. Tokia ji buvo ir rašydama apie literatūrą, ir kasdieniame bendravime. Prisimenu, kaip grįžusi po staiga mirusio tėvo laidotuvių sutikau ją ir buvau apstulbinta pačios pirmosios frazės: „Mylėjai tėvą?“ Pamačiusi mano nustebusį žvilgsnį, paaiškino: „Juk supranti, visai taip būna“. Išgirdusi, kad tėvą tikrai mylėjau, sakė paguodos žodžius. Manau, jai tiesiog nesinorėjo kartoti standartinių frazių toje lyg ir standartinėje situacijoje (visi juk laidoja tėvus, visiems tokioje situacijoje sakomi užuojautos žodžiai). Pirmiausia ji norėjo suprasti būtent mano asmeninę būseną, o tik tada kalbėti. Perdėm sentimentaliją, egzaltuotą pašnekovo

kalbą ji galėdavo reziumuoti trumpu ironišku komentaru, paskui labai charakteringai numoti ranka ir kiek tylesniu balsu papasakoti kokį nors savo patyrimą. Atrodo, kad ironiško sveiko proto pozicija jai buvo priimtiniausia. Kartais dėl tos ironijos kokia nors pastaba nuskambėdavo gana tiesmukiškai, tačiau bent jau manęs niekada neįžeisdavo: visada jaučiau tikrą geranoriškumą ir laukdavau jos tiesos žodžių, tegu neretai ir dygių.

Literatūrologai, rašę ir leidę savo knygas sovietinėje Lietuvoje, kas daugiau, kas mažiau pristatė jose ir vadinamųjų „perkūnsargių“, kitaip sakant, prirašė ideologizuotų frazių ar tiesiog marksizmo klasikų citatų. Skaičiuoti tuos perkūnsargius ar dėl jų kaltinti man neatrodo nei įdomu, nei prasminga. Vis dažniau pajuntu aplink tuštėjančią erdvę, susivokiu, kad reiktų pasiklausti daugelio dalykų, bet nebėra kam pateikti tuos klausimus. Iš tiesų prasminga susimąstyti apie ką kita: geriausieji iš mirties negailestingai retinamų mūsų kolegų, o tokiems, be abejo, priklausė ir Janina Žėkaitė, ir Vytautas Kubilius, ir Jonas Lankutis, ir Algis Samulionis ir daugelis kitų, jautėsi kur kas labiau išpareigoję Lietuvai ir jos kultūrai nei jaunesnės kartos. Tenebus per skambiai pasakyta, bet tarnavimas Lietuvos kultūrai tikrai buvo jų tvirtas vidinis imperatyvas.

Gražios, kūrybingos mūsų Instituto poros nebėra. Reikia pamiršti dar vieną telefono numerį, susitaikyti su tuo, kad niekada jo neberinksi ir greitakalbe išbėrus: „Labas vakaras, gal profesorių Kubilių galima?“ nebeįsigirsi: „Ar čia Donāta? Vytas išbėgo į...“ (mano vardas visada būdavo kirčiuojamas tik taip; profesorius Donatas Sauka, sakydamas kalbą kapinėse, pabrėžė Žėkaitės ištikimybę gimtajai panevėžiškių tarmei. O „Vytas“ dažniausiai būdavo išbėgęs „į Sajūdį“, vėliau – „į Chartiją“)...

Donata Mitaitė

Dėl Ramūno Labanausko straipsnio

Autorių reikia sveikinti: jo straipsnyje apie jaunuosius katalikus *NŽ-A*, 2006, Nr. 6–7, p. 248–257) surinkta daug naujos bei vertingos medžiagos. Tai žingsnis konkrečios istorijos link, nes autorius nei pasitenkina faktų sąrašu, nei skęsta abstrakcijose, nei dailiu žodžiu dengia savo intencijas. Jis tyrinėja, bandydamas suprasti to laikotarpio reikšmingus politinius įvykius.

Ir komunistai, ir išeivijos liberalai siekė jaunuosius katalikus iš istorijos ištrinti. Todėl gerai, kad vis daugėja savarankiškai tyrinijančių istorikų. Tačiau ne su viskuo, ką rašo Labanauskas, sutinku. Tai natūralu, nes tik esant nuomonių įvairovei, galima sukurti tikslesnę vaizdą.

Manau, kad jaunesni katalikai buvo ne sąjūdis, bet draugų būrys, kartais platesnis, kartais siauresnis. Todėl ne visai tikslu kalbėti apie jaunųjų katalikų vadovybę (p. 248) ir teigti, kad Skrupskelis buvo būrelio „seniūnas“ (p. 249). Atrodo, dažnai kaip tik jis juos išjudindavo, sutelkdavo. Bet žodis „seniūnas“, numanantis formalias pareigas, jo vaidmeniui, manau, netinka.

Nepasitikičiau Keliuočio atsiminimais (p. 254). Keliuotis vaizdavosi buvęs Lietuvos kultūrinis vadas, o jaunesni katalikai norėjo veikti savarankiškai. Keliuočio atsiminimuose randu užgautos ambicijos: štai aš juos išvedžiau gyveniman, o jie ne tik nepadėjo, bet dar ir užsimanė žengti savais keliais! Keliuotis, manau, pernelyg giliai asmenišką, ir jo atsiminimai labiau atspindi jį patį, o ne įvykius.

Kalbant apie reksistus (p. 255), rei-

kėtų pridurti, kad su laiku Bažnyčia juos pasmerkė, ir tai buvo skelbiama „XX amžiuje“.

Kitas klausimas – ar tikrai liaudininkai kalbėjo apie jaunųjų katalikų „fašistiškumą“ (p. 249)? Jaunųjų mokytojas Šalkauskis griežtai skyrė nacionalizmą nuo tikrojo patriotizmo, ir pirmąjį tapatino su fašizmu. Maceinos raštuose taip pat apstu nacionalizmo kritikos. Būtų įdomu sužinoti, kaip liaudininkai šį žodį vartojo. Gal jiems jis tebuvo neapibrėžto nacionalizmo sinonimas?

Tačiau problemiškausias klausimas yra jaunųjų katalikų ryšiai su krikščionimis demokratais. Manau, kad padėtis buvo sudėtingesnė negu Labanauskas vaizduoja. Sutinku, kad jaunesiems politinė veikla be krikščionių demokratų buvo neįmanoma. Be krikščionių demokratų jie būtų visuomenėje sudarę neveiksmingą diskusijų būrelį. Bet dėl visos grupės priežasčių į partijos gretas įsilieti jie taip pat nenorėjo.

Išeivijoje jaunesni katalikai (tada jau vadinami frontininkais) skelbė nepasaulėžiūrinę, interesais grįstą politiką. Manau, šios galvosenos užuomazgų jau buvus 1936 m. O krikščionys demokratai jau vien savo vardu yra pasaulėžiūrinė partija. Juo labiau Lietuvoje, nes kunigų įtaka buvo didelė ir politines kovas ženklino išskirtinai primityvios pasaulėžiūrinės polemikos. Tapę krikščionimis demokratais, jaunesni būtų apsisunkinę didžiulių, nemielių bagažų. Jiems ir tada atrodė, kad vaisinga politika galima tik išjungus kuo daugiau pasaulėžiūrinių nesutarimų.

Neįtikinamai man skamba teiginys, kad Skrupskelis ir Dielininkaitis

buvo krikščionių demokratų partijos centro komiteto nariai (p. 249). Labanauskas remiasi Leono Bistro parodymais sovietiniams tardytojams. Bet ar tie parodymai teisingi? Tardytojai juk stengėsi byloje sukurti organizuotos veiklos įvaizdį. Faktas, kad kai kurie Bistro parodymai buvo prijungti prie Skrupskelio bylos, bet ne dalis apie priklausymą partijos centro komitetui. Skrupskelis pakartotinai neigė priklausęs partijai, tardytojui tvirtinant, kad jis sakąs netiesą. Bistro pasisakymas nedera su Skrupskelio parodymais, bet tardytojas šia Bistro parodymų dalimi nepasinaudojo. Aišku, galbūt per paprastą neapsižiūrėjimą.

Tikėtina, kad su jais tartasi, kad jie dalyvavo keliuose centro komiteto posėdžiuose. Bet tai dar nereikia formalios narystės. O ir pats Labanauskas teigia juos neturėjus balsavimo teisės.

Skrupskelio šeimoje yra išlikęs prisiminimas, kad jis partijos bilieto neturėjo, nes kaip žurnalistas norėjo išlikti nepriklausomas.

Išlikęs ir kitas prisiminimas. Dėl įvairių Katalikų Bažnyčios privilegijų Lietuvoje, krikščionys, bet nebepraktikuojantys katalikai atsidurdavo sunkioje padėtyje. Kaip krikščionys katalikai, jie buvo verčiami tuoktis Bažnyčioje, o jų vaikai – lankyti tikybos pamokas. Ir pasakojama, kad vakarietiškai išsilavinusiems jauniems katalikams buvę nepatogu, gėda, nes matė, kaip jų bendradarbiai, draugai yra verčiami veidmainiauti, išsisukinėti. Todėl, manau, jaunųjų pozicija civilinės metrikacijos klausimu nebuvo vien politinis manevras (p. 249).

Kęstutis Skrupskelis

Alvtegen, Karin, *Dingusi*: Trileris, iš švedų k. vertė Leonas Petravičius, Vilnius: Baltos lankos, 2006, 255 p., (ser. *Savaitgalio detektyvas*).

Atnaujinusios kišeninių detektyvų seriją „Baltos lankos“ apeliuoja į intelektualų skaitytoją, siūlydamos pramoginės literatūros ir „rimtojo“ socialinio romano derinį. Šiaip jau patrauklus ir stilingas tekstas gerokai atsiduoda skandinavišku socializmu. Nusikaltimo intriga be galo primityvi, tačiau jautresnėms sieloms gal patiks utopiška pagrindinės veikėjos likimo atomazga.

Paulius Subačius

Borges, Jorge Luis, *Smėlio knyga*, iš ispanų k. vertė ir komentarus parengė Linas Rybelis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 383 p., 2000 egz.

Borgeso įtaka ir pamokos į lietuvių raštiją atėjo anksčiau negu jo tekstai. Iki šiol rusiškai, angliškai, lenkiškai skaitytas ir perprastas rašytojas dabar pristatytas pluoštu populiariausių jo kūrinų. Daug kas iš Borgeso kūrinų vis dar skamba šviežiai ir gyvai, tik pamąstai – ar ta lietuvių kalba iš tikro tokia sunkiasvorė ir daugiažodė, ar vertėjui reikėjo paprakaituoti. O gal ir tas, ir tas?

Jonas Naujokas

Boyle-Venslauskaitė, Marijona, *Laisvės beiškant: žmogus iš „Raudonojo Spalio“*, Klaipėda: Eglės leidykla, 2006, 304 p.

Pusėtina knyga apie įdomų žmogų. Pasakojimas skirtas JAV skaitytojui (vertimas iš anglų k.). Pagirta demokratija ir pakritikuota CŽV, kapitonas Jonas Pleškys pavaizduotas kaip laisvės ištroškęs didvyris, o visa tai dar pagardinta egziliškai naivia Lietuvos vardo ir istorijos propaganda – nuo jūros iki jūros, ir pan. Knyga

gelbsti tai, kad pasirinkta tikrai įdomi tema. Tvarkingai sukonstruota biografija įdėmesniam skaitytojui kelia itin įdomių klausimų (pasipriešinimo ar egoizmo istorija? kur laisvės siekimo ribos? ar peržengė jas žmogus, pabėgęs į Vakarų ir palikęs Lietuvoje ne tik žmoną, kuria ciniškai pasinaudojo, bet dar ir mylimąją su vaiku?).

Bernardas Gailius

Clarke, Stephen, *Vieneri metai mėšle*, iš anglų k. vertė Ieva Stasiūnaitė, Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2006, 276 p.

Vyriškas Bridžitos Džouns variantas? Galbūt. Tai būdingos britų literatūrai satyros. Romane „iš britiškų pozicijų“ pašiepiamas „prancūziškas gyvenimo būdas“ – pradendant rengimosi stiliumi, požiūriu į darbą ir baigiant neatsispiriamu politiniu nuokrypiu į kairę. Knyga šmaikšti, tad skaitytojo perdėm nesuerzins vertimo „perlai“.

Saulius Drazdauskas

Docx, Edward, *Kaligrafas*, iš anglų k. vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Alma littera, 2006, 383 p., 3000 egz.

Filmas, pastatytas pagal šią knygą, patektų į „romantinės komedijos“ žanrą. Menininkas-kaligrafas autoironiškai pasakoja apie šiuolaikinio Londono gyvenimą, savo meilės intrigas, tačiau pro visa tai prasišviečia kultūros tradicijos netekties suvokimas. Veiksmas apima laikotarpį, kai herojus perrašinėja Johno Donno meilės eilėraščius, kurių apmąstymas grakščiai įpintas į intriga. Tai puikus įrodymas, kad šiuolaikinis romanas, kad ir koks iš pažiūros dekadentiškas, gali būti sąmojingas, išlaikyti emocinę įtampą, o galiausiai nustebinti gero trilerio verta atomazga.

Paulius Volverstas

Gray, John, *Apgaulinga viltis: Globalaus kapitalizmo iliuzija*, iš anglų k. vertė Audrius Daukša, Vilnius: Vaga / ALK, 2006, 340 p.

Jei Lietuvoje būtų ne katekizminių liberalų ir nedoktrinierių socialistų, ši knyga galėtų paskatinti atvirą diskusiją apie kapitalizmo ateitį ir lietuvišką jo pavidalą. Deja, taip nebus, tad ji tesudomins smalsesnį politologijos studentą ar mąstantį gimnazijos mokytoją. Autorius, neslepiančias savo ryšių su Jurgiu Sorosu, į ateitį žvelgia pesimistiškai: „globalizacija dabartinį režimą pavers visiškai neįmanomu“. Laimei, pesimizmas neperauga nei į ideologinę utopiją, nei į nihilistinį siautulį.

Vytautas Ališauskas

Kniūraitė, Vida, *Imperija žlugo: Kas kaltas ir ką daryti? Interpretacinė pseudoistorinės rusų literatūros analizė*, Vilnius: VPU leidykla, 2006, 250 p., 300 egz.

Lenininio stiliaus knyga radosi iš egzistencinio autorės rūpesčio, kad Rusijoje blogai su istorine kultūra: skaitytojais esą domisi šalies praeitimi, bet visiškai nebeskiria mokslo nuo fikcijos. Autorė ir ėmėsi „pastaityti į vietą“ pagrindinius paskutinių 15 metų Rusijos istorijos profanuotojus: Muchiną, Platonovą, Buničių ir kt. Intencija sveikintina, bet rezultatas – nykus. Knygų pasaulyje autorė nesigauja, pati neskiria akademiškos veiklos nuo propagandinės arba grožinės literatūros: į „Mokslinės literatūros“ sąrašą įtraukti spectarnybinių Gryzuno, Kadetovo, Pomogajbo antisuvoroviniai pamfletai, o rimtų studijų apie stalinmetį nerasisime nė vienos (!). Knyga išleista pasibaisėtina, nubyrėję visi išnašų (sudėtų gale) skaičiai. Gėda recenzentams „parūpinusiems“ VPU dar vieną „mokslo monografiją“.

Nerijus Šepetys

Makrickas, Rolandas, *Santa Sede e Lituania: La rinascita dello Stato lituano nei documenti dell'archivio della Nunziatura Apostolica di Monaco di Baviera (1915–1919)*, Roma: Edizioni Liturgiche, 2006, 834 p. (*Chiesa e Storia* 4)

Knyga sudaryta iš apžvalginės studijos italų kalba, skirtos Apaštalinės nunciatūros Bavarijoje ryšiams su Lietuva 1915–1919 m. ir 554 dokumentų itališkai, lotyniškai, vokiškai, prancūziškai iš šios nunciatūros archyvinio fondo – visi jame rasti Lietuvą liečiantys dokumentai. To meto Lietuvos ir Bažnyčios rūpesčiai kaip ant delno – nuo Vilniaus kaip besikuriančios valstybės sostinės įtvirtinimo iki karalystės organizavimo. Džiugu, kad yra vardų ir vietų rodyklės, bet tokiai knygai praverstų ir dalykinė.

Vytautas Ališauskas

Mondin, Battista, *Tomo Akviniečio filosofinė sistema: aktualūs tomistinės filosofijos skaitiniai*, iš italų k. vertė Birutė Demkutė, Vilnius: Logos I-kla, 2006, 279 p.

Gan vykęs mėginimas „rekonstruoti“ šv. Tomo filosofiją ir ją pateikti XX a. filosofijos kontekste. Trumpai, bet ne supaprastintai autorius aptaria pažinimo, būties, transcendentalijų, kalbos, žmogaus, moralės, politikos klausimus. Kalbėdamas apie Dievo buvimo klausimą, autorius mėgina rekonstruoti Tomo „šeštąjį kelią“. Skaitytoją, įpratusį prie įprastų sąvokų *būtis, buvimas, būtybė* ir t. t. gali kiek gluminti pasirinktosios *esmas, esatis, esinys* – bet tai jau leidėjų apsisprendimas. Išbridus iš šios kebeknės knygą, tikrai verta skaityti.

Saulius Drazdauskas

Morkūnienė, Vita, *Pokalbiai Tėvo Stanislovo celėje*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, 111 p.

Autorės įvairiausių (kartais banalokų) klausimų ir Tėvo Stanislovo

fragmentiškų atsakymų knyga, suskirstyta į 13 skyrių. Pokalbių Dotnuvoje išsklotinėje – ir apie „kuriančius, buriančius, giedančius žmones“, ir apie patirtus „depresijos antpuolius“, ir apie tai, kaip Arvydas Juozaitis pastebėjo vienuolio veiklą... Nors daug kas jau girdėta, bet Tėvo Stanislovo „šnekėjimo teologija“ kai kuriomis įžvalgomis ir faktais papildo šios disidentiškos asmenybės portretą, kuri dvasinį gyvenimą „vaizdavosi kaip bušido“. Vis dėlto didesni išpūdį daro ne knygos turinys, o meninis jos apipavidalinimas.

Gediminas Mikelaitis

Parulskis, Sigitas, *3 pjesės*, sud. Audronis Liuga, Ramunė Balevičiūtė, Vilnius: Baltos lankos / Teatro ir kino informacijos ir edukacijos centras, 2006, 173 p., iliustr., 1500 egz.

Trys pjesės, atspindinčios Parulskio-dramaturgo kelio pradžią ir pagrindinius taškus. Pjesės įrėmina kūrybinis autoriaus CV ir sudarytojo pokalbis su juo bei interviu su OK, į teatrą atvedusiu PS, kiekvieną pjesę palydi ištraukos iš spektaklių recenzijų. Vis dėlto „popierinis“ tekstas čia, kad ir kaip visais apglobiančiais tekstais siejamas su teatrinio pavidalu, suskamba gal ir ne įdomiau, bet kitaip – kaip literatūra.

Rima Malickaitė

Paura, Audrius, *Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo Reicho užsienio politikoje: Įvadinė studija*, Vilnius: Versus aureus, 2006, 80 p., 400 egz.

Jauno istoriko kiek patvarkytas bakalauro darbas neatrodo solidžiai. Leidinyje yra įdomių pasažų, remiamasi mūsų istorikų mažai prakalbintais vokiškais diplomatiniais dokumentais, verta dėmesio autoriaus tezė, kad Veimaro ir Hitlerio užsienio politika Lietuvos atžvilgiu iš esmės buvo tokia pat. Perskaitęs dar keletą rimtų darbų apie prieškarinio diploma-

tiją, perpus susiaurinęs temos apimtį, apžvalginį stilių perdaręs į pasakojamąjį, autorius po metų galėjo parašyti tikrą knygą, o ne „lėkštutę lėkštutėlę“. Matyt, koją bus pakišęs Vokietijos ambasados interesus ir parama, o ir gerb. leidėjo polinkis leisti ir išleisti bet ką. Kita vertus – negi gaila?

Nerijus Šepetys

Sasnauskas, Julius, *Malonės akrobatika: Gatvių ir skverelių teologijos*, Vilnius: Alma littera, 2006, 288 p.

Trečioji, kiek kitokia brolio Lino OFM knyga. Ji labiau „rašytinė“, publicistinė, „eseistinė“, o ne perteikianči gyvą pamokslo žodį, kaip ankstesnės. Tačiau išipareigojimas Gerajai Naujienai išlieka ir kalbant apie visuomenės bėdas, ir apie sielos rūpesčius. Nuoširdžiai ir dvasiškai brandžiai knygai disonuoja nežinia kam reikalingos dvi pratarmės, parašytos gerų žmonių, bet prastu žanru – sentimentaliosios hagiografijos.

Vytautas Ališauskas

Thiede, Carsten Peter, *Jėzus: Tikėjimas, faktai*, iš vokiečių k. vertė Gediminas Žukas, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2006, 186 p., 1000 egz.

Žinomo Naujojo Testamento epochos specialisto knyga skirta „plačiau visuomenei“, bet anaipol ne „pop-sas“ apie Jėzų. Dėl ankstyvo Mato (ir likusių) evangelijų datavimo, Kristaus Kryžiaus lentelės autentiškumo pripažinimo, NT tekstų istorinio patikimumo įrodinėjimų ir pan. kolegų egzegetų laikytas išsišokėliu, Thiede (1952–2004) čia pateikia intriguojantį, vaizdingą, ironiškai polemišką vadovą po evangelijų istorines tikrenybes. Jų atžvilgiu, kitaip nei dauguma mokslininkų, Thiede laikosi ne abejonės, o pasitikėjimo hermeneutikos: „tai, ką šiandien pajėgiame ar nepajėgiame išsivaizduoti, nėra įvykio faktiškumo ar nefaktiškumo kriterijus“ (p. 15).

Nerijus Šepetys

Aptariamąs knygas galite įsigyti knygyne „Akademine knyga“ (Universiteto g. 4, Vilnius)

Rugpjūčio dienoraščiai

PALEMONAS DRAČIULA

I

Knygynų lentynose pasirodė ilgai laukta mokslinė knyga. Tai Henriko Daktaro straipsnių rinkinys. Knygon sudėti visi baudžiamojo kodekso straipsniai, pagal kuriuos jis yra sėdėjęs.

II A

Atsigulė Julius Janonis ant bėgių... ir liko gyvas. Kaltas iešmininkas.

II B

Atsigulė dviese: proletarinis Lietuvos poetas džiovininkas Julius Janonis ir graži Rusijos aristokratė Ana Karenina. Gulėjo, kol atriedėjo traukinys.

III

Medikai pagaliau nustatė, kodėl taip vėlai lietuviai priėmė krikštą. Pasirodo, Lietuva jodo atžvilgiu yra pandeminėje zonoje, nes čia jo nėra nei žemėje, nei vandenyje. Dėl jo trūkumo sutrinka organizmo vystymasis ir dėmesys. Pagonys ilgą laiką niekaip negalėjo susikaupti tokiai epochinei akcijai.

IV

Rašytojas Johnas Miltonas ir kompozitorius Johanas Sebastianas Bachas apako, kompozitorius Ludwi-

gas van Beethovenas apkurto, rašytojas Miguelis de Cervantesas neteko kairės rankos, tapytojas Vincentas van Goghas – ausies, nominalistas Abelardas – tarpkojo. Kokie baisūs nuostoliai pasaulinei kultūrai!

* * *

Sporto šaka, skirta įsimylėjėliams: klasikinės intymės

Iš aukų gyvenantis Lietuvos Telegramų Agentūros žurnalistas: ELTArista

Kuršių Nerijos grožį apdainavęs kunigas: preilatas Neronis

Meilus mosikavimas mediniu vėzdu: kuoketavimas

Smulkūs pinigėliai tualetinėms reikmėms: švariokai

Neskoningi politologo užrašai: Lauro Bielinio lapeliai

Galvijų kasdienybė: srutina

Baisiausia Hollywoodo žvaigždė: Merilin Monstro

Paukščių tarpusavio pašaipos: šarkazmas

Suvargusi japonų mergina: geišena

Masinė dainininkų savižudybė: chorakiris

Suakmenėjęs milžino mėšlas: lauko trieduliai

Iš tiesų... juokinga...